

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXVI. évf

2022

1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

BLÁZOVICS ÉVA NOÉMI, A gyermeki nézőpont és a geokulturális gondolkodás összefüggései Dragomán György novelláiban	5
BALÁZS-SZIKSZAI EMESE, A nyelvi probléma jelzésének módjai és formái az Alsó-Kis Küküllő menti kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban	25
KORDICS NOÉMI, Arthur Holitscher irodalomtörténeti szerepéről életútjának és autobiografikus írásainak tükrében	39

Műhely

TVERDOTA GYÖRGY, Külön mítoszvilág	61
SZMUTKU MELINDA, Vogel Zsuzsa, <i>Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása</i> című könyvének bemutatójáról	69
KIMPIÁN ANNAMÁRIA, A Teleki Sámuel (1739–1822) Emlékkiállításról	73

Szemle

MOLNÁR-BODROGI ENIKŐ, „Kielii on sielun sormenjäljet”. Pohjois-Fennoskandian ja Romanian suomalais-ugrilaisten vähemmistöjen kielinarratiivittä identiteettinä rakentajana. („A nyelv a lélek ujjenyomata”. Észak-Fennoskandia és Románia finnugor kisebbségeinek nyelvi narratívái mint identitásképző tényezők.) (Simoncsics Péter)	77
Gróf SZÉKELY LÁSZLÓ, Végső vagy Utolsó Trombita Szó (Nagy Emese Ingrid)	81
LIPTHAY ENDRE – SOMOGYI GRÉTA, <i>Édes Imrém! Lelkem, Márikóm!</i> Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből (<i>Jakab Imola</i>)	84
NAGY ANNA, Dupla expó. Fotográfia a magyar irodalomban (<i>Miron-Vilidár Vivien</i>)	86

Aktuális

MURÁDIN LÁSZLÓ (1930. november 29 – 2022. február 9) (<i>Egyed Emese</i>)	89
--	----

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXVI

2022

Nr. 1

S U M A R

Studii

ÉVA NOÉMI BLÁZOVICS, Relația dintre perspectiva naratorului-copil și gândirea geoculturală în nuvelele lui György Dragomán	5
EMESE BALÁZS-SZIKSZAI, Modulile și formele de exprimare a problemelor lingvistice în vorbirea persoanelor bilingve din zona Târnavei Mici	25
NOÉMI KORDICS, Rolul lui Arthur Holitscher în istoria literară, în oglinda vieții și a operei autobiografice.....	39

Atelier

GYÖRGY TVERDOTA, O lume mitologică aparte	61
MELINDA SZMUTKU, Despre prezentarea cărții lui Zsuzsa Vogel: <i>Az olvasás útjain, a biográfától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása</i> (Pe căile cititului, de la biografie la poezia populară. Receptarea operelor lui Ferenc Faludi).....	69
ANNAMÁRIA KIMPIÁN, Despre Expoziția comemorativă Sámuel Teleki (1783–1822)	73

Recenzii

ENIKŐ MOLNÁR-BODROGI, „Kielí on sielun sormenjäljet”. Pohjois-Fennoskandian ja Romanian suomalais-ugrilaisten vähemmistöjen kielinarratiivit identiteetin rakentajana. („Limbajul este amprenta sufletului”. Narațiuni în limbajul minorităților fino-ugrici din Fennoscandia de Nord și din România, ca factori în construirea identității.) (<i>Péter Simoncsics</i>).....	77
Contele LÁSZLÓ SZÉKELY, Végső vagy Utolsó Trombita Szó (Ultimul sau Cel din Urmă Sunet de Trompetă) (<i>Emese Ingrid Nagy</i>).....	81
ENDRE LIPTHAY– GRÉTA SOMOGYI, <i>Édes Imrém! Lelkem, Márikóm!</i> Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből (<i>Scumpul meu Imre! Márikó, sufletul meu!</i> Corespondența contelui Imre Mikó cu soția sa, contesa Mária Rhédey, în anii 1848–1849) (<i>Imola Jakab</i>)	84
ANNA NAGY, Dupla expó. Fotografía a magyar irodalomban (Expoziție dublă. Fotografia în literatura maghiară) (<i>Vivien Miron-Vilidár</i>).....	86

Actual

LÁSZLÓ MURÁDIN (29 noiembrie 1930 – 9 februarie 2022) (<i>Emese Egyed</i>)	89
--	----

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

Year LXVI

2022

Nr. 1

C O N T E N T S

Studies

ÉVA NOÉMI BLÁZOVICS, On the Connection between the Child Narrator's Perspective and the Geocultural Thinking in György Dragomán's Short Stories.....	5
EMESE BALÁZS-SZIKSZAI, Methods and Forms of Expressing Language Problems in the Case of Bilingual Speakers of the Târnava Mică Region (Transylvania).....	25
NOÉMI KORDICS, Arthur Holitscher's Role in Literary History in the Light of His Life and Autobiographical Writings	39

Workshop

GYÖRGY TVERDOTA, A Distinct Mythological World.....	61
MELINDA SZMUTKU, On the Presentation of Zsuzsa Vogel's Book <i>Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása</i> (Ways of Reading, from Biography to Popular Poetry. The Reception of Ferenc Faludi's Works.).....	69
ANNAMÁRIA KIMPIÁN, On the Sámuel Teleki Commemorative Exhibition.....	73

Book Reviews

ENIKŐ MOLNÁR-BODROGI, „Kieli on sielun sormenjäljet”. Pohjois-Fennoskandian ja Romanian suomalais-ugrialaisten vähemmistöjen kielinarratiivien identiteettin rakentajana. (“Language Is The Fingerprint Of Soul”. North Fennoscandian And Romanian Finno-Ugric Minority Language Narratives Used In Identity Building) (<i>Péter Simoncsics</i>)....	77
Gróf LÁSZLÓ SZÉKELY, Végső vagy Utolsó Trombita Szó (Final or Last Sound of the Trumpet) (<i>Emese Ingrid Nagy</i>)	81
ENDRE LIPTHAY– GRÉTA SOMOGYI, <i>Édes Imrém! Lelkem, Márikóm!</i> Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből (<i>My Sweetest Imre! Márikó, My Soul!</i> Correspondence of Count Imre Mikó and His Wife Countess Mária Rhédey in the Years 1848–1849) (<i>Imola Jakab</i>).....	84
ANNA NAGY, Dupla expó. Fotográfia a magyar irodalomban (Double Expo. Photography in the Hungarian Literature) (<i>Vivien Miron-Vilidár</i>).....	86

Actualities

LÁSZLÓ MURÁDIN (29 November, 1930 – 9 February, 2022) (<i>Emese Egved</i>).....	89
---	----

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

BLÁZOVICS ÉVA NOÉMI

A GYERMEKI NÉZŐPONT ÉS A GEOKULTURÁLIS GONDOLKODÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI DRAGOMÁN GYÖRGY NOVELLÁIBAN

Kulcsszók: geokulturális narratológia, Kelet-Közép-Európa, térszerkezet, gyermeki nézőpont, fokalizáció.

1. Bevezetés

Dolgozatomban Dragomán György *Oroszlánkórus* című kötetének *Füles fotel*, *Mennyből az angyal*, *Karcsika* című novellaciklusait elemzem.

Kutatásom a regények kontextusában vizsgálható novellákra irányul. Mindhárom Dragomán-regény kronotopikus szerkezetére jellemző, hogy lehetővé teszi, ugyanakkor el is bizonytalanítja a referenciális olvashatóságot. A nyelvben teremtett világ azonosítható a nyolcvanas-kilencvenes évek romániai, tágabb értelemben, *A pusztítás könyvében* közép-kelet-európai diktatúrákkal, ugyanakkor láttelepet nyújt az elnyomó hatalom működési mechanizmusairól. *A fehér király* és a *Máglya* a gyermeki gondolkodás vezérelte elbeszélés mód révén is rokonságot mutat a novellákkal. Ezekben a regényekben a gyermekhang a trauma elbeszélés, az erőszak, a szülőhiány elbeszélésének eszköze.

A novellaciklusok választását a derűs gyermekhangon közvetített, vidám történetet elbeszélő prózaművek vizsgálatának szándéka vezérelte. A látás és láttatás meghatározóinak a vizsgálatához narratológiai fogódzókat a fokalizáció és a nézőpontot alkotó paraméterek fogalma biztosított.

A geokulturális narratológia releváns keretet kínál a regények és több novella elemzéséhez. A geokulturális gondolkodás a tér identitáskonstruáló lehetőségét tárja fel. A tájkép nem a nemzeti identitás lényegének kifejezője, hanem a többes identitás egyik összetevője (Faragó 2009: 8–11). Arra keresem a választ, hogy a kelet-közép-európai tér hogyan, milyen konstitutív erővel hat az elbeszélő nézőpontjában, hiszen az elbeszélő az, akit nézőpontja meghatároz (Szabó 2010: 120).

Hipotézisem, hogy a geokulturális leltár cselekvéselemei meghatározzák a gyermeki hangot. A mesére, játékra fogékony gyermeki látásmód a térség identitáskonstruáló elemeit, hiedelmeit is befogadja. Tovább a gyermeki látásmód és a térség jellegzetességeként felfogható „blokknegyedek” térszerkezetének

megjelenítését vizsgálom, a teret nem statikus képi keretként, hanem viszonyok szervezőjeként fogom fel.

2. A geokulturális narratológia főbb szempontjai

A geokulturális narratológia meghatározásában Faragó Kornélia meglátásait tartom szem előtt: „a kultúratudományi szemléletmódok és elemző eljárások elterjedésével tanulságos azon nyelvi és nem nyelvi dokumentumok meg elbeszélő változatok elemzése, amelyek azt a kultúrát tárják fel, amelyben létrejönnek, egzisztálnak és alámerülnek” (Faragó 2009: 7).

A Dragomán-művekben a tér alapvető szereplővé lép elő. A kronotoposzok valóság és fikció határvonalán mozognak, ám a közép-kelet-európai régió olvasója számára ismerősként tűnnek fel. A geokulturális gondolkodás pontosan azért létesült, „hogy megragadhatóvá tehesse a tér identitáskonstruáló jelentéslehetőségét. A tériesség jelentése a kommunikációs közösség ideológiailag kiformált térérzékenységét is közvetíti. A geokulturális szempontból vizsgált narratívákban a tájkép, a »föld« nem a nemzeti identitás lényegének kifejezője, hanem a többes identitás egyik összetevője, kulturális jelentések és értékek vannak belekódolva”. (Faragó 2009: 8–11). Az elemzést az a mód foglalkoztatja, ahogyan a kultúra térerőssége áthatja a műalkotást. A geokulturális narratíva úgy alakítja a beszédet, hogy ez a tapasztalat mélyen megkülönböztesse a megértésben azokat, akik a birtokában vannak, mindenkitől, aki híján van e tapasztalatnak. E szemlélet szerint geokulturális jellemző az adott közeghez „kötődő sorsszerkezetek és életutak hasonlósága (F. K. kiemelése) és különbsége” (Faragó 2009: 11).

Dragomán György referencializálható, dekódolható elemeket kever próza-szövevébe, hogy azoktól jól eltávolodjon, relativizálja őket (Bányai 2011: 141). *A fehér király*ról megjelent kritikák szövé is teszik a topográfiai és időbeli lokalizálhatóságot. Például Csuhai István így határolja be a kronotoposzokat: a „felnövekedéstörténetnek a kulisszája a nyolcvanas évek Romániája [...] Ezek a jellemek és helyzetek, könnyen beláthatjuk, a kelet-európai régióon belül, esetleg némi időbeli csúszással bárhol előfordulhattak volna.” (Csuhai 2005: 25). Az olvasás része a nyomozás is, mely során a befogadó megpróbálja a kronotoposzok valóságosságának bizonyítékait megkeresni. Károlyi Csaba meglátása, fogalmazás-módja rávilágít arra, hogy a befogadó tudása, figyelme hívja létre a geokulturális olvasatot. Az előzetes tudáson kívül figyelmes nyomkereső olvasási stratégia is szükséges, azzal a kockázatvállalással együtt, hogy nem ismerhető fel minden nyom: „[*A fehér király*] szövege nem ad egyértelmű információt arra vonatkozóan, hol játszódik a történet, legalábbis én nem találtam ilyent. Egy romániai, magyarok is lakta város lehet a helyszín, a szereplők között egyaránt vannak magyarok és románok. Blokkházak, díszágások, Kálvária, és félfő, hogy a moziban vetítés közben »elveszik a villanyt«” (Károlyi 2006: 96). A novellákban elbeszél világ is hasonló befogadói magatartást feltételez, a szövegben megképződött táj jellegzetes

kelet-európaiságát a blokknegyedek, és -lakások megjelenítése biztosítja. Ugyanakkor ezek a tereptárgyak szimbolikusan jelzik a régiót, de nem feleltethetők meg egyetlen valós helyszínnek, településnek sem. Hasonló eljárással képződik az időkeret is, mely a rendszerváltástól a jelenkorig terjed. A geokulturális narratológia a teret nem statikus tájképi keretként, hanem dinamikus rendszerként, viszonylatokként gondolja el, Michel de Certeau meglátása alapján: „a tér a mozgó dolgok kereszteződése. A benne lezajló mozgások keltik életre” (Certeau 2010: 140). Az elemzés tehát a relacionális kulturális aktusokat, a tér viszonyteremtő aktivitását keresi az elbeszélésben. A környezeti típusú terek történő és cselekvő jelentésű tériességekkel, a teret életre keltő mozgásokkal egészülnek ki. A térdinamika jellegzetes spaciotemporális alakzatai a keresés, várakozás, követés, üldözés, menekülés (Faragó 2016: 19–20). A novellákban gyermek életkorának megfelelő mozgási tevékenységek keltik életre a teret: bújócska, fára, kerítésre mászás, a panellakás szobáinak játéktérre való tágítása, menekülés, elrejtőzés a hatalom képviselője, a „blokkfelelős” elől.

Az adott geokulturális közeg megjelenítésének további eszköze a muzealizálás poétikája. Jellegzetes használati cikkek, márkanevek, regionális köznyelvi vagy tájnyelvi szavak válnak fontossá. (Bányai 2016: 13). Ez a poétika azt a felismerést közvetíti, hogy a dolgok és a nem-materiális artefaktumok, mint például a kulturális leltár cselekvéselemei, maguk alkotják a geokulturális tereket, és nem csupán odatartoznak egy térhez. A muzealizálás jelensége a tárgy nézőpontját érvényesítő, geokulturális elbeszélő metódusok révén egyre intenzívebbé teszi a tárgypoétikai vizsgálati irányt. A gyűjtés esetlegességei tulajdonképpen retorikai eljárásoknak felelnek meg: szelekció, kiválasztás, beemelés, elrendezés, ezen belül a bővítés, a növelés, a halmozás formáinak tulajdoníthatunk kiemelt szerepet. Ezek nyomán a muzealizáció tematikai megfontolásból erőteljes regénypoétikai teljesítménnyé válik. (Faragó 2009: 17). A dragománi tájakat elhagyott épületek, bizarr tárgyak népesítik be. Ugyanakkor, épp az átmenet ábrázolása folytán – ezek a tárgyak muzealizálás helyett élővé, újrahasznosítottá válnak.

A vizsgált novellák azt a kultúrát fedik fel, amelyben létrejöttek, így a geokulturális narratológia eszköztárával való megközelítésük termékeny és izgalmas olvasási lehetőséget nyújt. Nyomozássá válhat az olvasás, a múlt relikviái, artefaktumai és az őket felmutató prózapoétikai eljárások felfejtéséhez. Figyelmem arra irányul tehát, hogyan lesz a tér az akció nyelvivé, amely létrehoz, megsemmisít, eltérít, marasztal, kirekeszt, befogad; illetve a viszonylati értelmek szervezőjévé. A mesei, fantasztikus történetelemeket a kelet-közép-európai térség népi kultúrájában, népköltészetében, a hiedelmekben megmutatkozó geokulturális sajátosságainak tekintem.

3. A narratológiai vizsgálódások kerete: nézőpont, fokalizáció, paraméterek

A nézőpont kérdése megkerülhetetlen szempont a narratív szövegek vizsgálatában. A narráció egy történet elbeszélésének az aktusát jelenti, a nézőpont pedig mint vizuális metafora azt a helyet jelöli ki, amelyben a történet látása, a nézés

létrejön (Füzi 2006). A szó szerinti, a szemléltető térbeli elhelyezkedésére utaló jelentésen kívül a figuratív, értelmezést, értékelést jelentéskomponens jelentése is fontos (Niederhoff 2013a). Az, „ahogyan én látom a dolgokat”, nem a szó szerinti látást jelenti, hanem azt, ahogyan én értelmezem a dolgokat (Füzi 2006).

A történet közvetítését az elbeszélő pozíciója, személyisége, értékrendje befolyásolja (Niederhoff 2013a). A nézőpont szerepe vizsgálható a narráció és a történet viszonyát artikuláló összefüggésként (Füzi 2006).

Gérard Genette narratológiai vizsgálódásaiban kihangsúlyozta az elbeszélői hang (elbeszélő) és a látó instancia (perspektíva) megkülönböztetésének jelentőségét, ezt a fokolizáció fogalmának használatával látta megvalósíthatónak. Ez a megközelítési mód rávilágít a narrátor- és a nézőponttípusok szabadabb társítási lehetőségeire (Niederhoff 2013b). A fokolizációs jelenségeket a „tudáselosztás” módszereként értelmezhetjük, mint ami a szereplő (mint személy) térben és időben lokalizált perspektívájának részlegességéből és az ahhoz kapcsolódó narráció „információkorlátozásából” következik” (Füzi 2006). Vagyis a fokolizáció különböző esetei – legalábbis az irodalmi narráció esetében – nem a narráció aktusát érintik, hanem a narráció és a szereplői észlelés, értelmezés közötti viszonyt nevezik meg. A fokolizáció tehát a nézőpontnak arra az aspektusára vonatkozik, amely a jelölt (a diegetikus világ) szintjén jön létre (Niederhoff 2013a). Gérard Genette három fő fokolizációtípust különböztet meg. Ezek a narrátor által birtokolt és átadható tudás mennyiségében különböznek egymástól: belső és külső, zéró- vagy nullfokolizáció. A zéró fokolizáció használatakor a narrátor úgy számol be a szereplőről, hogy egyetlen, a diegetikus világon belüli szereplői nézőponthoz sem kapcsolható a narratív kijelentés (Füzi 2006). A prestrukturális narratológia mindentudó elbeszélőjének feleltethető meg ez a fokolizációs megoldás (Niederhoff 2013). A belső fokolizáció, a szereplővel együtt látás esete, egyetlen szereplő látásmódjára korlátozódik, általa megszürt módon férünk hozzá a diegetikus világhoz. Ez kapcsolódhat egyetlen vagy több szereplőhöz, vándorolhat is közöttük. A külső fokolizáció metaforája a kameramozgás. Kizárja a szereplő gondolataihoz való hozzáfeérést és a narrációt arra egy közönyös megfigyelő érzékelésére korlátozza (Füzi 2006).

Mieke Bal fokolizációra vonatkozó elmélete (Bal 2006) szerint minden narráció fokolizált, továbbá a fokolizáció hatóköre a narratíva minden elemére kiterjeszhető, tehát a narrációt egy, a látás modelljén alapuló észlelési modellnek rendeli alá. Egy történetben az olvasó egy látásmóddal szembesül, ami meghatározza a fabula elemeinek bemutatását. (Niederhoff 2013b).

Mieke Bal kiemeli, hogy a fokolizáció alanyát és tárgyát külön kell tanulmányozni. A fokolizáció alanya, a fokolizáló az a pont, ahonnan a különböző elemek látszanak. Ez alapján kétfajta fokolizációt különböztet meg: a külsőt és a szereplőit. A külső fokolizáció ágense nem jelenik meg a szövegben, anonim marad. A szereplői fokolizáció esetén az ágens a szöveg része, szereplője. Ez a fokolizáció változhat, egyik szereplőről a másikra csúszhat akkor is, ha a narrátor személye nem változik.

A fokalizált tárgy vizsgálatakor nyilvánvalóan fontos annak rögzítése, hogy mely szereplő mely tárgyakat fokalizálja. Továbbá fel kell tenni a kérdést, hogy mi annak a jelentősége, hogy egy adott tárgyat fokalizál a szereplő, és mi a célja vele. A tárgyról közvetített kép magáról a fokalizálóról árul el információkat, őt jellemzi. A fokalizáló explicitté teheti saját értelmezői tevékenységét.

Lényeges, hogy az elbeszélő grammatikai személye nem mérvadó a fokalizáló kilétének meghatározásában. Tehát szereplői fokalizáció nem csupán első személyű elbeszélő esetén lehetséges (erre Bal példája a következő mondat: Michele látta, hogy Mary részt vett a tüntetésen.) Ebben az esetben a szereplői fokalizáció a külső, mindent uraló fokalizációba ágyazódik be. Továbbá „Az úgynevezett »én-elbeszélésekben« is van külső fokalizáció, általában a megöregedett én mutatja be kívülről annak a fabulának a látásmódját, amelyben valaha cselekvőként vett részt” (Bal 2006). William Edmiston is hasonlóan gondolja tovább az első személyű narrátor fokalizációs lehetőségeit. Szerinte ebben az esetben is létezik zéró vagy nullfokalizáció (mindentudó első személyű elbeszélő), belső, sőt külső is. Tehát mindhárom fokalizációs eljárást alkalmazhatja az énelbeszélés (Niederhoff 2013a).

A fokalizáció Mieke Bal elméletében a narráció szinonimájává válik, hiszen a narratíva minden elemét ennek hatókörében vizsgálja. Ezért ezt a fogalmat a Füzi – Török szerzőpáros azokban az esetekben találja pontosnak és megvilágító erejűnek, melyekben a narráció valamilyen formában hozzáférést biztosít a szereplői tudáshoz (Füzi 2006). A Bal-féle fokalizáció terminust azért tartom termékeny szempontnak, mert külön választja a nézőpont két ágensét: azt, aki lát, attól a hangtól, aki elbeszéli a látottakat. A gyermek elbeszélésében segítségével felismerhető és szétszalazható az időnként egymásba csúszó, keveredő gyermeki és felnőtt nézőpont.

A nézőpontra vonatkozó narratológiai kutatások egyik újabb fejleménye Wolf Schmid paraméter-tipológiája. A német kutató Borisz Uszpenszkij *A kompozíció poétikája* című művében felállított modellből indul ki. Eszerint a nézőpont négy síkon jelentkezhet: értékelés, frazeológia, tér- és időviszonyok és pszichológia síkján. A nézőpontok egymáshoz való viszonya dönt arról, hogy egy műben mi számít előtérnek, s mi háttérnek, kik a fő- és mellékszereplők stb. Wolf Schmid ezt úgy egyeztette össze a klasszikus narratológiai elgondolásokkal, hogy a fiktív elbeszélőt tette meg központi kategóriává. A fiktív elbeszélő egy előzetesen létező, tagolatlan történet egyes elemeit kiválasztja, és azokat bizonyos módon az olvasó elé tárja. Ezt a módot a nézőpontját konstituáló paraméterek határozzák meg. Tehát, kifordítva a klasszikus elgondolást: nem a perspektíva függ az elbeszélőtől: az elbeszélő az, akit nézőpontja meghatároz (Szabó 2010: 115–127). A következő öt paraméter határozza meg az elbeszélőt: a percepció (arra vonatkozik, hogy kinek a szemével észleli az elbeszélő a világot), az ideológia (a megfigyelőnek adott jelenséghez való viszonyát befolyásoló tényezőket fogja át), a tér (a beszélő térben elfoglalt és látóterét meghatározó helyzetét jelöli, a szereplők ittjére vonatkozó deiktikus elemek jelölik ki), az idő (az észlelés ideje és a felelevenítés, értelmezés

közi távolság. Minél nagyobb ez az időintervallum, annál valószínűbb, hogy az ideológiai pozíció is megváltozik), a nyelv (az elbeszélő saját vagy más szereplők nyelvét használja). Hogyha ezek a paraméterek egy síkban helyezkednek el, tehát ugyanahhoz a nézőponthoz kapcsolhatók, akkor kompakt perspektíváról beszélünk. A disztributív perspektíva esetén ezek a paraméterek különböző szereplőkhöz köthetők (a vándorló, változó belső fokalizáció analógiájára). Például a narráció az egyik szereplő észlelésén keresztül láttatja az eseményeket, de a nyelv, amelyen elbeszéli, nagyon távol áll az illetőtől (Szabó 2010: 126).

A fokalizáció fogalmát és a paramétereket összekapcsolhatónak vélem, hiszen a fokalizátor, a „ki beszél?” és „ki lát?” különbségét keresi, ehhez társul az ideológia, a tér és az idő paramétere, tehát a fokalizátor részletesebben jellemezhető ezek segítségével hívásával. Ha geokulturális módszerekkel közelítünk a szöveghez, látható lesz, hogy a geokulturális tér hogyan határozza meg paramétereket, ezzel együtt a gyerek disztributív nézőpontját. A gyerek elbeszélőt meghatározó paramétereket szeretném felfejteni a szövegben. Következtetésként azt szeretném feltárni, hogy mennyiben tekinthető geokulturális artefaktumnak az elbeszélő, vagyis miként határozza meg őt a lakóhelye, a blokknegyedek, a közép-kelet-európai kulturális régió.

4. Kitekintés a novellák recepciójára

Dragomán György *Oroszlánkórus* című kötetének recepciója csak szószarván említi a geokulturális szempontokat. Szihalmi Katalin kritikája a hatalom működési mechanizmusaira, a diktatúra világának képzetét keltő eljárásokra és a kisemberek túlélési partikáinak megmutatására figyel (Szihalmi 2016). Codău Annamária szerint az elbeszélői stílusregiszterben az erdélyi köznyelv szavainak jelenléte az „erőteljes hangulatiság” kulcsa (Codău 2016: 122).

A kötetről írt recenziók, kritikák többsége hangsúlyozza, hogy a különféle elbeszélőkkel kísérletező szerző műveiben a hiteles hang egyértelműen a gyermek hangja. A gyermek elbeszélő szimpatikus (Codău 2016: 121), szabad és játékos (Csuka 2016: 558), a kötet magaslati pontjain helyezkedik el (Palojtay: 2016: 182), tehát a legjobb novellák jellemző vonása (Szihalmi 2016). Az egyöntetű elismerés oka abban keresendő, hogy *A fehér király* és a *Máglya* után a szerző már nagy gyakorlattal rendelkezik a gyerekhang megformálásában (Muhel 2017). Emellett a kritikusok a gyermeki látásmódból következő elbeszélői, prózapoétikai megoldásokban látják a hang hitelességének a titkát. Ennek egyik technikája a gyermekkor vidám történeteinek, játékainak, csínytevéseinek cselekményalakító ereje és a meseszerű beszüremkedése (Codău 2016: 122, Kiss 2016).

Az említett regények a gyerekperspektívájú elbeszélések kontextusát képezik, tehát a rövidprózai szövegek a regények hiányzó fejezeteként is olvashatók. A novellaforma Dragomán György írásművészetében alapvető, hisz első regényének, *A pusztítás könyvének* van csupán nagyepikai íve. *A fehér király* és a *Máglya* is novellákból építkezik, novelláskötetként, novellafüzérként is olvashatóak. Ugyanakkor

a novellák tematikája és elbeszéléstechnikája is utal a regényre. „Az *Oroszlánkórus* finom áttételekkel épül rá *A fehér király* vagy *Máglya* üresen hagyott területeire – más idősíkokat, élethelyzeteket is meghódít, de a sorsok alapképletei gyakran ismétlődnek” – állapítja meg Balázs Imre József (Balázs 2016). Csuka kiemeli a sűrítés technikáját, mely „a kivételes érzékenységben és figyelemben nyilvánul meg, amivel a novella telített pillanatai és titokzatossága felé fordul” (Csuka 2016: 561). A vizsgált szövegek két-három novellából álló ciklusok, ezek szerveződése főként tematikai alapú, ám a megkonstruált gyerekhang sajátosságai nagyvonalakban azonosak, tehát elképzelhető, hogy később ezek az írások is regénnyé szerkesztődnek.

A novellák kapcsán tett kritikus megállapítások ráirányítják a figyelmet a gyermeki látás- és gondolkodásmódra, illetve a regényekkel való transztextuális kapcsolatra. A geokulturális szempont viszont a regények olvasatában jelentett izgalmasabb kihívást a recepció számára. Ezért fontosnak tartom a novellák műfajából adódó sűrítettségben felfedni a térséget jellemző artefaktumok poétikai konstrukcióit.

5. Az önfeledt szerepjáték novellái

A *Füles fotel* című novellaciklus recepciója felfigyelt az unoka-nagyszülő kapcsolat ábrázolására (Csuka 2016: 560, Palójtay 2016: 181) és a mesére és játékra fókuszáló perspektívára (Codău 2016: 122). Csuka Botond kritikájában részletesen taglalja a gyermeki perspektíva eufemizáló hatását, amely szabad és játékos fénytörésben értelmezi az elbeszélőt körülvevő kegyetlen vagy aljas világot. A világnak való kitettség ellenpontja Dragománnál a legtöbbször intimként és meghittként megjelenített nagyszülői közeg. A *Füles fotel* novellaciklusban érvényesül a leglátványosabban ez a generációk közti kapcsolat. Ezek a szövegek a gyermeki fantázia átalakító erejének és a nagyszülői szeretetnek a szövegei. (Csuka 2016: 560).

A novellaciklus megközelítéséhez a geokulturális narratológia szempontjai nem adnak sok fogódzót. A kronotoposzokról annyit tudunk, hogy egy „blokk” negyedik emeletén levő lakásban játszódik a történet. A lakás olyan bútorokkal van telezsúfolva, amelyek valaha egy nagyobb ház bútorai lehettek: füles fotel, mahagónikomód. Ez utóbbinak fiókjában különféle gyűjtemények foglalnak helyet: „az egyikben gyógyszeres üvegek, a másikban cipőkanalak, a harmadikban rézkilincsek, a negyedikben madártojások, az ötödikben csengők, a hatodikban legyezők, a hetedikben újságkivágások, a nyolcadikban csavarok és szegek és csavarhúzó és kalapácsok.” (Dragomán 2015: 181).

Ezek a gyűjtemények az életút különféle állomásainak kísérői, tanúi: egy kreatív, sok mindenhez értő idős házaspár évek során összegyűjtött holmija. A geokulturális narratológia a gyűjtés, szelektálás alakzatait keresi a művekben, a gyűjtemény egy geokulturális régió jelölője lehet. A gyűjtemény akkor válik múzeummá, a tárgyak funkciójukat már csak emlékekben őrző artefaktummá, amikor lezártnak tekintik, nem bővítik tovább. A nagyszülők tárgyainak gyűjtéséről nem

tudható meg semmi a novellából. Az elbeszélői nézőpont, fantázia révén ezek a tárgyak új funkciót kapnak: énekelnek az oroszlánok kórusában, tehát élnek, a gyermeki nézőpont leállítja a muzealizáció folyamatát.

A „blokk” szó az erdélyi regionális köznyelv szavaként jelezheti a cselekmény helyszínét. A geokulturális ismeretekkel rendelkező olvasó megsejthet annyit, a család történetéből, hogy jóval nagyobb, polgári házból kényszerültek panel-lakásba költözni. Ez az ismeret nem gazdagítja a novella megértését, ám az önkényuralom által szétzilált családokra történő utalással lehetővé teszi a többi novellával és a regényekkel való kontextusteremtést.¹

A novellaciklus öt rövid novellát tartalmaz (*Derbi, Oroszlánkórus, Majdnem minden, amit a halakról tudni érdemes, Frakk, Orvosság*). A művek cselekménye egy-egy drámajáték köré szerveződik. A drámajátékon a dramatikus folyamat jellegzetes elemeit tartalmazó játékos megnyilvánulást értem. A dramatikus folyamat kifejezési formája a megjelenítés, utánzás, megjelenítési módja a földözött vagy éppen megnyilvánuló társas kölcsönhatás, eszköze az emberi és a zenei hang, a nyelv, a test, a tér, az idő, tartószervezete a szervezett emberi cselekvés (Gabnai 2011: 9). A szerepjáték a gyerek szimbolikus világának a része és a társas kapcsolatok próbálgatásának színtere (Gabnai 2011: 187) A dramatizáló játék a szerep minél tökéletesebb „megjátszását célozza” (Gabnai 2011: 184). A továbbiakban tehát a ’játék’ terminus alatt a drámajátékot értem. A novellában elbeszélő játékokra mindezek az állítások helytállóak. Az unoka és a nagyapa teljes beleéléssel játszik: lóversenyeznek, énekelnek, a fürdőkádban hajóznak, a kisfiú frakkot öltve eljátssza nagyapa fiatalkori énjét, léghajóba szállnak.

A továbbiakban azt keresem, hogy miként válik a gyerek perspektívájából elbeszélhetővé ez a fajta játék, és milyen fokalizációs megoldások kötődnek a nagyapával való szeretetteljes interakció megmutatásához.

A novella elbeszéli a játék kontextusát, a szerepek felvételét, a fantázia alapú játék folyamatát. A játék menet közben, annak utolsó fázisában ér hirtelen véget, tehát a szereplők nem vetik le szerepeiket, a fantázia világában ragadnak. Ettől lesz hiteles, magával ragadó és meggyőző a játék valóságot teremtő és átformáló világa.

A novella közlésformája a monológ, egy óvodáskorú kisgyerek jelen időben meséli el játékélményeit. Ő a fokalizátor, és látásmódja és hangja is következetesen a kisgyereké, nem vált át a felnőtt látásmódjára, sem beszédmódjára.

A nagyapa unokájára való szüntelen odafigyelése alkotja a fokalizátornak az ideológiai paraméterét, vagyis azt a tényezőegyüttest, ami a látottakhoz (a játék-helyzethez) való viszonyát befolyásolja (Szabó 2010: 126). Erre az utal, hogy a fokalizátor több ízben is megemlíti, hogy a nagyapa kezdeményezi és találja ki a játék kerettörténetét, forgatókönyvét, megvalósítását: „Nagyapa azt ígéri, hogy ha legközelebb ketten maradunk, akkor megtanít majdnem mindenre, amit a halakról

¹ *A fehér király* című regényben az apát munkatáborba viszik, a *Máglyában* a titkosszolgálat végez a nagyapával.

tudni érdemes” (Dragomán 2015: 182). A nagypapa és unoka közös nézőpontját már a novella nyitómondatában jelzi a játékfolyamat többes szám első személyben történő elbeszélése: „Nagypapával azt várjuk legjobban, hogy Nagymama végre elmenjen valahova.” (Dragomán 2015: 177). A játékot végig az említett fókuszálási eljárás közvetíti, a felnőtt nézőpontja csupán az első novella elején jelenik meg. Az elbeszéléshez választott igeidő, a jelen, szintén a játék átélését közvetíti.

A fókuszálási technikák a térhasználat összefüggésében is vizsgálhatók. A játék megtörténése az a feltétele, hogy a térből kilépjen a Nagypapa. Ugyanis a novellák harmadik szereplője a felnőtt nézőpontot képviselné. A felnőttet itt a játékba lépni nem tudó, játékelles, a 'valóságot' képviselő látásmódként értem. Ez a látásmód csupán a novella elején jelenik meg, a fókuszátor függő beszédben idézi a nagypapa véleményét a lovasszóról: „[A]zt mondja, a lovak miatt van az egész, a lovak okozták Nagypapa balesetét, a drágalátos lovai miatt nem mehet le soha a negyedikről, miattuk nem állhat lábra soha többet.” (Dragomán 2015: 175).

A fókuszálási stratégiát nem bizonytalanítja el az ironia, hiszen a nagypapa válasza felmenti a játék tárgyát, a lovakat: „Nagypapa azt mondja, a lovak nem hibásak, hanem egyedül ő, ő maga és a diólikőr” (Dragomán 2015: 175). Emellett a történet kezdetén a nagypapa kilép a novella meghatározó teréből, a panellakásból, tehát a játék, a fantázia kiteljesedésének térszerkezete kiiktatja az oda nem illő szereplőket.

A lakás szűk terét az unoka és nagypapa közös látásmódjából születő szerepjáték tágítja ki. Így a szobából lóversenypálya, orosz lány válik, a fürdőszobából olyan akvárium, melyen el lehet hajózni a Fekete-tengerig, a nappali bálteremmé alakul, és a nyitott ablakon léghajóval Madagaszkárig lehet repülni. A novellák a nyílt, tág fantáziatérben érnek véget, a nyitás–csukás dinamika határozza meg az öt rövid szöveg olvasási ritmusát is.

A térszerkezet középpontja a nagypapa szobája: „meg se várom, hogy Nagypapa füttyüljön, hogy mehetek, tiszta a levegő, már szaladok is be egyből a szobájába” (Dragomán 2015: 183). A tér kreativitásra serkenti a Nagypapát, nemcsak a játék, hanem az elmozdulásra is ötletes megoldást talál, kampósbotja és hócentrágere segítségével mozgatja görkorcsolyákra szerelt füles foteljét, ezzel a lakás minden zugába eljuthat:

„Nagypapa azt kiáltja, mindjárt itt lesz, semmit se féljek, a hangja a folyosóról jön, kimegyek, a fotel gurul a fürdőszoba felé, lába helyén négy görkorcsolya, Nagypapa kezében meg a két kedvenc hócentrágere, a mohazöld meg a sötétbordó, a mohazöldet a nagyszoba kilincsébe akasztja, a sötétbordót a konyhaajtóéba, a hócentrágerek megfeszülnek, de annyira, hogy majdnem elpattannak, aztán kilövik a fotelt, mint egy nagy csúzli, gurul végig a folyosó szőnyegén. Ahogy Nagypapa odaér hozzám, elkap és felemel, beültet az ölébe, úgy gurulunk be a fürdőszobába” (Dragomán 2015: 183).

A fantáziába való átlépés, az átélés közvetítésének technikáit a *Derbi* novella elemzése által szeretném bemutatni, ugyanakkor a további négy novellában is hasonló prózapoétikai megoldásokat találunk. A lóversenyes játék a kisgyerekkorra jellemző

lovagoltató játékok ismerete alapján szerves része a kisgyerekkori játékvilágnak.² Ebben a novellában unoka és nagyszülő eljátsszák Nagyapa fiatalkori, végzetes lóversenyét, amikor is az addig minden versenyen győző Tücsök nevű lova megbotlott és Nagyapa lerepült a hátáról. A játékban a kisgyerek a fiatal zsoké, a nagyapa (térdé) Tücsök megtestesítője lesz.

A játék kontextusa a Nagymama kilépése a térből. A nagyapa füttyül, innen tudja a gyerek, hogy kezdődik a játék, ez mesei „hol volt, hol nem volt” bevezető fordulat funkciójának felel meg.

A következő lépést az előkészületek alkotják, mely során a tárgyak funkciót váltanak: elrendezik a kockás pokrócot a nagyapa térdén, ez lesz a ló. A következő mozzanat a szerepek felvétele, ez még a valóság adatait tartalmazza, Nagyapa a zsoké szerepéről magyaráz: „jegyezzem meg, hogy egy jó zsoké mindig tartja a súlyát, az a legfontosabb, az, meg a becsület” (Dragomán 2015: 177).

A fantázia működésének első lépésében a gyerek a tárgyakat az új funkciójuk szerint nevezi meg, de még oszcillál a valóságos és képzeletbeli között: „akkor én meg is fogom a két hüvelykujját, mert az a szár, ott ülök Tücsök nyergében” (Dragomán 2015: 177).

A fokalizátor még a fantáziában is következetesen *Nagyapaként* emlegeti nagyszülőjét, ami jelzi, hogy ő a meghatározó pont a valós és a fantázián alapuló percepciójában is, ő az ideológiai és nyelvi paraméter meghatározója: „Nagyapa elmélyíti a hangját, úgy sorolja a lovak neveit, Banánhéj, Húszfilléres, Sólyom, Ebugatta, [...] ahogy Nagyapa kimondja a nevüket, mindegyik előbújik a titkos rejtekhelyéről, a szekrény mögül, az éjjeliszekrényből” (Dragomán 2015: 178).

A játékban működő képek részletgazdagsága „plasztikus leírásokban manifesztálódó láttatóerő” (Palojtay 2016: 181), a gyermeki fantázia kreativitását emeli ki, melyben a fantázia a valóság elemeit átalakítja, újrahasznosítja. A fokalizátor továbbra is a valóság terminusait is használja, a fantáziabeli lények a valóságos szoba bútorai között jelennek meg. A szerepjáték fő mozzanata a verseny megjelenítése. Ehhez a tetőponthoz közeledve a fokalizátor már korrigálja a valóságra vonatkozó szóhasználatát: „[É]rzem a tarkómon a [Nagyapa] leheletét, nem is lehelet az, hanem a szél, látom, hogy végigborzolja a pálya belső szélénél a sövényt” (Dragomán 2015: 178).

A fokalizátor többes számban fogalmaz, ami jelzi, hogy a nagyapával együtt éli át a versenyt: „[A] mi rajtunk a legjobb, elől vagyunk, legelől, nem fáradunk el, már állok, előre dőlök a nyereg fölött, markolom a szárát, gyerünk, Tücsök, én vagyok Nagyapa, én vagyok a csodazsoké.” (Dragomán 2015: 179)

A novellában a drámajátéknak, az újrajátszásnak terapeutikus célja, hatása van, képes a valóságot átalakítani. A közös játszás célja a család életét meghatározó döntő pillanat, a baleset ismételt átélése, a téves mozdulat kiigazítása.

² A szórakoztató mondókák közé tartoznak a lábon, nyakban lovagoltatók, hintáztatók: „Hóc-hóc katona, ketten üljünk a lóra!” (Tátrai 1988: 588).

A fokalizátor a valóságot tagadó mondatszerkezetek ismétlésével beszéli el a boldog végkifejletet: „[M]ost minden máshogy lesz, mint ahogy akkor volt, nem fogok megszédülni, nem rántom meg a szárat, Tücsök a cél előtt nem ágaskodik fel és nem botlik meg a hirtelen rántástól.” (Dragomán 2015: 179).

A Nagypapa is átéli a játékot, a végén könnyes szemmel öleli meg unokáját és „azt kiáltja, kisunokám megcsináltad, megcsináltuk”. Ugyan az olvasó tudja, hogy a játék által nem gyógyult meg a Nagypapa lába, ám az örömkönyveinek oka az lehet, hogy a gyerek játékában való teljes jelenlét során megtapasztalta, hogy nincs egyedül, igazi (játészó)társra lelt, aki át tudja élni az ő helyzetét. Így a generációk közötti folytonosság, a tapasztalatátadás is megtörtént a játék által. A pszichológiai kutatásokból tudjuk, hogy „a játék önmagában nem gyógyít, de a körülmények, a játék által nyújtott helyzetek lehetővé teszik az érzelmek jelképes átélését, a konfliktusok megoldását a képzeletben és az indulatok elvezetését a szimbolikus cselekvésben.” (Merei Ferenc, idézi Gabnai 2011: 185). A fokalizációs eljárásokkal mutatja fel a szöveg ezt a gyógyítást. Az eljátszott történet végkimenetele a realitásban egy baleset volt, a valóság és játék ellentétes viszonyával való szembenézés csalódással járhatna. Mitől maradhat mégis derűs a gyermekkép? A novellából kiderül, hogy ezt a folyamatot már többször eljátszották, a gyerek már kívülről tudja a történetet. Ugyanakkor a narráció a gyerek örömeinek érzékeltetésével véget ér, már nem kerül sor a fokalizációnak a valóságra való visszairányítására. Így a csattanós befejezés, amely a novella jellegzetes műfaji sajátossága, a fantáziavilág fenntartásának részévé válik.

A novellaciklus további darabjaiban is gyógyító szándék jellemzi a szerepjátékokat: az *Oroszlánkórusban* közös énekléssel vigasztalódik a sértődött gyerek. *A régi Frakkban* a gyerek Nagypapa régi frakkjába bújva keringőzik a Nagymamával, eljátszva a nagyszülők szerelmének kedves jelenetét, hogy magukra vonják a szigorú Nagymama figyelmét. Az *Orvosságban* madagaszkári baobabfáról szereznek orvosságot, amit majd a kisgyerek fog reggelente Nagymama kávéjába csempészni.

Dragomán György regényeiben visszatérő motívum a gyógyulás terepeként láttatott generációk közötti viszony. A *Máglyában* Emma a tanúja a Nagymama traumaelbeszélésének. Ez a terapeutai pozíció a tizenhárom éves kamaszlány felnőtté érésének fontos momentuma. *A fehér királyban* Dzsátá az apa szerepkörét veszi magára, amennyiben édesanyja védelmezőjeként lép fel. A hallgatás tilalmát betartva sokszor neki sem árulja el, hogy milyen sokat megért a felnőttek viselkedéséből, különösképp anyja szenvedéséből. Mindkét regényben a kapcsolatrendszer jellemzője az életkori szerepek felcserélése. A gyerek nem a korának megfelelő szerepet, hanem a felnőtt szerepét éli, felelősséget vállalva azért a személyért, aki róla kellene, hogy gondoskodjon.³ Ám a *Füles fotel* novelláiban a gyerek mindvégig gyerek szerepben

³ Pszichológiai megközelítésben a parentifikáció jelenségével jellemezhető a helyzet (Baráth 2008: 38–41).

marad, a nagyszülő oltalmazza. A történet szintjén saját életkorának megfelelő tevékenységet végez. Az elbeszélés szintjén a felnőtt gondolkodás következetesen együtt lát a gyerekekkel, sehol sem írja fölül annak nézőpontját, amint azt a nagyszülőre való folyamatos hagyatkozást mutató fokalizációs eljárások bizonyítják. Így a történetalakítás és az elbeszélői nézőpont jellegzetességei együtt biztosítják a gyerekkép derűs hangulatát.

6. A karácsony geokulturális elbeszélése, gyermeki perspektívából

A *Mennyből az angyal* című novellaciklus témája a gyerekek a karácsonyhoz fűződő elvárása. Az egyes művek címei is az ünneppel kapcsolatos információkra, kellékekre utalnak: *Majdnem minden, amit a karácsonyról tudok*, *A karácsonyfa*, *Cukor*.

A novella kronotopozsainak, a megjelenő tárgyakkak, cselekvéseknek referenciáit az erdélyi kultúrában találhatja az olvasó. Ezek közül a leghangsúlyosabb a karácsonyhoz kapcsolódó „angyaljárás”. A felnőttek elhítetik a kisgyerekekkel, hogy az angyal hozza a karácsonyfát és az ajándékokat. Az angyal-narratíva hihetővé, valószerűvé tétele céljából annak sok részletét dolgozzák ki. A novella elején például az elbeszélő azt magyarázza, hogyan tárolja és tartja nyilván az angyal az egyes családok karácsonyfadíszait.

A cselekmény Erdélyben való lokalizálhatóságára az erdélyi regionális köznyelv szavai utalnak, amint arra Codău Annamária is felfigyelt recenziójában (Codău 2016 122). Ezek a lexikális elemek a tér és a szereplők közti viszonyokra vonatkoznak. A lakás térszerkezetét jelöli a blokk, az ápartment, a kalorifer, illetve a gyermekek egymás bosszantásának román eredetű indulatszava a „cik-cik-cik.”

A geokulturális olvasatban a cselekmény ideje a Ceaușescu-korszak. Ennek a korszaknak a jellemző cselekvéselemei, tárgyai, helyszínei, viszonyai kulturális artefaktumokként működnek, amelyek a muzealizálás poétikáját képezik. Ezáltal mintegy képet, láttelepet mutat arról, milyen volt a Ceaușescu-éra karácsony-ünneplésének a kontextusa. A korszakra több cselekményelem utal: délután nincs fűtés, nem lehet semmilyen cukrot kapni, a szaloncukrot a nyugati országokból érkező rokonok biztosítják, bizonyos alapanyagokat nehéz beszerezni, korlátozzák az autóközlekedést, a hatalom még a karácsonyt is betilthatja. A család panellakásban lakik, ennek központja a nagyszoba és az erkély, a hatalom helyi képviselői a blokkfelelős és a fia. Alapvető viselkedési szabály a titkolózás. A hiánygazdaságot az egyéni leleményességgel, a meglévő anyagok kreatív felhasználásával lehet túlélni.

A geokulturális leltár elemeinek felismerése kitérít a történet terét és idejét, egy rendszerben helyezi el, amelyben minden leltárelem mögött más történetek vannak. Balázs Imre József a kötet novelláinak elbeszélésmódjáról (nem geokulturális narratológiai megközelítésben) azt állapítja meg, hogy vázlatos, jelzésekből építkező. Ám ezek a jelzések olyan konkrétumokból állnak, „amelyekből visszaépíthető minden, ami fontos” (Balázs 2015). Geokulturális olvasatban a korszak

artefaktumai azok a tárgyak, épületek, helyzetek, magatartásminták – vagyis az említett konkrétumok –, amelyek történelmi eseményeket, nemzedéki tapasztalatokat sűrítnek magukba, tehát mindent, „ami fontos” lehet egy adott geokulturális olvasat számára. Ebben az olvasatban sűrűbb, összefüggőbb világ épülhet fel, amennyiben a jelzések mentén megkonstruálható a karácsonyvárás háttértörténete, a szülők tapasztalata is.

A barkácsolásban megnyilvánuló leleményességet az ezermester nagypapa alakja képviseli, akiről kiderül, hogy szinte mindenhez ért: szappant főz avas kolbászból, cukorrépából cukrot finomít a kuktában, pufajkát készít a dunnából. A barkácsolás mint kulturális cselekvésem ugyanakkor az a sarokpont, amely elbizonytalanítja a referenciális olvasatot: a fokozás és túlzás alakzatával egyre hihetlenebb tevékenységek kapcsolódnak a nagypapa alakjához: a puskaapor készítése és az aknagránát szétszerelése már túlmutatnak a mindennapi élethez szükséges műveleteken.

A régió kultúrájára vonatkozó további utalás, mely független a diktatúra megjelenítésének tipikus leltárelemeitől, az *angyalhit*. Ez tulajdonképpen egy történet, a gyermekfolklór eleme, miszerint a karácsonyfát és az ajándékokat az angyal hozza. A szülők tanítják meg gyermekeiknek ezt a narratívát, a kételyek elhárítását pedig mellékszálak kitalálásával színesítik. A novella ennek a tudásnak a közlésével nyit: „A karácsonyi ajándékot és a karácsonyfát nem a Jézuska hozza, hanem az Angyal. Ez nem is lehet másképp, mert Jézuska egy kisbaba” (Dragomán, 2015: 197).

A geokulturális narratológiában a tér nem csupán keret, helyszín, hanem cselekvő jellegű, a viszonyok meghatározója. A kulturális leltár elemeit a gyermeki fokalizáció szelektálja és közvetíti.

A főszereplő kisgyermek fokalizációját meghatározó ideológiai paraméter az angyalhit és angyalvárás. A látott eseményeket úgy értelmezi, hogy beilleszkedjenek ebbe a tudásba. Például kihallgatja és közvetíti szülei beszélgetését, melyben aggódnak, hogy honnan is lesz fájuk, „mert ezek betiltották az autóközlekedést, és meg akarják tiltani a karácsonyt is.” (Dragomán 2015: 201). A gyermek ezt a geokulturális elemeket tartalmazó mondatot függő beszédben közvetíti. Nem törekszik arra, hogy saját gondolatává érlelje, mert az angyalba vetett hite alapján eleve elutasítja. Tudása szerint semmi sem akadályozhatja meg a karácsony megünneplését: „és akkor majdnem kimegyek, hogy elmondjam nekik, hogy ne aggódjanak, mert én már mindent elintéztem, pontosan megírtam az Angyalnak, hogy mekkora fát kell hozni.” (Dragomán 2015: 201). Tehát az angyalba vetett hit a percepció által közvetített zavaró tényezőket képes felülírni.

Az angyalnarratíva elbeszélésében a gyermeki tudás és nyelv meghatározó, a saját kíváncsiságát, értelmezését is hozzáfűzi: „Az Angyalnak van egy öngyújtója is, egy olyan, amelyikből sose fogy ki a gáz, azzal gyújtja meg a gyertyákat meg a csillagszórókat. [...] Azt nem tudom, hogy ha a Jézuska elkérné az Angyal öngyújtóját, akkor az Angyal odaadná-e neki. Gyerekeknek nem szabad öngyújtóval meg gyufával játszani” (Dragomán, 2015: 198). Az idézetben a saját kíváncsiságára

reflektál, a gyerekekről, a világról való tudásával egészíti ki az angyalnarratívát. Arra viszont sehol sem utal, hogy az tudás és a hozzá kapcsolódó nyelv a felnőttektől származna. A fokalizációs tevékenységben tehát a gyermeki nyelv és látásmód összefonódását érzékelhetjük: az lát, aki beszél.

A geokulturális leltár tárgyi elemeinek nagy részét a gyerek belső fokalizációjának, angyalhitének alárendelve jeleníti meg. Az angyalvárás jelentéktelen kontextusaként tünteti fel például a fűtés hiányát, kalácshoz szükséges csemegék beszerzésének nehézségét, a hatalom korlátozó intézkedéseit. Az angyalhit fényében nem érzékeli problémaként ezeket, a felnőttek tevékenységéhez kapcsolja.

A térszerkezet képzése szorosan összefügg a fokalizációs eljárásokkal. Az elbeszélőnek a térhez való viszonyából következtethetünk arra, hogy kistermetű, óvoda vagy kisiskolás lehet. A tér birtokbavétele segédeszközökkel történik, ilyen a szék, a periszkóp, a kulcslyuk. A leskelődés (ez más novellákban, például a *Rosszaságokban* is felbukkanó motívum) a tér uralásának művelete. Kulcslyukon vagy maga készítette periszkópon át tekint be azokba a terekbe, ahova gyerekként nincs bejárása. Ez a perspektíva a gyermeki korlátozott nézőpont metaforája is: „[B]elestem a kulcslyukon és megláttam az angyal szárnyát, vagyis nem az egészet, hanem csak egy pár nagy kék tollat belőle” (Dragomán 2015: 200).

A nézőpontot a gyermek termete korlátozza, ám az angyalnarratíváról való tudása kiegészíti a percepció hiányosságait.

7. Irónia: az angyalhit elmélete és gyakorlata

A *Mennyből az angyal* című novellaciklus *Majdnem minden, amit a karácsonyról tudok* című első novellájában olvasható az angyalnarratívára vonatkozó információk, szokások felsorolása, ezek valós voltát hangsúlyozza a jelen idő használata az elbeszélésben. A tudnivalókat saját tapasztalatokkal, csínyekkel egészíti ki: azt tervezte, hogy felmászik a főtéri nagy karácsonyfára, meglesi az angyalt, feltöri az aranydiót, ám a felnőttek az angyalnarratívát kiegészítő magyarázatokkal akadályozták meg ezeket a tetteket.

A második novella, a *Karácsonyfa*, az angyalról való tudásra épít. A két mű egymást ironikus viszonylatba helyezi. Ez az irónia a romantikus iróniával rokon, amennyiben a karácsonyfa érkezésére vonatkozó két narratívát állít egymással szembe. A gyermekelbeszélő szerint az angyal hozza a fát. A második novella egyből ennek ellentétével indít, a blokkfelelős fia véleményével: „A blokkfelelős fia azt mondja, hogy a karácsonyfát nekik nem az angyal hozza, hanem az apjával szokták lopni” (Dragomán 2015: 200). A két gyerek versengésének tárgya a karácsonyfa magassága. Az elbeszélő kisgyermek hitét nem ingatja meg ez a kijelentés. Az angyalhit továbbra is meghatározó a fokalizációs eljárásában.

Az erkélyen megjelent négy fenyőfát, apja magyarázata nyomán az angyal raktározási műveleteként fogja fel. Ezzel eldicsekedik a blokkfelelős fiának. Délután a gyerek stratégiai pozíciót foglal ez az erkélyajtó előtt és periszkópján keresztül készül meglesni az angyalokat. Vágya hamarosan teljesül, két fehér sapkás,

sálas alak, egy kisebb és egy nagyobb ereszkedik le kötél a panelház tetejéről. Mind a négy fát átdobják a korláton, majd elmennek. A gyermek észleli, ami történik, de nem érzékeli rablásként, azt gondolja, az angyal repült be hozzájuk. Az angyalhit által meghatározott fokalizációs tevékenység átértelmezi azt, amit lát: az angyal tevékenységeként értékeli a fák elszállítását.

Az észlelésnek az angyalhittel való disszonanciája, majd ennek fantáziabeli korrigálása történik: „[A]zt hittem, hogy pucér lábbal jönnek, fehér lepedőben, világító glóriával, de ezek az angyalok rendesen fel vannak öltözve [...] látni akarom a szárnyaikat, de nem fordulnak meg [...] az egyik fát, megfogják és átdobják a korláton, a periszkópon keresztül nem látom, de tudom, hogy a fa nem esik le, hanem felrepül a blokk tetejére, ahol már várják a többi angyalok” (Dragomán 2015: 203, kiemelés B.É.N.).

A rablókat nem a blokkfelelősként és fiaként, hanem angyalként látja: „a kisebbik angyal nagyon kedvesen integet egyet [...] és kitarja a szárnyát, pont olyan, mint egy nagy lepedő, ott lobog mögötte” (Dragomán 2015: 204).

A teljes angyalnarratívába beilleszthető ez az eseménysor: „tudom, hogy az angyalok azért vitték el a mi fánkat is, hogy szépen feldíszítsék” (Dragomán 2015: 204).

A valóság és angyalhit konfrontációja elmarad, mert véget ér a látás művelete: pont akkor veszi el a periszkópot a szeméről, amikor az angyalok elindulnak, így nem szembesül azzal, hogy nem repülve távoznak. A gyerek arra reflektál, hogy szülei mennyire fognak örülni annak, ami történt. Ekkor hirtelen véget ér a történet és az elbeszélés is.

Az angyalhit eufemizáló hatása (Csuka 2016: 560), a gyermeki naivitás érzékeltetése. Az ironia ugyanakkor a gyerekekkel szemben szánalmat, empátiát kelt, a felnőttekkel, az angyalhit kitalálóival és az azzal visszaélők iránt dühöt. Ezek az olvasói élmények függetlenek a geokulturális tapasztalattól, ám azok birtokában a rendszer elnyomó, megalázó, kisgyerekeket sem kímélő voltára irányítja a figyelmet.

A *Mennyből az angyal* témaköre közeli rokona a *Karcsika* című novella-ciklusnak. Ez két novellából áll: *Radír* és *Üvegszív*. Ezek közül a *Radír* kínál releváns szempontokat a geokulturális narratológia megközelítése számára. A geokulturális elemek gyermeki perspektíva általi közvetítésének eljárásait kísérelem meg feltárni.

A novella cselekménye rövid és fordulatos. Karcsika szüleivel és Dédivel él együtt. Karácsonyra kiskutyát kért az angyaltól. Dédi szenteste előtt, délben hozott a kisfiúnak egy kutyakölyköt, majd elsietett otthonról. Karcsika Radírnak nevezte el új barátját. Vaknak álcázta magát, mert azt remélte, így szülei beleegyeznek, hogy vakvezető kutyát tarthasson. Az apa próbatétel elé állította fiát. Ha másnap reggelig kibírja bekötött szemmel, akkor megtarthatja az ebet. Karcsika nem adta fel, bekötött szemmel vett részt a karácsonyfa körüli éneklésben. Dédi, ráeszmélve a történetekre, lerántotta Karcsikáról a kendőt, unokáját, az apát pedig megpofozta. A novella zárlatában apa kimondta, hogy a kutya maradhat.

A harmadik személyű narrátor közvetlenül Karcsika percepcióját közvetíti, így belső, szereplőhöz kötött fokalizációval találkozunk: „Végül tényleg az angyal

hozta el Karcsikának a kutyát, igaz, nem személyesen, csak Dédinek adta oda, nem tudta személyesen átadni, mert sietnie kellett az angyalok gyűlésére.” Ezután Dédi elment „sétálni, hogy megnézze, hogy áll az angyal a karácsonyfával.” (Dragomán 2015: 105–106).

A kutya megérkezésének történetét a karácsonykor ajándékot hozó angyalokra vonatkozó gyermeki hiedelem narratívájával beszéli el.

Karcsika fokalizációjának az alapvető ideológiai paramétere, amely észlelési módját meghatározza, a kutya utáni vágy. Percepciója kiélesedik ez alapján, a látáson kívül hallási, tapintási érzékelésére is kiter a narráció.

A novella nyitómondata az elbeszélő idő kezdetét jelöli ki, ezt szintén a kutya utáni vágy kezdetével esik egybe: „Karcsika azóta akart kutyát magának, hogy Dédi unalmában megpróbálta megtanítani olvasni.” (Dragomán 2015: 104). Tehát a gyermek nézőpontját a kutya iránti vágy határozza meg.

A drámajátéknak ebben a novellában is cselekményalakító szerepe van. Karcsika a valóságot szeretné megváltoztatni, szüleit szeretné jobb belátásra bírni általa. A játék során kibontakozik kreativitása, a tárgyaknak új funkciót ad, például „a hámot Apa egy régi nadrágszíjából csinálta, a kerek fémlapot egy konzervdoboz tetejéből” (Dragomán 2015: 106). Szüleinek azzal magyarázza a kutya jelenlétét, hogy megvakult, ezért az angyal hozott neki egy vakvezető kutyát. A kutya iránti vágyát a karácsonyi szokásrenddel legitimálja. Az apja belemegy a szerepjátékba, látszólag a gyerek nézőpontjába helyezkedik, amikor olyan próbatételt talál ki, amely a vaksággal függ össze. Ám ezt a látás- és beszédmódot csak mímeli, nem tudja a kutya iránti vágyat átérzeni, megérteni. Erre a közlésformák használata világít rá: a gyerek és a szülők egyezkedését a dialógus közvetíti, ekkor az elbeszélő nem enged hozzáférést az apa tudatához. Ám későbbi mozzanatban Karcsika fokalizációja közvetíti a szülők elstutogott döntését a kutya elutasításáról: „És Anya mondta, hogy még csak az [kutya] kéne, és Apa mondta, hogy meglátja, hogy Karcsika nem fogja kibírni.” (Dragomán 2015: 110). Az apa kívülállását a novella csattanójában elhangzó kijelentése is elárulja, amikor azzal reagál a Déditől kapott pofra, hogy tréfának nevezi azt, amit a gyerekeknek próbaként tüntetett fel.⁴

Karcsika viszont továbbra is komolyan veszi a játékot, betartja a szabályait, átéli a vakság helyzetét, például arra reflektál az idézett monológban, hogy a látássérülteknél bekövetkezik a hallása kiélesedése, és ezt magán is tapasztalja. A kutya iránti vágy teszi lehetővé, hogy komolyan vegye a próbát. Végül elnyeri a jutalmat, megtarthatja a kutyát. A játéknak valóságteremtő hatása lesz, akárcsak a *Füles fotel* novelláiban.

A kutya iránti szeretete mellett a karácsonyfa, a szenteste hangulata is meghatározó a gyerek számára. Ezt két változatban is közvetíti az elbeszélő: „Karcsika orrát megtöltötte a friss fenyőszag [...] Anya és Dédi már énekeltek,

⁴ Az apa és gyerek nézőpontja közti feszültségre épül az *Üvegszív* című novella, amelyben az apa hazudozásnak nevezi a köszöntő versek szavalásának szokását.

Karcsika próbálta elképzelni a karácsonyfát, a díszeket, az angyalhajat” (Dragomán 2015: 111). „Állt ott hunyorogva, a karácsonyfát nézte, a csillagszórókat [...] és az egyik doboz tetején a csillogó, krómozott szájkosarat és a szép fekete nyakörvet” (Dragomán 2015: 111).

Az első idézetben a fokalizáció a hallási, szaglási érzékelésre és a képzelőerőre hagyatkozik. Majd, a kendő levétele után mindezt a látás határozza meg. A megszokott érzékelésmód visszatértekor felerősödik nézőpontjának fő meghatározója, a kutya iránti szeretet, ugyanis figyelme rögtön a kutyával kapcsolatos tárgyakra irányul.

A geokulturális narratológia szempontjai közül kiemelendő, hogy a helyszín egy panellakás, erdélyi regionális köznyelvi szóval kifejezve, ápartáment. A régió másik markere, artefaktuma a karácsonyesti ünneplés: az angyal hozza a karácsonyfát, meggyűjtják a csillagszórókat, énekelnek. Az angyal mint ajándékozó illúziójának fenntartásához a szülők különböző melléknarratívákat fűznek, mint például ebben a novellában az angyalok gyűlése. Ennek a geokulturális artefaktumnak tekintett szokásnak hiteles közvetítője a gyermeki fokalizáció. A gyermek hite bizonyítékként éli meg azt, hogy az angyal elhozta a vágyott házi kedvencet.

8. Összefoglalás

A narratológiai fogalomkeret ismertetése után a geokulturális narratológia főbb szempontjai mentén értelmeztem a novellákat. Mieke Bal, aki továbbgondolja G. Genette fokalizáció terminusát, amellet érvel, hogy az elbeszélő, hogy énelbeszélő is lehet külső fokalizátor, illetve harmadik személyű elbeszélő esetén is működhet a belső, szereplőhöz kötött fokalizáció. W. Schmid paraméter elméletét pedig az elbeszélő meghatározóinak vizsgálatokor hasznosítottam. Az elbeszélő fokalizációs eljárását minden novellában meghatározta egy erős viszony, ennek leírásához az ideológiai paraméter fogalma járult hozzá. Az ideológiai paraméter pedig lehet geokulturális meghatározottságú, a *Füles fotel* meg a *Karcsika* című művek esetén ezt a régióra jellemző szokás- és hiedelemvilág alkotja, egész pontosan a karácsonyi ajándékozásra vonatkozó gyakorlatok. Továbbá a gyerek bizalma a szeretett nagyszülőben olyan fokalizációs eljárást alakított ki a *Füles fotel*ben, melyben a nagyapa látásmódja egybeolvad a gyerekével, tehát a felnőtt nézőpont nem egy ellenőrző, korrigáló, hanem instancia.

Az elemzések végigkövették a szerepjátékban a játék átélésének elbeszélését (*Füles fotel*, *Karcsika*), annak folyamatát, ahogyan a valóság tárgyai és személyei fokozatosan új nevet és új szerepet kapnak. A *Mennyből az angyal* rablásjelenetében a nézőpont ideológiai paramétere folyamatosan korrigálja a percepció, a látás paraméterét, tehát a fa elvitelének minden mozzanatát az angyalhit alapján értelmezi, és csupán az olvasó által felismert irónia fedi fel a rablás tényét.

A novella műfaji jellegzetessége, a csattanós befejezés jelentősége, hogy elmarad a valóságra való reflexió, így a boldog játék a gyerek létezési módjaként tűnik fel.

A geokulturális leltár artefaktumai (a karácsonyi angyaljárás kivételével) nem képezik az elbeszélés fókuszpontját. A gyermek a felnőttek tevékenységeinek kontextusaként említi meg őket. A kulturális meghatározottságokat szem előtt tartó olvasatban tágabb világ épülhet fel, mint a háttérismereteket nélkülöző értelmezésben, amennyiben a jelzések mentén megkonstruálható a karácsonyvárás háttértörténete, a szülők tapasztalata is.

A fokalizációs tevékenység vizsgálata tehát kitért a gyerek-felnőtt kapcsolatokra és a kitűnt, hogy a felnőttek is komolyan veszik a gyerek játékát, a korának megfelelő tevékenységeket biztosítják számára. Ez alól kivételt képez Karcsika apja, viszont ő büntetést kap azért, mert tréfának fogta fel azt, amit a gyerek átélt. A játék- és hiedelemvilágot a valósággal ütköztető nézőpont hiánya, valamint a szeretetkapcsolatok felmutatása képezi meg a derűs, gyermeki hangot.

A szerző sok más rövidprózai írásában érvényesül a gyermeki gondolkodás (*Vasvonó, Rosszaságok, Fehérrarc, Keringő, Húsleves*). A további kutatások célja feltárni ezeknek az elbeszélőknek a fokalizációs eljárásait és a geokulturális tér identitáskonstruáló elemeit. A gyermek mint hang és fokalizációs eljárás viszont nem feltétlenül életkorhoz kötött a Dragomán-művekben, ezért érdemes vizsgálni a gyermekként viselkedő felnőttek szerepkörét is.

I R O D A L O M

- Bal, Mieke 2006. *Fokalizáció*. ford. Ferencz Anna. = Füzi Izabella–Török Ervin: *Vizuális és irodalmi narráció. Szöveggyűjtemény*
[http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%fczi/Vizu%e1lis%20%e9s%20irodalmi%20narr%e1ci%fc3%20\(E\)/szovegyujtemeny/bal/](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%fczi/Vizu%e1lis%20%e9s%20irodalmi%20narr%e1ci%fc3%20(E)/szovegyujtemeny/bal/) (2020. 04. 30.)
- Balázs Imre József 2016. *Tíz mondat arról, ahol félrecsúsznak*. Transindex, aug. 29. <http://ujkonyvek.egologo.transindex.ro/2016/08/29/tiz-mondat-arrol-ahol-felrecsusznak/> (2022. 02. 07.)
- Bányai Éva 2016. *Fordulat-próza: Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 83–94.
- Bányai Éva 2011. *Torzóban maradt szobrok: Dragomán György: A fehér király*. = Bányai Éva, *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár. 139–159.
- Baráth Katalin 2008. *Olvasónapló – John Byng-Hall: A parentifikáció jelentősége és hatása a családterápiára*. Hírmondó: Magyar Családterápiás Egyesület kiadványa. Budapest. 38–41.
- Certeau, Michel de 2010. *A cselekvés művészete*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Codău Annamária 2016. *Messzire hallatszik*. *Korunk* 10: 120–122.
- Csuhai István 2005. *Kamaszokorom legszebb sakkfigurája*. *Élet és Irodalom* (38): 25.
- Csuka Botond 2016. *Kórus hamis hangokkal*. *Jelenkor* 5: 557–561.
- Dragomán György 2015. *Oroszlánkórus*. Magvető, Budapest.
- Faragó Kornélia 2009. *A geokulturális elbeszélés változatai*. = Faragó Kornélia: *A viszonyosság alakzatai: Komparatív poétikák, viszonylati jelentéskörök*. Forum, Újvidék. 7–30.
- Faragó Kornélia 2016. *Viszonylati terek, cselekvő tériességek: A fölforgatott stabilitás és a telítődő kronotoposz*. = Faragó Kornélia: *Idők, terek, intenzitások*. Forum, Újvidék. 18–25.
- Füzi Izabella – Török Ervin 2006. *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. Szeged <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%e1lis%20%e9s%20irodalmi%20narr%e1ci%fc3%20%28E%29/tankonyv/nezopont/index05.html#nezoszerkozv> (2016. 04. 12.)
- Gabnai Katalin 2011. *Drámajátékok. Bevezetés a drámapedagógiába*. Helikon, Budapest.
- Károlyi Csaba 2006. *A nevelődés titkai – Grecsó Krisztián: Isten hozott és Dragomán György: A fehér király című könyveiről*. *Látó* 7: 95–99.

- Károlyi Csaba 2016. „*Nem lesz semmi baj.*” Élet és Irodalom 6. <https://www.es.hu/cikk/2016-02-12/karolyi-csaba/8222nem-lesz-semmi-baj8221.html> (2022. 02. 07.)
- Kiss Georgina 2016. „*most majd minden jóra fordul*” *Dragomán György*: Oroszlánkórus. Bárka 3 <http://www.barkaonline.hu/kritika/5352---most-majd-minden-jora-fordul---dragoman-gyorgy-novellaskoteter-1> (2020. 04. 12.)
- Muhel Gábor 2017. *Struktúrák és narratívák Dragomán György Oroszlánkórus című kötetében*. Irodalmi Jelen szept. 30. <https://www.irodalmijelen.hu/2017-szep-30-0902/strukturak-narrativak-dragoman-gyorgy-oroszlankorus-cimu-koteteben> (2020. 04. 12.).
- Niederhoff, Burkhard 2013a. *Perspective – Point of View*. = Hühn, Peter et al. (eds.): *The living handbook of narratology*. Hamburg University, Hamburg. <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/perspective---point-view> (2020. 04. 27.).
- Niederhoff, Burkhard 2013b. *Focalization*. = Hühn, Peter et al. (eds.): *The living handbook of narratology*. Hamburg University, Hamburg. <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/perspective---point-view> (2020. 04. 27.).
- Palojty Kinga 2016. *Dragomán György: Oroszlánkórus*. Kortárs 7-8: 181–182.
- Szabó Erzsébet 2010. *A nézőpont kérdéskörének újabb narratológiai megközelítései: Fókuszok, paraméterek és kognícióelméleti hozadékok*. = Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán (szerk.): *Nézőpont és jelentés*. Studia Poetica. Supplementum IV. lingua Hungarica editum. Grimm Kiadó, Szeged. 210–248.
- Szihalmi Csilla 2016. „*A zene, az kell*” (*Dragomán György: Oroszlánkórus*). Kultúr jún. 30. <http://kulter.hu/2016/06/a-zene-az-kell>. (2020. 04. 12.).
- Tátrai Zsuzsanna 1988. *A gyermekkor költészete*. = Vargyas Lajos (szerk.): *Folklór. Magyar néprajz nyolc kötetben. V. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 584–610.

RELAȚIA DINTRE PERSPECTIVA NARATORULUI-COPIL ȘI GÂNDIREA
GEOCULTURALĂ, ÎN NUVELELE LUI GYÖRGY DRAGOMÁN

(Rezumat)

Analiza celor trei cicluri de nuvele din volumul *Corul leilor* de György Dragomán a fost ghidată de intenția de a examina proza narată de o voce veselă de copil. Descrierea perspectivei infantile a naratorului a fost posibilă prin explorarea tehnicilor de focalizare și a determinărilor geoculturale.

Viziunea copilului, receptivă la basme și la jocuri, are în componență credințele populare și elementele constructoare de identitate, specifice regiunii, astfel că spațiul central- și est-european apare ca un efect constitutiv asupra punctului de vedere al naratorului. Structura spațială a „cartierelor de bloc” în care se desfășoară evenimentele este percepută nu ca o imagine statică, ci drept un organizator de relații. Jocul dintre copil și bunic redefiniște aspectul și funcția spațiului. Studiul procedeelelor de focalizare a permis descrierea tranziției dintre realitate și joacă, precum și explorarea viziunii comune a copilului și a adultului. Focalizarea naratorului-copil a fost determinată de legătura strânsă pe care membrii familiei o au cu diferite tradiții și credințe, la descrierea acestei relații contribuind și noțiunea de parametru ideologic. Într-o operă cu valențe geoculturale se poate construi o lume mai largă, articulată de repere contextuale. Analiza tehnicilor de focalizare a condus la înțelegerea mai amplă a relațiilor dintre generații, adulții luând în serios jocul copilului, oferindu-i astfel acestuia o activitate adecvată vârstei. Lipsa unui punct de vedere extern, care ar intra în conflict cu lumea jocului și a credinței, asigură seninătatea vocii copilului în textele examinate.

Cuvinte-cheie: naratologie geoculturală, Europa Centrală și de Est, structură spațială, perspectiva copilului, focalizare.

ON THE CONNECTION BETWEEN THE CHILD NARRATOR'S PERSPECTIVE AND THE
GEOCULTURAL THINKING IN GYÖRGY DRAGOMÁN'S SHORT STORIES

(Abstract)

The analysis of three short story cycles (*Grandfather's Armchair*, *The Angel from Heaven*, *Karcsika*) by György Dragomán was guided by the intention of the author to examine the stories narrated by a cheerful child's voice. Thus, the description of the child narrator's perspective was made possible by the exploration of focalization techniques and geocultural determinations.

The child's vision, which is receptive to fairy tales and games, also accommodates the identity-constructing elements and beliefs of the region, the East Central European space having a constitutive effect on the narrator's point of view. Due to a geocultural interpretation, a broader, more contextual world is constructed, where the background beliefs related to Christmas and the experience of the parents can be read along the signs. The author perceives the spatial structure of 'block neighbourhood' not as a static picture frame, but as an organizer of relations. The game played by the child and his grandparent reorganizes the layout and function of the space. The study of focalization procedures has made possible the description of the transition between reality and the world of game, and also to explore the common vision of child and adult. The focalization of the narrator in each short story was determined by a close relationship to beliefs or family members.

The examination of focalization activity has shown that in intergenerational relationships, adults take the children's play seriously, thereby providing them with activities appropriate to their age. The lack of a point of view that conflicts with the world of play, as well as the presentation of loving relationships, ensures the serenity of the child's voice.

Keywords: geocultural narratology, East Central Europe, spatial structure, child narrator, focalization.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár, Horea, 31
lenoemi@yahoo.com

BALÁZS-SZIKSZAI EMESE

A NYELVI PROBLÉMA JELZÉSÉNEK MÓDJAI ÉS FORMÁI AZ ALSÓ-KIS KÜKÜLLŐ MENTI KÉTNyelVŰ BESZÉLŐK MEGNYILATKOZÁSAIBAN

Kulcsszók: nyelvi hiány, nyelvi bizonytalanság, nyelvi lapszus, kódváltás, beszédstratégiák.

1. Bevezetés

Köztudott, hogy az aktív kétnyelvű beszélők nyelvtudása, nyelvi kompetenciája nem kiegyensúlyozott, mivel rendszerint az egyik nyelv szempontjából domináns jelleget mutat. A domináns jelleg a kommunikációs szinterek, a használati gyakoriság és a szocializációs háttér függvényében alakul ki.

Mivel Magyarsáron és környékén élő beszélők magyar–román kétnyelvűsége bizonyos regiszterek, elsősorban a közigazgatás nyelvezete és általában a szaknyelv terén román dominanciát jelez, úgy döntöttem, hogy a kommunikációk során felmerülő közlési problémák nyelvi vetületét vizsgálom. Dolgozatomban az Alsó-Kis-Küküllő menti települések kétnyelvű beszélőinek megnyilatkozásaiban jelentkező nyelvi hiány és lapszus megjelenési formáit és jelzési módjait elemzem, amelyek kapcsolatba hozhatók bizonyos szintű kódváltásokkal. Mindkét vizsgált jelenség a nyelvhasználat állandó velejárója nemcsak egynyelvű, hanem többnyelvű közösségekben egyaránt, éppúgy egyéni szinten, mint közösségin (Lanstyák 2016: 99). Ebben a térségben élő kétnyelvűek nyelvtudásában és nyelvhasználatában a nyelvek között funkcionális elkülönülést figyelhetünk meg, hiszen bizonyos közlési helyzetekben rendszerint egyik vagy másik nyelvet, annak valamely változatát, regiszterét használják. Sajátos nyelvhasználati szintérnek bizonyul a hivatal, az orvosi rendelő, némely esetben az iskola is, ahol rendszerint a beszélők csak az államnyelven beszélhetnek. Ennek köszönhetően kiterjedhet akár magyar anyanyelvdomináns beszélőkre is a nyelvi probléma, mely nagyrészt a nyelvi hiányra és nyelvi bizonytalanságra vonatkozik.

Leginkább azokat az eseteket vizsgálom, melyekben a beszélő explicit módon utal a nyelvi hiány, a nyelvi probléma jelenségére. A kifejezésbeli nehézségek jelzését kísérő megakadásjelenségekre, a hiány megnyilvánulásának elkerülésére alkalmazott stratégiákat is bemutatom. Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elemzett megnyilatkozások interjúhelyzetben hangzottak el, amely befolyásolhatta a megnyilatkozás spontaneitását, természetességének mértékét. A dolgozat másik célja a nyelvi hiányra utaló jelenségek számbavétele és azoknak a beszédstratégiáknak a tipologizálása, amelyek alapján a beszélők megpróbálják elkerülni a beszéd folytonosságának megtörését. Azt, hogy az adatközlő esetében nyelvi hiány jelenik

meg, nem tudjuk konkrétan meghatározni bizonyos esetekben. Utalások révén juthatunk erre a következtetésre.

A rendelkezésemre álló élőnyelvi adatok Magyarsáros és környékén, az Alsó-Kis-Küküllő menti települések (Vámosgálfalva, Szőkefalva, Küküllődombó és Ádámos) kétnyelvű, magyar anyanyelvű lakóinak megnyilatkozásaiból származnak. Összesen 185 életútinterjút készítettem. Az adatközlők életkora 14 és 96 év között mozog. Az idősebb adatközlők többségének végzettsége elemi, 4 osztály (14%), általános iskolát az adatközlők 52%-a végzett. A középkorú személyek rendszerint középiskolai végzettséggel rendelkeznek (21%), de van közöttük olyan, aki egyetemi oklevelet szerzett (13%): polgármester, iskolaigazgató, lelkész és pedagógus.

2. A nyelvi hiány és nyelvi lapszus fogalma

Kétnyelvűségi kontextusban az anyanyelv korlátozott használatának következménye lehet a nyelvi hiány és nyelvi lapszus, bár ezek a jelenségek egynyelvű, nem kisebbségi környezetben is megnyilvánulhatnak. Nyelvi hiányon a beszélők nyelvtudásának bizonyos lexikai hiányosságait értjük, amelyet a beszélő is felismer a közlési helyzetben, s hiányként, nyelvtudásbeli hiányossággént él meg, amint erre a különböző verbális jelzések utalnak. A vizsgált közösségnél megfigyelhetők általában a nyelvi hiánnyal összefüggő kódváltások. A nyelvi hiány forrásának tekinthető egy adott nyelvben, dialektusban, a nyelv regiszterében jelentkező gyengébb nyelvi kompetencia is, amely a domináns kétnyelvűség természetes velejárója (vö. Gönczi 1999: 113–114).

Péntek János szerint a nyelvi hiány terminus használata megtévesztő lehet, mivel a nyelvi kód egészére, a nyelvi rendszer „hiányosságai”-ként értelmezhető, amely más nyelv viszonylatában, fordítási helyzetben szokott megmutatkozni. De ennek ellenére nem ilyen rendszerspecifikus jelenségre vonatkozik, hanem az egyéni nyelvtudásban hiányként megmutatkozó nyelvi, közlési problémára. Annak a kétnyelvű beszélőnek a sajátja, „aki hezitál, zavarban van, aki keresi, és nem találja a szavakat” (Péntek 2003: 112).

A nyelvi hiányt olyan kommunikációs zavarként értelmezem, melyet a beszélő saját maga jelez, amikor különböző formában, implicit vagy explicit módon jelét adja, hogy nem tudja, nem ismeri, vagy nem tudja felidézni egy fogalom magyar megnevezését. Mindezt bizonyos verbális kísérőjelenségekkel, szókeresési szünetekkel, töltelékiszavak használatával, valamint helyi nyelvszokásra való hivatkozással jelzi úgy, hogy kódot vált, vagy körülírja a megnevezendő fogalmat (Benő–Sófalvi 2021: 66). Sok esetben a beszélő megnyilatkozásai során saját nyelvi hiányát tudatosítva szégyent, frusztrációt érez, melyet sokszor nyelvileg ki is fejez indulatszavak betoldásával vagy a beszédpartnertől való segítségkéréssel.

(1) „Azután Zárnești, hogy mondják magyarul Zárnești-nek (...) ¹ pfuuu (...) aaa (...) nem tudom most, ott Brassó felé.” (Sz. A. 66 éves férfi, Ádámos)

¹ A hangzó beszédben megjelenő szünet hosszúságának a jelölése: (.) rövid szünet, 2 másodpercig terjed (..): közepes hosszúságú szünet, 4 másodperc hosszúságú (...): hosszú szünet, hozzávetőleg 5 másodpercnél hosszabb szünet.

(2) „*Ementünk le a városházához, **ugye** (...) nem, casa de cultură, **hogy mondják magyarul? Művelődési ház, ugye?**” (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)*

(3) „*Álltak szépen feőtezve, ilyen stewaedessek vagy **hogy mondják magyarul?**” (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva).*

A nyelvi hiány szocializációs folyamatokkal, a nyelv használati lehetőségeinek szűkülésével, az anyanyelvoktatás nem teljes körű érvényesülésével, bizonyos helyzetekben való háttérbe szorulásával magyarázható. A beszélés folyamatában a nyelvi hiány megakadásjelenségként értelmezhető, olyan folyamatként, amelyben megszakad a beszéd folytonossága, szókeresési szünetek, töltelékszavak, a nyelvi problémát jelző metanyelvi utalások jelennek meg a megnyilatkozások során (Benő–Sófalvi 2021: 66).

A nyelvi hiányt a szókészlet területén **lexikális résnek** nevezik, de ez a hiány nem mindig korlátozódik a szókincsre, hanem a nyelvi rendszer bármelyik síkján megjelenhet, sőt akár az egész regiszterre is kiterjedhet. Ezekben az esetekben a beszélőnek a saját szükségleteihez képest megnyilvánuló hiányra kell gondolni, melyet a beszélő maga is hiányként él meg. Ha a nyelvi hiány konkrét nyelvi elem vagy forma hiányából áll, amelyre a beszélőnek a beszédhelyzetben szüksége van, mikroszinten jön létre (Lanstyák 2016: 82). Ez jelentheti az adott nyelvi elem vagy forma nem ismeretét vagy hiányos ismeretét, illetve az adott közlési helyzetben jelentkező hiányát (Lanstyák 2016: 82). Ilyen esetekben a nyelvi hiány gyakorlati problémákat is okoz. A kétnyelvű beszélők a szókészletbeli hiány álcázására kódot válthatnak, nyelvközi kódváltás eszközével élhetnek, de az esetek többségében expliciten ki is fejezik egy-egy megnyilatkozásban megjelenő lexikai rést, nyelvi hiányt. A spontán beszéd létrehozása során több művelet összehangolt működésére van szükség ahhoz, hogy a beszédzándék artikulált beszéddé alakuljon. A beszédtervezés és kivitelezés egyidejű folyamatok, a gondolkodás, a nyelvi tervezés, a szöveg megszerkesztése és ennek kiejtése gyakorlatilag egy időben történik. A két folyamat összehangolatlanágát jelzik a megakadásjelenségek, melyek – bizonyos mértékben – a beszéd természetes velejárói (Krepsz 2015: 193). Tehát a beszélt nyelvre általában jellemző a nyelvi redundancia, hiszen nagyon sok esetben találunk példát olyan elemek jelenlétére, amelyek a közlés tartalmához nem járulnak feltétlenül hozzá, valamint hiányosak akár tartalmi mozzanatok terén is. Mindezek megnehezítik a megértést. A nyelvi hiány jelentős mértékben korlátozza a beszélő nyelvhasználati lehetőségeit és jogainak érvényesítését is érintheti (Péntek–Benő 2020: 237).

Ha a beszélő nem ismeri vagy rosszul ismeri a szükséges formát, szűkebb értelemben vett nyelvi hiányról beszélünk. Ha ismeri, de abban a helyzetben pillanatnyilag nem jut eszébe a megnevezni kívánt fogalom neve, **nyelvi lapszussal** van dolgunk. Ez leginkább a beszédmegvalósulás zavarai közé tartozik, csak felszíni megnyilvánulását tekintve nyelvi hiányjelenség (Lanstyák 2016: 208). Akkor jelenik meg, amikor a beszélőnek az adott közlési helyzetben nem jut eszébe egy egyébként ismert szó, kifejezés vagy nyelvtani szerkezet. Alkalmi, pillanatnyi nyelvi hiánynak is tekinthető. Problémát okoz a beszélőnek, de zavaró lehet a hallgató számára is.

A nyelvi lapszus tehát pillanatnyi beszédmegvalósulási zavar, amikor a beszélőnek egy általa ismert szó, név nem jut eszébe, de kis gondolkodás után elő tudja hívni. Ez a beszélő kódkészlete, szókincse felől nézve nem konkrétan meghatározott nyelvi hiány, hiszen csak az adott beszédhelyzetben mutatkozik meg problémaként (Benő–Sófalvi 2021: 67). Leginkább gyengébb nyelvtudásra jellemző (Lanstyák 2016: 100). Oka lehet az is, ha az ember az anyanyelvét bizonyos színtereken keveset használja vagy bizonyos szóképzési elemek nehezebben idéződnek fel. A beszélő bizonytalanná válhat normatív használatát illetően. A nyelvi hiány vagy nyelvi lapszus közötti különbséget meginkább a metanyelvi megjegyzések megjelenése jelzi.

A nyelvi hiányt és a nyelvi lapszust abban az esetben tudjuk biztosan, határozottan megkülönböztetni, ha arra metanyelvi megjegyzés is utal („*nem tudom, hogy mondják*”), illetve ha – némi szókeresés után – sikerül a beszélőnek megtalálnia a bázisnyelvi megnevezést. Nyelvi hiányon és nyelvi lapszuson tehát az egyes beszélők nyelvtudásának különféle hiányosságait értjük. A beszélők saját szükségleteihez képest megnyilvánuló hiányról beszélhetünk, melyet maguk is hiányként élnek meg. Ide sorolható, ha a beszélő nem ismer vagy nem idéződik fel benne egy számára szükséges szó, kifejezés, nyelvtani forma vagy egy egész stílus, regiszter (Lanstyák 2011: 86).

Bár nem tárgyalom külön kategóriaként a nyelvi bizonytalanságot, mégis úgy gondolom, hogy ez is a beszélő nyelvi kompetenciájával kapcsolatos. Különböző közlési helyzetekben jelentkezik, a szokásos elvárásnak nem megfelelőnek tekintett nyelvi forma alkalmazása, egyfajta kifejezési zavart jelző nyelvhasználati mód. Jelentkezhet hosszabb szókeresési szünetekben, kiejtésbeli, vagy szó-, terminus-használati tanácstalanságban (Benő–Sófalvi 2021: 67). A beszélő maga is érzi, hogy valami elégtelenség, gond van a beszédében, melyet akár explicit módon ki is fejez. Ehhez frusztráció, zavar, nyugtalanság kapcsolódhat. A jelenség arra is utalhat, hogy a beszélő úgy érzi, az általa használt nyelv, esetleg nyelvváltozat kisebb presztízssú (Preston 2013). A beszélőnek az alkalmazott nyelvi jel helyességével, elfogadhatóságával vannak kételyei. A nyelvi bizonytalanság forrása lehet kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben az államnyelvi dominancia, a nyelvjárási háttér, a gyengébb nyelvi kompetencia, valamint a nyelvváltozathoz kapcsolódó ismeretbeli hiány (Benő–Sófalvi 2021:67). A dolgozatban megjelenő élőnyelvi adatok esetében ez a nyelvhasználati mód jelentkezik a nyelvi hiánnyal, illetve lapszussal együtt.

Mindhárom esetében a megnyilatkozások során jelentkezhetnek habozási szünetek, töltelékszavak, metanyelvi kommentárok, megjegyzések. A nyelvi kommentár a nyelvi formára vonatkozik, egyben jelzi ennek pragmatikai funkcióját. Az „*ahogy a román mondja*” megjegyzéssel magát a szóban forgó kifejezést emeli ki, minősíti. Nem a kijelentéshez ad hozzá valami újat, hanem az egészhez, esetleg módosítja azt. Ebből a szempontból két szintje van a kommunikációnak: az egyik, amit közölni szeretne az adatközlő, a másik pedig az azt kísérő kommentár, mely valóban nem járul hozzá a kijelentés végső értelmezéséhez, de információt közöl a beszélő álláspontjáról, attitűdjéről. Simigné Sarolta szerint minden nyelvi közlés alapinformációból és metainformációból áll. Az alapinformáció a környező való-

ságra vonatkozik, az adó által továbbított információt értjük alatta. Metainformáció az alapinformációról szóló információ, amely a beszélő információjához kapcsolódó viszonyát fejezi ki. Ezen utóbbi nyelvi elemek nem a valóság elemeire vonatkoznak, hanem mindig a virtuális valóságra, az üzenetküldő tudatában létező gondolatokra (Simigné 2007).

3. A nyelvi hiány, nyelvi lapszus jelzésének módozatai

A nyelvi hiány jelzésének legszembeűnőbb formája az explicit utalás arra, hogy az adatközlő nem ismeri az adott fogalom, kifejezés magyar megnevezését. Ezt leginkább töltelékszavak, töltelék kifejezések, metanyelvi megjegyzések alkalmazása, a fogalom körülírása, illetve magyarázata jelzi. A beszéd-töltelékek olyan deszemantizálódott elemek, melyek redundánsak a közlésben. A beszélő leginkább azért alkalmazza őket, hogy elkerülje a beszéd-folyamat megakadását, és ezáltal időt is nyer vele (Lanstyák 2009: 114). A beszéd-töltelék kategóriába sorolható minden olyan töltelékszó, amely nem más, mint egyetlen szabad morfémből álló beszéd-töltelék.

A szakirodalom szerint beszéd-töltelék-ként a következő kifejezések szoktak előfordulni nagy mennyiségben: *s a többi, meg ilyesmi, tetszik tudni, kérem szépen, kezét csókolom, hogy is hívják, hogy is mondjam, hogy úgy mondjam; úgy gondolom, úgy vélem, úgy érzem, megjegyzem, jelzem, megmondhatom, merem azt mondani, meg kell mondani, el lehet mondani, szükséges megemlítenünk, hangsúlyoznunk kell, figyelemreméltó (,hogy); nem mondom, nem tudom (én), mit tudom én; őszintén szólva* (Lanstyák 2009: 119). Úgy gondolom, hogy ezek nem mindegyike tekinthető beszéd-tölteléknek, hiszen épp ellenkezőleg, a *hangsúlyoznunk kell, figyelemreméltó, őszintén szólva, szükséges megemlítenünk* igenis üzennek valamit, hozzájárulnak a közlés tartalmának értelmezéséhez. Ezek nem üres töltelékszavak, szemantikailag olyan minősítések, amelyek a beszélő saját megnyilatkozásához kapcsolódó viszonyulását jelzik. Ugyanakkor olyan nyelvi elemek, amelyeknek funkciója a késleltetés, az időnyerés, amikor az adatközlő keresi vagy nehezen tudja felidézni a megfelelő szót vagy kifejezést. Vannak olyan esetek, amikor a beszélő megtalálja az általa keresett szót, de nem teljesen biztos abban, hogy az általa használt kifejezés helyes.

Az interjúkban ritkán jelenik meg a keresett fogalom magyar megfelelője, nagyrészt a kódváltás az, ami ezt helyettesíti. Mindemellett megállapítható, hogy az alábbiakban csoportosított hiányjelenségek között szoros összefüggés van.

Az első ilyen kategória a **módosítószók** (*na, izé*) **használata**. Megfigyelhető, a módosító szókat gyakran metanyelvi megjegyzés (*hogy mondjam magyarul*) és szünet kíséri, amely a nyelvi bizonytalanságra is utal:

(4) „Nekem van az a *Tri pācular*, *hogy mondjam magyarul?* (..) **na** (..) *az vót adva, hogy felejek.*” (Sz. J. 79 éves nő, Ádámos)

(5) „*Vót ilyen* (..) **na**, *hogy mondjam magyarul* (..) *ilyen, fe vótá ötezve uni* (...) *hogy mondják* (..) *Iskolába jártá uniformába, megvót a karperec, mindenkinek számja.*” (id. F.J. 62 éves férfi, Szőkefalva)

(6) „*Ahogy ott online texteket. **Izé, na** látod, szövegeket írsz vagy fordítsd.*” (K. Z. 22 éves nő, Szőkefalva)

(7) „– *Kombinátba dógaztam, mint laboráns, a Bicromatba. Ott mi volt a feladata?/ –**Izéket** csináltunk, **aaa**, hogy mondják, **na**, mostmár (..)*” (Á. Zs. 69 éves nő, Szőkefalva).

Ezekben a beszélt nyelvi adatokban a *na* és az *izé* utal arra, hogy az adatközlő haboz, nem találja a megfelelő kifejezést a beszéd folyamat során. A (4)-essel jelölt adatban a beszélő csak a román kódváltás után döbben rá arra, hogy nem ismeri a *Tri păcular* magyar fordítását. Ebben a megnyilatkozásban megjelenik maga a kódváltás, ezt követi a metanyelvi kommentár, a módosítószó, mely előtt és után is szünet van. Nem jelenik meg a magyar megfelelő, az *az vót adva* szerkezettel, mintha lezárna a további gondolkodást. Az (5)-ös megnyilatkozásban az adatközlő a *na* módosítószó után egy töltelékkifejezést, metanyelvi kommentárt használ, melyet egy szünet és egy újabb töltelékszó, megjegyzés követ. Észreveszi, hogy nem tudja a fogalom magyar megfelelőjét, ki is ejti az *uniformă* (m. 'egyenruha') első két szótagját, majd újra néma szünet lép közbe. A sorozatos beszéd-töltelék, metanyelvi kommentár és néma szünet a nyelvi hiány megnyilvánulásaként értelmezhető. Ennek következtében megpróbálja körülírni a szóban forgó fogalmat. A (6)-os és a (7)-es számmal jelölt adat az *izé* töltelékszó megjelenését mutatja. Az ilyen típusú *izé*-t Lanstyák István *töltelék izé*-nek nevezi (Lanstyák 2009: 116). Látható, hogy mind a két *izé* egy-egy szót hivatott helyettesíteni, ugyanis az adatközlőknek kezdetben nem jut eszükbe egy adott szó, fogalom. Az első *izé* után az adatközlő magyarázattal próbálja meg kiküszöbölni, álcázni a pillanatnyi nyelvi hiányt.

Ezekben az esetekben az *izé* kettős funkcióban jelenik meg, először is *szókereső izé*-ként funkcionál, majd főnévi funkciójú *szópótló*ként, hiszen egyik esetben sem jelenik meg az oda illő magyar nyelvű fogalom, szó.

Az *ilyen, olyan, ez mutató névmás* és az azt követő kódváltás és lexikai kontaktusjelenség is jelezheti a nyelvi hiányt:

(8) „– *Mivel töltöttétek az időt gyermekkorotokban?/ – **Ilyen** Rațele și vânătorii.*” (K. Z. 22 nő, Szőkefalva)

(9) „*Közben elvégeztem egy egyetemet is./ – Milyen egyetemet?/ – **Ăăăă**, könyvelőségi, **ilyen** Informatică și gestiuni. Csak olyansmi.*” (H. M. K. 40 éves nő, Vámosgálfalva)

(10) „*Avva ébredtem fe, **olyan** preinfarkt, szédülés.*” (K. A. 83 éves férfi, Vámosgálfalva)

(11) „*Van nekem **ez** a (...) **ez** a (...) tirolida, endokrinológia.*” (J. I. 63 éves nő, Szőkefalva)

Látható, hogy mindegyik megnyilatkozásban a töltelékszót egy román nyelvű kifejezés követ, mely egyértelműen arra utal, hogy az adatközlő pillanatnyilag nyelvi hiánnyal, lapszussal küzd. Mindezt az is alátámasztja, hogy megjelenik egy hangzónyújtás, egy néma szünet. Az utolsó adatban (11) az adatközlő kétszer is

megismétli az *ez* mutató névmást, melyek között szünetet tart, majd a második szünet után román nyelvű kódváltással élt, mely valójában egy román szaknyelvi kifejezés.

A következő megnyilatkozásokban az *így* vagy *úgy* **határozói névmás** jelenik meg a **mondták/mondják** előtt, amellyel a beszélő a beszédshokásra hivatkozva hitelesíti, vagy próbálja természetessé tenni a román eredetű kifejezést.

(12) „Szogálatat én nem csináltam. Ejsze egy hónapba egy napot, kettőt. Feültem lóhátra, s ementem a fãșian, me **így mandták**. A tengerpartan. Megjártam 6 km-t arra, s vissza. Gata.” (Cs. S. 80 éves férfi, Ádámos)

(13) „Hétfőn reggel vót aaa, (..) **úgy szoktuk mondani**, hogy careu, amikor az egész iskola beállt, s nagyszünetbe az igazgató feolvasta (..). Ez a careu úgy kezdődött, hogy »Fiul meu, János...«.” (Ifj. Sz. J. 59 éves férfi, Vámosgálfalva)

(14) „En ementem itthonró a valizáva, hogy **mondják**, börönde, nem böröndnek **mondják**? Válizáva, **úgy mondják**, egészen Piteștre, s a CEC-könyvem nálam vót a válizába. Szerettem, hogy füsteljek, de nem vótam amator.” (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

Egyetlen egy adatban (13) ékelődik közéjük a *szoktuk* szó. Ezáltal az adatközlő egy nyelvi szokásra hivatkozik, melynek funkciója az elfogadtatás, magyarázat. Az *úgy mondták/mondják* szerkezet, mint diskurzusjelölő a szövegfolyamat szerveződésének szintjéhez tartozik. A szövegből kifele kapcsol, tágabb értelemben kontextuális előzményhez kötődik. Utalhat külső szövegforrásra, építhet a közös valóságismeretre és az azonos nyelvi ismeretanyagra is, de pragmatikai funkcióra is reflektál (Dömötör 2008: 429). Mutatja, hogy az adatközlő használ egy kifejezést, de szabadkozik miatta, a saját választását nem találja teljesen kielégítőnek. Jelezni kívánja a befogadónak, hallgatónak, hogy szövéválasztása, fogalmazásmódja eltér a szokásostól. Ez utalhat a szerkezet használatjelölő szerepére is (Dömötör 2008: 431). Úgy tűnik, mintha az *így/úgy mondták* szerkezettel az adatközlő lezárná a további szókeresési folyamatot, majd ezt követően kódváltással él, amely a nyelvi hiány betöltésének eszközeként jelenik meg. A kódváltás ezekben az esetekben a tartalmi pontosság érdekében szükséges művelet. Ebben a kategóriában is vannak olyan példák, amelyekben több megakadásjelenség halmozódik: néma szünet, habozás, nyújtás és töltelékszó.

Mindezek mellett találtam olyan adatokat is, amikor az adatközlőknek egyfajta biztóságot nyújtott a román nyelv ismerete, hiszen megjegyezték, hogy jobban tudják románul vagy éppenséggel románul **mondják**, mert nem ismerik a fogalom magyar megfelelőjét. Mindezt kísérheti vagy megelőzheti a néma szünet megjelenése. Három esetben jelenik meg az *úgy* határozói névmás a **mondták** előtt. Ezáltal is az adatközlő egy nyelvi szokásra hivatkozik, melynek funkciója az elfogadtatás, magyarázat:

(15) „Az aknavetőkné csináltam a katonaságot. **Úgy mondták régebb**, hogy brándok. (..) Ezek voltak régebb azok a fegyverek, amik általában a háborúban hazajöttek. Ez olyan fegyver volt, amikor a golyó földet ért, szétrobbant, s szilánkokat képezett.” (L. S. 77 éves férfi, Küküllődombó)

(16) „91-től, utána versenyvizsgáztam a Finanțokhoz, lett ide Gálfalvára. *Recepția rurală*, **úgy mondták románul**, és ide kerültem.” (Sz. K. M. 69 éves nő, Vámosgálfalva)

(17) „Fekütek a komiszáriáthoz, me akkó **úgy mondták ott fenn**.” (H. I. 67 éves férfi, Vámosgálfalva)

(18) „Két évet lehúztam nála, aztán béángászálodtam a közüzemekhez (...) *comunale*, **ahogy mondták régebb**.” (id. J. I. 68 éves férfi, Ádámos)

(19) „Mint inspektor dogozik a gázná Vásárhelyen äăă (.) **jobban tudom románul**, *serviciul terenului*. Tehát a kártérítéseket számolják, ahol az utakat csinálják.” (K. Zs. 68 éves nő, Vámosgálfalva)

(20) „*Iașiba* vittek, Jázvásár magyarul, ugye, igen (..) **Új kocsikat Brassóbo vittük és csak csináltuk a ro (...)** a ro (...) **románul mondom**, a rodázst, meg kellett csinálni 3000 kilométert. (..) Minden regge úgy vót, hogy mentünk Jassibó Suceavára, *Piatra Neamțra, Bacău*. Így vót.” (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)

A (20)-as számmal jelölt megnyilatkozásban az adatközlő kétszer is kiejti a román szó első szótagját, majd egy kis szünet után rájön, hogy nem tudja ennek magyar elnevezését, melyet expliciten jelez is. Megmutatkozik az is, hogy az adatközlő a beszédpartnertől kér segítséget (*ugye*) a megfelelő szó vagy kifejezés megtalálásához.

A nyelvi lapszus jelensége hasonlít a nyelvi hiány explicit kifejezésének jelenségére, de nem téveszthető össze vele, mert a töltelék kifejezések alkalmazásánál nincs kifejezett utalás arra, hogy a beszélő a magyar megnevezést nem ismeri, csak arra, hogy keresi a megfelelő szót (Benő–Sófalvi 2021: 74). Az esetek egy részében a szókeresési és késleltetőstratégia alkalmazása után meg is találja a keresett megnevezést, tehát nyelvi lapszus jelenik meg:

(21) „*Na, még na* (..) *Războieni*, *na*, **hogy mondják magyarul** (..) *Székelykocsárd*. *Van ott, ott kellett álljunk*.” (Sz. I. 52 éves nő, Vámosgálfalva)

(22) „*A kicsi fiam most végzett a Sapiențian*, *most végzi a* (.) *na* (.) **hogy mondják magyarul**. *4 év után van ez a két év* (.) *a nem rezidens, hanem* (.) *mesteri* (.), *végzi a mesterit*.” (B. I. 66 éves nő, Ádámos)

(23) „*Vót egysze egy revelion*, **hogy mondjam én neked**, *szilveszter*.” (G. J. 50 éves férfi, Magyarsáros)

A (23)-as megnyilatkozásban nyilvánvaló, hogy az adatközlőnek először csak a román megfelelő jut eszébe, majd egy kis idő elteltével felidézi, elmondja a magyar megfelelőt is. A *hogy mondjam én neked* szerkezet utal arra, hogy az beszélő keresi, nem találja a megfelelő szót, nem idéződik fel benne rögtön az adott fogalom magyar neve.

(24) „*Ez a* (.) **hogy mondják?** *Bucătar*, *szakács*.” (Á. Zs. 69 éves nő, Szőkefalva)

A (24)-es számmal jelölt adatban a beszélő megnevezi a román fogalom után közvetlenül a magyar megfelelőjét is. Nem véletlen az sem, hogy először a román, majd a magyar megnevezés jelenik meg a megnyilatkozásban, hiszen az adatközlőnek először a fogalom román elnevezése jut eszébe ennek gyakoribb használata miatt. Tudniillik az adatközlő foglalkozása szakács, egy román étteremtulajdonosnak dolgozik. Mindennapi nyelvhasználata során inkább a román nyelvet gyakorolja.

A következő adatok azt szemléltetik, hogy nem ritka a beszélő részéről az explicit utalás arra, hogy nem tudja, nem jut eszébe az adott szó, kifejezés magyarul. A lexikai hiány explicit kifejezése előtt/után megjelenik a kódváltás, kölcsönszó-használat:

(25) „– *Maradtam egy évet és az idén adtam az asszisztensre, de csak nem jutottam be, aztán menetem egy másikra./ – Hova mentél?/ – Aaaa (.) **nem tudom, hogy hogy mondják magyarul.** Administrație publică.*” (C. A. 22 éves nő, Küküllődömbó)

(26) „*3 hónapot Brassóba, 3 és felet amíg tartott ez **a hogy mondják, (...)** perioda, perioda (...)* magyarul **nem tudom, hogy hogy mondják.**” (Sz. A. 66 éves férfi, Adámos)

(27) „*Mi gyakorlatilag nem tudjuk megcsinálni a likidálást, **megint egy ilyen román szó jött be, amire nem kaptuk most meg a megfelelőt.***” (V. I. 47 éves férfi, Szőkefalva)

(28) „*Még vót egy, **de nem tudom lefordítani magyarra, hogy hogy jön.*** (...) *Mămăligă cu mălai, cum te pun, așa să stai. Ezt nagyon sokat játszottuk.*” (J. J. J. 37 éves nő, Szőkefalva)

A nyelvi hiány megnyilvánulását jelzik a szünetek, hangzónyújtás, valamint a (26) megnyilatkozásban megjelenő ismétlés is. Az ismétlés a megakadás-jelenségek csoportjába tartozik. Ebben a kategóriában találhatunk töismétléseket, ismétléses újramondásokat, amikor a beszélő újratekdi a már kimondott szekvenciát, olyan módon, hogy egy-egy szót ismétel meg (*perioda* m. 'időszak'). A (27)-es mondat abból a szempontból is érdekes, hogy az adatközlő konkrétan, expliciten jelzi, hogy egy román szó jutott eszébe, aminek nem találja a magyar megfelelőjét.

További esetekben lehet közvetlenül megfogalmazott kérdés vagy kérés a kódváltás előtt. Ezzel jelzi az adatközlő, hogy megerősítést vár, vagy meg akar bizonyosodni róla, hogy érti a befogadó, mit akar kifejezni (Benő–Sófalvi 2021: 70), ahogy az alábbi adatokból kitűnik:

(29) „– *Hova ment egyetemre?/ – Brassóba./ – Milyen szakra iratkozott?/ – Autószerelő mérnöki, **jól mondom?** Autovehicule rutiere. Ott volt ez.*” (V.I. 47 éves férfi, Szőkefalva)

(30) „*A gumizás, **tetszik tudni melyik az.** Románul úgy mondtuk, hogy *elastic.*” (V.R. 45 éves nő, Szőkefalva).*

Néhány fent idézett adat esetében (2), (20) az *ugye* töltelékszónak megjelenik a fatikus funkciója, ugyanis ez is a hallgatóval való kapcsolattartást is szolgálja.

Mindemellett nem elhanyagolhatóak azok az interjúkban elhangzott adatok sem, melyekben az *ahogy mondják/mondtuk, románosan/románul* kifejezés jelenik meg. Ez is egy nyelvi szokásra hivatott utalni mindamellett, hogy kimondásuk után az adatközlő nem törekszik a fogalom magyar megfelelőjének keresésére, megtalálására:

(31) „*Kellett fogadni tanárt, mint most vagy pe baza de dosar, **ahogy mondják.***” (Sz. I. 73 éves nő, Küküllődombó)

(32) „*Nem vótam pãlmaș, **ahogy mondják.***” (K. S. 67 éves férfi, Szőkefalva)

Sok esetben felfigyeltem arra, hogy az adatközlők sokszor román nyelvi fordulatokat, használnak arra, hogy könnyebben és érthetőbben ki tudják fejezni magukat:

(33) „*Szimplább² vót, **ahogy mondja a román.***” (B.A. 55 éves férfi, Küküllődombó)

(34) „*Volt egy IKE tábor, ott ismerkedtünk meg. Ott láttam először, s akkor úgy, **ahogy mondja a román: Dragoste la prima vedere.***” (H.M.K. 40 éves nő, Vámosgálfalva)

(35) „*Ő, igen olyan, **mondjam úgy románosan o fost agitată. Tettek granult.***” (F.Zs. 20 éves nő, Szőkefalva)

(36) „*– Beteg az vótam./ – Milyen gondok voltak?! – Olyan (...) **románul kifejezve preinfarkt.***” (K.A. 83 éves férfi, Vámosgálfalva).

A fenti adatok által igazolt legitimizálás olyan beszédstratégiának tekinthető, amellyel a beszélő megpróbálja elfogadtatni a hallgatóval a szokatlan, kevésbé normatív nyelvi formát úgy, hogy közben kódváltással él, melyet metanyelvi megjegyzésekkel lát el (*úgy mondják, ahogy mondja a román*). Úgy tűnik, mintha a beszélő nem ismeri a magyar kifejezést, de mindemellett arra is kitűnő példa lehet, hogy a beszélő tudatosan használja a román megnevezést, ezzel mintegy hitelesítve mondandóját. Azt feltételezi, hogy az anyanyelvi szókészletében nincs olyan szó, kifejezés, amely megfelelő lenne (Benő–Sófalvi 2021).

A habozás és a szóközi néma szünet is utalhat implicit módon a nyelvi hiány vagy lapszus megjelenésére egy megnyilatkozáson belül. Szende Tamás szerint a szünet megjelenésének valószínűségét, a szünet időtartalmát a közlendő tudattartalmának érvénye határozza meg. Azt mondhatjuk, hogy a szünet, amely némely esetben közel van ahhoz, hogy maga legyen a testet öltött redundancia, a maga információtartalmának hiányát, redundanciáját átsugározza a közvetlen megelőző és követő elemekre (Szende 1976). A hezitációs szünetek a mentális tevékenység

² Magyar nyelvterületen használt idegen szó a szimpla, de kevésbé fokozott formában. Ebben az esetben a metanyelvi kommentár félrevezető.

és a beszédtevékenység megfeleléseinek egyenletlenségéből származnak. A hezitáció nem azonos időtartam-kieséssel, hanem a keletkezett úrt valamilyen nem nyelvi természetű, akusztikailag észlelhető, de nyelvileg önmagában nem értelmezhető hangjelenség tölti ki, mely lehet szótagismétlés (20) vagy hangzónyújtás. Mindezekhez társulhat a beszédtempó lassulása is, de külön kategóriaként nem tárgyalom. A megakadásjelenség a szókeresés megnyilvánulása, azaz „lexikális hozzáférési problémára” utalhat, arra, hogy a beszélő keresi a megfelelő szót (Lanstyák 2009: 144). A következő megnyilatkozásokban vannak olyan adatok, amelyekben egy-egy megakadásjelenség nem önállóan, hanem metanyelvi megjegyzésekkel, vagy esetleg néma szünettel társul:

(37) „*Őszkó vittek a katonaságtó ilyen (..) aaa (..) agricultură (..) muncii agricole. Abba az időbe.*” (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

(38) „*Az egyik most a nagyobbik aaa Itáliába van, ott dogazik (..). Nyáron megy ki Itáliába dogazni, szezonra.*” (F. I. 65 éves nő, Szökefalva)

(39) „*Veszélyes gázak vótak (..) Klór, aaa pentaclor dintrobutil, aaa acid clorhidric, acid fluorhidric, románul mondom, me úgy tanultuk.*” (B. A. 55 éves férfi, Küküllődombó).

A (37)-es számmal jelölt megnyilatkozásban az adatközlőnek nem jut eszébe a fogalom magyar megfelelője a néma szünet és az *a* hang nyújtásának beiktatása után sem, ezért kódváltáshoz folyamodott. A kódváltás esetében is nyelvi problémával szembesült, hiszen újabb szó szerkezet szintű kódváltás jelenik meg. Az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők nagyon sok esetben *Olaszország* helyett *Itália* megnevezést használnak. Így tesz a második adatközlő is, aki habozás után az *Itália*³ szót magyar grammatikai viszonyjelöléssel látja el. Bizonytalan szóhasználatát illetően, de mivel nem tudja más szóval helyettesíteni, emellett dönt másodsorra is. A következő néhány nyelvi adatsorban halmozottan jelennek meg a nyelvi hiányra utaló jegyek. A legtöbb esetben a hangzónyújtás néma szünettel társul, mely kis mértékben akaratlagos beszédkimaradást jelent. A példák mindegyikében szóközi néma szünetekkel van dolgunk, hiszen szóközi helyzetben jelennek meg.

Amint fentebb kiderült, a néma szüneteken kívül szünetnek minősül a *habozás* is, azaz a valamilyen hanggal kitöltött szünet (Lanstyák 2009: 150). Ezt a gyengébb minőségű kommunikáció jelének tartják, arra utal, hogy a beszélő intenzív mentális tevékenységet folytat a szünetek alatt is. Funkcióját tekintve a néma szünettel szemben az, hogy jelzi, hogy a beszélő még nem akarja átadni a szót, de ugyanakkor időhúzásra is éppoly alkalmas. Sokszor utal szókeresési szünetre, hiszen a kétnyelvű beszélő nem találja az adott szót és kódot vált. Tehát megjelenik az adott közlési helyzetben jelentkező nyelvi hiány, amelyet a nyelvközi kódváltás eszközével enyhít az adatközlők nagyrésze. A habozási szünetek átlaga rövidebb, mint a néma

³ Bár az *Itália* szót a régi magyar nyelvben is használták (Janus Pannonius idején) a 18. század végéig, itt mégis a beszélőre gyakorolt román hatás valószínűsíthető.

szüneteké, de itt megkülönböztethető a rövid, közepesen hosszú és hosszú habozási szünetek (Lanstyák 2009: 151). A fenti példákban a kitöltött habozás fonetikailag *a/ă*-szerű hangként valósul meg és terjedelem szempontjából pedig a középső habozás kategóriájába sorolhatók. A habozás célja időnyerés volt annak érdekében, hogy a magyar nyelvű megfelelőt aktiválja a beszélő. A felsorolt példák mind a szóközi habozást mutatják, melyek folyamatos habozások, hiszen sem néma szünet, sem valamilyen nyelvi elem nem ékelődik közéjük, ahogy az alábbi példa is jelzi:

(40) „*A főtantárgy az úgy vót, hagu aaa bucătărie culinare, bucătărie cofetărie culinare, valami ilyen. A recepteket tanultuk.*” (D. E. 51 éves nő, Vámosgálfalva)

Két olyan adat volt, amelyben az adatközlőknek nem jut eszükbe vagy nem ismerik egy bizonyos fogalom magyar nyelvű megfelelójét. Ezt úgy próbálják meg kiküszöbölni, hogy megmagyarázzák a szóban forgó fogalmat.

(41) „*Elvégezni egy Ausbildugot. Tehát, azt jelenti, hogy egy kiképzést. Tehát, amilyen munkahelyet szeretnék én végezni, egy irodába, azt jelenti, hogy három évig egy irodában fogok dolgozni.*” (B. D. D. 22 éves nő, Küküllődombó)

(42) „*Nekifogtam dolgozni is, nem mint gázmérnök, hanem mint aaa, nem is tudom ez hogy jön magyarul. / – Mondhatod románul./ Inginer de proces. Úgy, mikor valamit gyártunk, annak van egy fluxusa, folyamata. Ez egy folyamat mérnök, ezt így lehet lefordítani.*” (L. T. A. 25 éves férfi, Magyarsáros)

A (41)-es megnyilatkozásban az adatközlő sok időt tölt Németországban, ott dolgozik, ezért már csak német nyelven jut eszébe egy fogalom, szó, amely a munkahelyi továbbképzéssel kapcsolatos. Mivel érzi nyelvi bizonytalanságát, és azt, hogy hallgatóként nem ismerem a szó jelentését, ezt megpróbálja elmagyarázni. A magyarázat ebben az esetben a megakadályozza a beszéd folyamatosságának megtörését. A (42)-es számmal jelölt megnyilatkozásából szépen kitűnik, hogy a beszélő haboz, nem találja a foglalkozására vonatkozó magyar megfelelőt, s ennek következtében kódváltással él. A nyelvi hiányt azzal próbálja kompenzálni, hogy megmagyarázza a szerepkör funkcióját, azt, hogy mi a feladata az adott munkakörben, hiszen nem ismeri a köznyelvi magyar megfelelójét.

4. Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők élőnyelvi megnyilatkozásai során viszonylag gyakran szembesülnek a román nyelvi dominancia miatt megjelenő nyelvi hiánnyal, lapszussal, bizonyos esetekben nyelvi bizonytalansággal. Amint már a dolgozat elején is említettem, a román nyelv gyakoribb használata miatt az adatközlőknek kevesebb lehetőségük jut az anyanyelvük „gyakorlására”. Mindemelllett a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos esetekben elbizonytalanítja, hogy egy-egy elem vagy jelenség

melyik nyelvének a része. Ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, az adatközlő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról van-e szó vagy a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről (Lanstyák 2011: 62). Ebből kifolyólag az adott közlési helyzetben jelentkező hiányt egy nyelvközi kódváltás eszközével lépik át az adatközlők. A nyelvi hiányt a töltelékszavak jelzik az explicit utalások, metanyelvi megjegyzések mellett, amelyeket az adatközlők azért használnak, hogy ne szakítsák meg a beszéd folyamatosságát, időt nyerjenek velük a szókeresésre vagy konkrétan utaljanak a pillanatnyi nyelvi hiányukra, bizonytalanságukra. Az explicit utalások együttesen, többféle formában jelentek meg, és szinte egyetlen egy olyan adat sem volt, amelyben csak egy beszéd-töltelék, esetleg metanyelvi megjegyzés lenne. Ezek halmozva, egymással párokat alkotva jelentkeztek az egyes megnyilatkozásokban. A nyelvi hiány a szaknyelvi kifejezések esetében jelentkezett a legnagyobb mértékben, a közélet és a szakoktatás részleges, bizonyos területeken kizárólagos másodnyelvűsége miatt.

A bemutatott adatokban a habozás és a szóközi néma szünet is utal implicit módon a nyelvi hiány vagy lapszus megjelenésére akár egyetlen egy megnyilatkozáson belül. Azt mondhatjuk, hogy a szünet, amely némely esetben közel van ahhoz, hogy maga legyen a testet öltött redundancia, a maga információtartalmának hiányát, redundanciáját átsugározza a közvetlen megelőző és követő elemekre (Szende 1976). A hezitációs szünetek a mentális tevékenység és a beszédtevékenység megfeleléseinek egyenletlenségéből származnak mindegyik megnyilatkozásban, hiszen az adatközlők a keletkezett űrt valamilyen nem nyelvi természetű, akusztikailag észlelhető, de nyelvileg önmagában nem értelmezhető hangjelenségként töltik ki.

IRODALOM

- Benő Attila – Sófalvi Krisztina 2021. „...*hogy is neveződik?*” *A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezőszéki kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban.* Erdélyi Múzeum 3. 65–80.
- Dömötör Adrienne 2008. *A hogy úgy mondjam diskurzusjelölő.* Magyar Nyelv 104. 427–442.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Újvidék.
- Krepsz Valéria 2015. *Megakadásjelenségek előfordulása a beszédtempó függvényében.* = Gósy Mária (szerk.): *Diszharmonikus jelenségek a beszédben.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai.* Stimul, Pozsony. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf (2016. 08. 01.)
- Lanstyák István 2011. *Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben.* Fórum Társadalomtudományi Szemle 13/2: 3–24.
- Lanstyák István 2016 *Nyelvi problémák – emberi megoldások.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda, Somorja.
- Péntek János 2003. *Többletek és hiányok.* = Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* Kolozsvár.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár – Budapest.

- Preston, Dennis R. 2013. *Linguistic Insecurity Forty Years Later*. Journal of English Linguistics. Vol. 41. nr. 4: 304–331.
- Simigné Fenyő Sarolta 2007. *Metainformációs igék szerepe a sajtó nyelvhasználatában*. = Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet-nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár – Budapest. 280–288.
- Szende Tamás 1976. *A beszéd folyamat alaptényezői*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MODURILE ȘI FORMELE DE EXPRIMARE A PROBLEMELOR LINGVISTICE ÎN VORBIREA
 PERSOANELOR BILINGVE DIN ZONA TÂRNAVEI MICI

(Rezumat)

Articolul se bazează pe cercetarea contactelor lingvistice, în special pe analiza alternanțelor de coduri, pe deficiența lingvistică, pe incertitudinea lingvistică și pe formele și modurile de exprimare a lacunelor. În cadrul cercetării, sunt vizate prezentarea și analiza fenomenelor de redundanță și obstrucție de exprimare, care indică prezența lacunelor și a lapsusului lingvistic. De asemenea, analiza sistematizează formele lacunelor lexicale și ale lapsusului lingvistic, tipologia fenomenelor discursive în contextul lacunelor lexicale, sugerând că adesea vorbitorii indică ei înșiși prezența unei probleme de limbă prin remarci de natură metalingvistică. Datele utilizate pentru analiză provin din vorbirea localnicilor bilingvi din zona de jos a Târnavei Mici (satele Gănești, Dâmbău, Seuca, Adămuș). Persoanele în cauză sunt bilingve, având limba maghiară ca limbă maternă. Utilizând metoda interviului deschis, informatorii au fost rugați să-și povestească viața, de la naștere până în prezent.

Cuvinte-cheie: decalaj lexical, deficiență lingvistică, lacună, lapsus lingvistic, schimbare de cod, strategie de vorbire.

METHODS AND FORMS OF EXPRESSING LANGUAGE PROBLEMS IN CASE OF
 BILINGUAL SPEAKERS OF THE TÂRNAVA MICĂ REGION (TRANSYLVANIA)

(Abstract)

The article analyses the manifestations of lacuna, lexical gap and language insecurity on the basis of interviews with Transylvanian, Romanian-Hungarian bilingual speakers. The research aims to present and analyse the phenomenon of redundancy and obstruction of expression, which indicate the presence of gaps and linguistic lapses. The analysis also systematizes the forms of lexical gaps, linguistic lapses. The typology of discourse phenomena in the context of lexical gaps, suggesting that speakers often indicate the presence of a language problem themselves through metalinguistic remarks. The available language data are taken from the utterances of bilingual Hungarian-speaking inhabitants of Magyarsáros/Delenii and its surroundings (the settlements along the Lower Kis-Küküllő/Târnavă Mică: Vámosgálfalva/Gănești, Szőkefalva/Seuca, Küküllődombó/Dâmbău and Ádámos/Adămuș). The linguistic data were collected using the open interview method.

Keywords: lexical gap, language insecurity, language lapse, code-switching, speech strategy.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
 Hungarológia Doktori Iskola
 Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
 szikszai_emese@yahoo.com

KORDICS NOÉMI

ARTHUR HOLITSCHER IRODALOMTÖRTÉNETI SZEREPÉRŐL
ÉLETÚTJÁNAK ÉS AUTOBIOGRAFIKUS ÍRÁSAINAK TÜKRÉBEN**Kulcsszók:** önéletírás, levelezés, irodalmi modernség, identitás, útirajz.**1. A tanulmány kiindulópontjai**

Arthur Holitscher életműve mind a mai napig csak hiányjelekkel és felemás módon ismert a magyar irodalmi köztudatban. Munkássága, amely (az alkalmazott nyelv alapján) egyszerre része a német és (származása és kapcsolatai révén) a magyar irodalomnak, hasonló helyzetű író társaihoz képest, nem kapott kellő figyelmet a kutatásokban. Az életmű és életút teljesebb feldolgozása még hosszabb elemzői tevékenységet kíván, részlemeiben viszont gyorsabban gazdagítható e sokáig félig elfeledett pályának az ismeretanyaga. Jelen tanulmány középpontjában Arthur Holitscher önéletrajzi műveinek (elsősorban két kötetben megjelent önéletírásának) bemutatása áll. Holitscher visszaemlékezéseinek első kötete 1924-ben jelent meg: *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen*¹ [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim] címmel. Az önéletrajz második kötete négy évvel később, 1928-ban látott napvilágot *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen“ zweiter Band – (1907–1925)*² [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)] címmel. A szerző önéletírásának tárgyalásakor azonban hasznosnak bizonyulhat a hagyatékban megtalálható levelezés és a naptárak feljegyzéseinek beemelése is. A tanulmány másik két fontos célkitűzése, egyrészt az író igen kiterjedt kapcsolathálójának felvázolása, valamint irodalomtörténeti pozíciójának meghatározása is.

Arthur Holitscher (1869–1941) azon szerzők közé tartozik, akik, bár terjedelmes életművet hagytak hátra, mégis az irodalomtörténeti kánon peremére sodródtak. A szerző recepcióját illetően több szakaszt különböztethetünk meg. Életében elsősorban útirajzíróként lett elismert szerző, regényeivel, esszéivel és drámaival csak kisebb, átmeneti sikereket ért el. A nemzetiszocialisták 1933-as hatalomátvétele után,

¹ Holitscher, Arthur 1924. *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen* [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim]. S. Fischer, Berlin. (Továbbiakban rövidítése: Önéletrajz 1.).

² Holitscher, Arthur 1928. *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen“ zweiter Band (1907–1925)* [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)]. Gustav Kiepenheuer, Potsdam. (Továbbiakban rövidítése: Önéletrajz 2.).

emigránsként, életének utolsó tíz évében munkássága, kiadók hiányában háttérbe szorult. A második világháborút követő évtizedekben neve és művei ugyan szinte teljesen feledésbe merültek, az elmúlt tíz évben viszont útirajzai és önéletírásai ismét a szűkebb szakma vizsgálati terébe kerültek. Kiterjedt kapcsolathálója önéletírásából, levelezéséből³ és számos naptárfeljegyzéséből⁴ rekonstruálható, és igen összetett képét mutatja azoknak a történelmi időszakoknak és művészi csoportosulásoknak, amelyben Holitscher élt és alkotott. Az ezzel kapcsolatos újabb kutatások még feltáratlan összefüggésekre világíthatnak rá, tovább árnyalva az íróról kialakult képet.

2. A szülővidék és az identitás

Arthur Holitscher 1869-ben, Pesten, a Lázár utca 5. számú házban, nagypolgári, németül beszélő zsidó családban született. Mivel 1861 után a magyarországi iskolák többségének oktatási nyelve a magyar volt, így Holitscher is magyar nyelven tanult. A gimnázium első osztályát a piaristáknál abszolválta, majd a gimnázium második osztályától érettségig a Deák téri Evangélikus Gimnázium tanulója volt. Itt olyan osztálytársai vették körül, mint Ignotus és Szomory Dezső. Az író iskolás éveit, jóllehet Budapest kulturális élete pezsgő és a város fejlődése gyors volt, az asszimilációs intézkedések nyomása és – az önéletrajzok retrospektív narrációja szerint – a gyermek ezekkel szembeni idegenkedése és elutasító magatartása határozta meg. Fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy Holitscher két évvel a kiegyezés után született, amikor Pest már egyértelmű központjává nőtt a magyar kultúrának és abban az irodalomnak: Arany János, Jókai Mór, Eötvös József és Gyulai Pál városa lett. A családon belül ugyanakkor a német nyelv és kultúra számított meghatározónak. Gyermekkorában Holitscher otthon németül beszélt, a német kultúra és irodalom nagyjait olvasta, az iskolában pedig magyar nyelvű oktatásban részesült, magyar nyelven ismerkedett meg az ország kultúrájának, történelmének és irodalmának képviselőivel. A 19. század végén és a századforduló időszakában a gazdagabb pesti családok széleskörű idegen nyelvi nevelést adtak gyermekeiknek. A német nyelv mellett a francia és az angol nyelv megtanulása is ehhez a kozmopolita szemléletű neveléshez tartozott. A német nyelvhasználat tekintetében az irodalmi nyelv elsajátítására törekedtek, művészi ízlésüket pedig Bécs és Párizs határozta meg. A színház és a sajtó vonatkozásában is jobbra a német nyelvűség volt e családok számára mérvadó. A színház vonatkozásában a bécsi *Burgtheater*, a sajtót illetően pedig a szintén bécsi *Neue Freie Presse* számított kultúraközvetítőnek Budapest németül beszélő, zsidó nagypolgársága körében. Ez a viszonyulás határozta meg

³ A Német Irodalmi Archívum Marbach am Neckarban 1987-ben állományba vett egy hagyaték-töredéket, amely Holitscherhez intézett, részben magyar nyelvű leveleket tartalmaz.

⁴ Holitscher életének utolsó éveiben teljesen elszegényedett és magányosan halt meg Svájcban, ezért hagyatéka is csak igen hiányosan maradt fenn. Naptárai viszont, az 1923-tól 1938-ig terjedő évekre vonatkozóan Magyarországra kerültek. Károlyi Mihályné adta át őket Litván Györgynek. Az író önéletrajzának második kötetében leírja, hogy házasságának felbomlása után korábbi feljegyzéseit és naplóját elégette. (Vö. Önéletírás 2. 217. l.).

Holitscher családjának kulturális értékrendjét is. A gyermekkori benyomásokat bemutató önéletrajzi fejezetek részletes leírását adják a korszak számos politikai konfliktusának is. Ezek közé tartozott, hogy a magyar nyelv államnyelvvé, és így a hivatalos érintkezés nyelvévé válásának időszakában a magyar és a német kultúra összeütközésbe került egymással. Míg korábban a német nyelvűség számított a műveltség fokmérőjének, az államnyelvvé válás során a magyar nyelv használata – és így a magyar irodalom és kultúra – helyet és presztízst követelt magának a korábban egyértelműen német nyelvű környezetben. A szerző önéletrajzi visszaemlékezéseinek gyermekkorát felidéző fejezeteiben az egyik meghatározó téma a magyar asszimilációs törekvésekkel szembeni ellenérzés, az idegenség érzetének ismételt hangsúlyozása.

3. Elszakadás a szülőföldtől. A német kulturális, nyelvi és írói orientáció. Az első alkotások

A gimnázium elvégzése után, szülei kívánságára Holitscher hat évig banktisztviselőként Budapesten, Bécsben és Fiumében dolgozik. Ekkor már megírja első zsenyéit, melyek még igen erősen Gerhart Hauptmann és a német naturalizmus hatását mutatják. Első novelláskötetét 1893-ban a drezdai E. Pierson kiadónál saját költségén jelenteti meg, *Leidende Menschen* [Szenvedő emberek] címmel. Családja nagy fenntartásokkal fogadja első írói próbálkozásait. Családtagjai között erre az időre már több tekintetben kívülállónak, idegennek számít, mivel a nagypolgári család normáit már nem tudja, és nem is akarja elfogadni, ebben az időben már határozott érdeklődést mutat a szocialista tanok iránt. Mint korának számos művésze (magyar kortársai közül például Déry Tibor), Holitscher is képtelen beilleszkedni a polgári életforma rákényszerített keretei közé, így hat „elvesztegetett év” után, szülei kifejezett tiltása ellenére elhagyja Bécset. Felhagy a banktisztviselői munkával, és 1895 áprilisában Párizsba utazik, ahol szabadfoglalkozású íróként teljes mértékben az írásnak szenteli magát. Ez év októberében megírja *Weißer Liebe*⁵ [Fehér szerelem] című regényét. Párizsban ismeri meg a dán író, Knut Hamsun és prózai munkáit, amelyek nagy hatással vannak rá. Itt kerül kapcsolatba Albert Langen könyvkiadóval is, aki a *Weißer Liebe* című regényét közzé teszi. Annyira megtetszik neki Holitscher írása, hogy miután 1896-ban, Münchenben megalapítja a *Simplicissimus* című illusztrált satirikus hetilapot, a pályakezdő író a lapjához hívja szerkesztőnek.

Holitscher 1896 tavaszán érkezik a bajor fővárosba, ahol 1905 őszéig marad. Az Isar parti város hírhedt bohém negyedében, Schwabingban lakva, végre valóban az írásnak szentelheti magát. Münchenben ebben az időben Európa egyik legfontosabb művészeti központja jön létre, számos írói és képzőművészeti csoporttal, amelyek között a *Simplicissimus* köre volt az egyik legjelentősebb. Holitscher hamar beilleszkedik a müncheni íróvilágba, és a *Simplicissimus*-körnek, a Café Stephanie törzsasztalának inspiráló miliójében életre szóló barátságot köt olyan ismert írókkal és művészekkel, mint (a már korábról ismert Knut Hamsun mellett) Frank Wedekind, Kurt Martens,

⁵ Holitscher, Arthur 1896. *Weißer Liebe* [Fehér szerelem]. Albert Langen, München.

Eduard von Keyserling, Jakob Wassermann, Alfred Kubin, Rainer Maria Rilke és Thomas Mann. Ebben a városban találja meg a magát hontalannak tartó író életében először azt a megtartó emberi közösséget, amelynek keresése egész életének egyik meghatározó mozzanata lesz. Éltre szóló barátságokat köt, többek között Wedekinddel és Rilkével. Thomas Mann-nal is Münchenben ismerkedik meg és köt barátságot. Albert Langen kiadójánál Mann lektorálja Holitscher megjelenés előtt álló *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút] című második regényét. Hogy ez a barátság miként szakad meg majd a két író között, arról Holitscher kétkötetes önéletírásának első könyvében olvashatunk. A Münchenben töltött évek írói pályájának talán legtermékenyebb időszakát jelentik. Ebben az időszakban három írását is kiadja Langen: 1897-ben az *An die Schönheit*⁶ [A szépséghez] című drámáját, három évvel később, 1900-ban Thomas Mann által lektorált *Der vergiftete Brunnen*⁷ [Mérgezett kút] című regényét, két évvel később, 1902-ben pedig a *Von der Wollust und dem Tode*⁸ [A gyönyörrel és a halálról] című novelláskötetét.

Ennek az időszaknak a sikere az a tény is, hogy a bécsi *Neue Freie Presse* közli Holitschernek, a dán íróról, Knut Hamsunról írott tárcáját. Az 1890-es évektől, a szintén Budapesten született Theodor Herzl volt a lap tárcarovatának szerkesztője. Ekkortól Holitscher többször is próbálkozott írásokat megjelentetni a lapban, de ezek a próbálkozásai sikertelennek bizonyultak. Kitartása végül eredménnyel zárult, hiszen 1896-ban a június 10-i számban mégis megjelent Hamsunról szóló tárcája. Holitscher levelei között két Herzeltől való levél is fennmaradt. Az egyik 1896. január 22-i keltezésű,⁹ és kiderül belőle, hogy a Hamsun-tárcát Herzl már januárban elfogadta közlésre. A tárca elfogadása és közzététele között mégis majd fél évnél kellett elteltnie, hogy Holitscher régi álma végre teljesülhessen. A második levél, 1896. augusztus 26-i keltezésű,¹⁰ és az író egy másik, Münchenről írott cikkére vonatkozik. Herzelnak a rövidpróza elnyeri a tetszését, de nem tudja megígérni Holitschernek, hogy belátható időn belül azt közölni is tudja. Ez a második tárca végül ugyan nem jelent meg, de maga a tény, hogy a család által nagyra becsült és rendszeresen olvasott *Neue Freie Presse* tárcát közölte Holitschertől, nagymértékben hozzájárult írói minőségének elismeréséhez és alkotói ambícióinak támogatásához is. Erről a sikeréről, 1924-ben, önéletrajzának első kötetében a következőképpen ír: „Könyvem [A *Weisse Liebe* című regény – K. N.] és Hermann Bahr kritikája nem tettek szüleimre különösebb hatást. Csak amikor tárcám megjelent a *Neue Freie Presse*-ben, a *Neue Freie*-ben! Jöttek a táviratok a családtól, amelyek gratuláltak és *Csak így tovább*-ot kiáltottak.”¹¹

⁶ Holitscher, Arthur 1897. *An die Schönheit* [A szépséghez]. Albert Langen, München.

⁷ Holitscher, Arthur 1900. *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút]. Albert Langen, München.

⁸ Holitscher, Arthur 1902. *Von der Wollust und dem Tode* [A gyönyörrel és a halálról]. Albert Langen, München.

⁹ Theodor Herzl Holitschernek – Deutsches Literaturarchiv Marbach am Neckar, Handschriftensammlung, Jelzet: A: Holitscher / 87.7.263.

¹⁰ Uo. Jelzet: A: Holitscher / 87.7.265 [Fordítás K.N.].

¹¹ Önéletrajz 1., 142.

A müncheni évek második felében Holitscher megismerkedik az ugyancsak Magyarországon született Samuel Fischerrel,¹² akivel a következő években, már Berlinben, előbb munkakapcsolatba kerül, majd barátságot is köt.

4. A hazatérés kísérlete és kudarca

1905 őszén Holitscher elhagyja Münchent és visszautazik Budapestre, ahol 1907 tavaszáig marad. Szülővárosában megpróbál újra gyökeret verni, és befejezni az időközben elkezdett *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen*¹³ [*A gólem. Gettólegenda három felvonásban*] című drámáját. Családja, és különösen édesanyja részéről azonban, kezdeti írói sikerei ellenére is, írói pályájával kapcsolatban folyamatos megvetést tapasztal. Budapesti beilleszkedésének sikertelenségében, minden bizonnyal nem csupán családja rideg elutasítása játszott szerepet, hanem a korabeli politikai viszonyok is. Az erősödő magyar nemzeti törekvések a zsidó nagypolgárságban az asszimilációt, a keresztény hitre való áttérés újabb hullámát indították el. A gyermekkorában tapasztalt asszimilációs folyamatok emléke ekkor újra fellobbant, és ismét távozásra készítette az író.

A gólem című drámájának befejezése után, 1907-ben Holitscher Berlinbe megy, mivel Max Reinhardtól ígéretet kap drámájának bemutatására. Különböző nézeteltérések és a szereposztási problémák miatt végül is nem kerül színpadra a darab. Paul Wegener viszont – a címszerepre kiválógatott színész – igen jó piaci érzékkel, anyagi lehetőséget lát a történetben, amelyet később nagy sikert aratva, egy némafilm készítéséhez fel is használ.¹⁴ A Német Irodalmi Archívum Marbach am Neckarban őrzött Holitscher-hagyatékban fellelhető egy Vészi József által Holitschernek írott névjegykártya. A névjegykártya tanúsága szerint, Vészi a darab egy jelenetét, valószínűleg 1910-ben magyarra fordította.¹⁵

Jóllehet Holitscher *A gólem* című színdarabja nem jutott el az előadásig, és az írónak Max Reinhardtban is csalódnia kellett, mégis Berlinben telepedik le, és itt él egészen 1932 tavaszáig. A kezdeti időszakban Paul Cassirer újonnan alapított kiadójánál dolgozik lektorként, később viszont már írásából tartja fenn magát. Ebben az időszakban mélyíti el barátságát Samuel Fischer kiadóval, aki nem csupán azt ajánlja fel neki, hogy színdarabját kiadja, de azt is, hogy Albert Langentől átveszi korábbi műveinek megmaradt példányait és szerzői jogait. Ekkortól Holitscher könyvei a Fischer Kiadónál jelennek meg. A szerző mindezek következtében életre szóló barátságot köt Fischerrel, aki jó érzékkel és sok türelemmel

¹² Samuel Fischer (1859–1934) maga is Magyarországon született, a ma már Szlovákiához tartozó Liptószentmiklóson, magyarul beszélő zsidó családban. Korának, Leopold Ullstein mellett, legjelentősebb kiadója volt. 1866-ban alapítja meg a ma is ismert S. Fischer Kiadót (S. Fischer Verlag).

¹³ Holitscher, Arthur 1908. *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen* [*A gólem. Gettólegenda három felvonásban*] S. Fischer, Berlin.

¹⁴ Holitscher pereskedést is kilátásba helyez ebben az ügyben.

¹⁵ Vészi József Holitschernek, Berlin, 27/XII. – Deutsches Literaturarchiv, Handschriften-sammlung, Jelzet: A: Holitscher /87.7.347.

igazgatja írói karrierjét, az igazán nehéz időkben is kiállva mellette. Holitscher Berlinben is igen hamar beilleszkedik az irodalmi élet sokszínű forgatagába. Ekkoriban számos magyar író megfordul a városban, akikkel Holitscher folyamatos kapcsolatban áll. Bár önéletrajzában e korszak retrospektív bemutatásakor ezekre a kapcsolatokra nem találunk utalást, naptári feljegyzéséből, valamint levelezéséből kitűnik, hogy számos magyar íróval érintkezik a berlini években. Az is nyilvánvaló, hogy ezek az írók keresik a kapcsolatot vele, tanácsokat és konkrét segítséget kérnek tőle berlini érvényesülésükhöz. Bródy Sándor például egy 1908. augusztus 4-én keltezett levelében¹⁶ arra kéri Holitschert, hogy segítsen neki *A tanítónő* című darabjának fordításában. Mivel Holitscher ekkor éppen új regényén dolgozik, Bródy darabjának német nyelvre ültetését nem tudja vállalni, de – a további kapcsolattartás igényének jeleként – elküldi neki saját drámáját, *A gölemet*, Bródy pedig ezt a gesztust saját könyveivel viszonozza.

5. A siker műfaja és időszaka: az útleírások

Holitscher életében és munkásságában a valódi fordulat a tízes években következik be, amikor Samuel Fischer finanszírozásával 1911 júliusától 1912 márciusáig beutazza Észak-Amerikát. Előbb Kanadán keresztül szeli át a kontinentet Keletről Nyugatra, majd San Franciscóból Chicagón keresztül tér vissza a keleti partra. Az Amerikában szerzett élményeiről készített feljegyzéseit előbb a *Die neue Rundschau* közli folytatásokban, majd 1912-ben könyv formában *Amerika heute und morgen*¹⁷ [Amerika ma és holnap] címmel jelenik meg. Holitscher útirajza nagy sikert arat, és a következő években tizennégy kiadást él meg. Ez a munka ugyanakkor már jól mutatja az író világnézeti felfogásának változását is. Holitscher tehát először útirajzíróként szerez jelentős ismertséget magának. Sok pályatársa és olvasója ebből az útirajzából ismeri meg Amerikát, az ottani viszonyokat, embertípusokat és közösségi formákat. Franz Kafka például már a *Die neue Rundschau*ban folytatásokban megjelent útirajzot is olvassa,¹⁸ majd áttanulmányozza a könyvet is, és e forrásokból merít fontos információkat *Amerika* című regényéhez. Újabb kutatások szerint bizonyos részeket át is emel saját regényébe.¹⁹

Holitscher útleíró karrierje tehát 1912-ben kezdődik, ebben a műfajban találja meg saját stílusát, s válik a korszak egyik legjelentősebb útirajzírójává. Pályatársai közül nemcsak Kafka becsüli nagyra útirajzait, de Kurt Tucholsky is számos recenziójában méltatja pozitívan Holitscher ezen írásainak sajátos látás- és ábrázolásmódját.

¹⁶ Vészi József Holitschernek, Berlin, 27/XII. – Deutsches Literaturarchiv, Handschriften-sammlung, Jelzet: A: Holitscher /87. 7. 60.

¹⁷ Holitscher, Arthur 1912. *Amerika heute und morgen* [Amerika ma és holnap]. S. Fischer, Berlin.

¹⁸ Érdekes adalék a témához, hogy Kafka sosem járt Amerikában. Max Brod visszaemlékezéseiből arról is tudunk, hogy Kafkának megvolt Holitscher 1912-ben megjelent Amerika-könyve, amelyből alkalmanként felolvasott neki.

¹⁹ Langebach, Ingo 2004. *Arthur Holitscher – eine Bildvorlage für Kafkas Amerika-Roman? Kritische Ausgabe. Zeitschrift für Germanistik & Literatur*, 2004/ 8: 74–76.

Az író Berlinben ugyanakkor nem csupán saját igazi hangjára és műfajára, az útirajzra talál rá, de fiatalkori írásaiban megjelenő esztéticizmusának öntetszelgő, szociálisan passzív művészi attitűdjét is lezárja. Már a párizsi évek alatt közelebbről megismeri az ottani anarchista, illetve szocialista eszméket, s ekkorra már a korábbi írói-emberi magatartását egy szociálisan aktív művészi hozzáállás váltja fel. Ez a fajta aktivizmus az, ami őt, a nemzedéki különbség ellenére is, az expresszionizmus gondolatvilágához köti. Nem véletlen, hogy Berlinben az expresszionizmus vezető lapjában, a *Die Aktion*-ban kezd el cikkeket közölni.

Samuel Fischer, a kiadó és a barát jó érzékkel látta meg a sokszor nehezen pártfogolható íróban a sikeres útirajzírót, és további utazásokra és úti beszámolóik írására sarkallja. Első, felkérésre történt utazását 1912 után még számtalan követi, melyeknek a hasonló sikert elért útirajzok lesznek a maradandó lenyomatai. Holitscher 1912 és 1930 között számos utazást tesz nemcsak Amerikába látogat el, hanem bejárja szinte az egész világot. 1921-ben Palesztinába tesz látogatást, majd 1925-ben Egyiptomon és Elő-Ázsián át Indiába,²⁰ Tibetbe, Kínába és Japánba utazik.

Az alkotó Berlinbe költözése, különösen az *Amerika*-könyv sikerének fényében, igen jó döntésnek bizonyult. Saját sikerén felbuzdulva, valamint anyagi helyzetének rendeződése miatt is, (anyja halála után életjáradéka jelentősen megemelkedik), Berlint immár állandó lakhelyéül választja. 1912-ben házasságot köt Helene Moellerrel, egy hamburgi nagykereskedő leányával. Házasságkötésükre Angliában került sor, mivel a Holitscher magyar állampolgárságából adódó formai nehézségeket akkoriban ott lehetett a legkönnyebben áthidalni.²¹ Az esküvő után az író Berlinben a Ludwigkirchplatz 12. számú házba költözik feleségével, ahol életében talán először lesz állandó, biztos lakhelye és része egy valóban támogató családi légkörben. Hosszabb-rövidebb utazásaira innen indul majd, és ide is érkezik vissza, itt tapasztalja meg az otthon megtartó közegének erejét.

6. Az első világháború – és az ezt követő évek fontosabb munkái

Az immár megállapodott életet, az egyre gyarapodó írói sikereket és az ezekkel járó elismerést sajnos nem élvezhette sokáig: 1914-ben kitör az első világháború, és ismét bizonytalanságban, folytonos egzisztenciális veszélyek közepette kénytelen alkotni. A világháborúval kapcsolatban ő pacifista álláspontot képvisel, a háború éveiben írásai a liberális szellemiségű *Berliner Tageblatt*-ban jelennek meg. Tagja lesz az *Új Haza Szövetségnek* [Bund Neues Vaterland], 1917 nyarán pedig a *Neue Freie Presse* megbízásából Stockholmba megy, hogy a II. Internacionálé kongresszusáról tudósítson. Ennek az útjának a hozadéka többek között a *Bruder Wurm*²² [Gilisztatestvér] című pacifista könyve. Az 1918–1919-es

²⁰ Indiában Gandhival interjút is sikerül készítenie.

²¹ Itt fontos megjegyezni, hogy Holitscher naptárbejegyzéseiből, ill. levelezéséből egyértelműen kitűnik, hogy, bár magyarságához fűződő viszonya ellentmondásos volt, magyar állampolgárságáról soha nem mondott le.

²² Holitscher, Arthur 1918. *Bruder Wurm* [Gilisztatestvér]. S. Fischer, Berlin.

németországi forradalom idején tagja lesz a *Szellemi Munkások Tanácsának* [Rat Geistiger Arbeiter], a pártba viszont nem lép be, ezért komoly politikai megbízást sem kap. Ennek ellenére lelkes hívévé válik a kommunista utópiának.

Ennek az elkötelezett érdeklődésének tudható be, hogy a maga történelmi korában az elsők között tudósított Szovjet-Oroszországról.²³ 1920-ban az amerikai United Telegraph megbízásából három hónapot töltött a kommunista birodalomban. Benyomásairól a *Drei Monate in Sowjet-Rußland*²⁴ [Három hónap Szovjet-Oroszországban] című útirajzában számol be. Ez a könyv azért is igen fontos dokumentum, mivel egyike azon kevés munkáknak, amelyeket a forradalom utáni Oroszországról Nyugat-Európában írtak. A korszakban igen nagy érdeklődés övezte ezeket a beszámolókat, tudósításokat. Holitscher ezen első Oroszország-könyve nem kevesebb, mint tizenöt kiadást ért meg. Karl Radek, aki lelkes bolsevik propagandista volt, már 1919-ben megkérte Holitschert, hogy utazzanak el együtt Szovjet-Oroszországba. Mivel Radek valószínűleg már a II. Internacionálé ülésén megismerkedett az íróval, és felismerte szellemében és törekvéseiben az új emberi közösség utáni vágyát, jó érzékkel kérte fel éppen őt erre az utazásra. Holitscher lelkesültsége arra is reményt jelentett számára, hogy úti beszámolója kedvező fényben fogja bemutatni az országot. S bár közös utazásukra végül nem került sor, Radek terve részben mégis megvalósult, mert Holitscher végül is kijutott Szovjet-Oroszországba, és útirajzában összességében pozitív képet festett az új bolsevik államról. Ugyanakkor kritikát is képes volt megfogalmazni az ott tapasztaltakkal szemben, noha az ő meggyőződése az volt, hogy a bolsevik forradalom az emberiséget egy új, tisztább, szakrális közösséggé tudja majd formálni.

1921 őszen Holitscher már Palesztinába utazik, hogy ott a zsidó telepések munkájáról tudósítson.²⁵ Erről az útról is születik egy útirajza *Reise durch das jüdische Palästina*²⁶ [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül] címmel. Palesztinában nem a zsidó állam megteremtésére tett kísérlet érdekelte elsősorban, oda is az új típusú társadalom megtalálásának vágya vezeti. A bevándorló zsidó telepések, a fiatal munkáspionírok összefogásában is a közösségi élet új modelljét látja. Képzeletét az apróbb részletek helyett, itt is sokkal inkább „az új emberiség nagy utópisztikus közösségeszménye, a vallásos szocializmus”²⁷ ragadta meg.

1922-ben Holitschernek ismét sikerül Szovjet-Oroszországba utaznia. Ebben az évben két látogatást is tesz ott: ez év tavaszán egy nemzetközi bizottság

²³ Holitscher összesen öt alkalommal járt Szovjet-Oroszországban.

²⁴ Holitscher, Arthur 1921. *Drei Monate in Sowjet-Rußland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban]. S. Fischer, Berlin.

²⁵ 1925-ben majd visszatér Palesztinába, ezúttal már Ernst Toller társaságában, hogy részt vegyen az ottani Zsidó Egyetem megnyitóján. Második palesztinai útjának élményeiről a *Das unruhige Asien* [A nyugtalan Ázsia] című könyvének első részében számol be.

²⁶ Holitscher, Arthur 1922. *Reise durch das jüdische Palästina* [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül]. S. Fischer, Berlin.

²⁷ Uo. 125.

tagjaként az éhező Volga-vidéket járja be. Erről az útvjáról *Stromab die Hungervolga*²⁸ [Lefelé az éhező Volga mentén] címmel jelenik meg könyve. Novemberben pedig a Komintern III. kongresszusán vesz részt, s ekkor találkozik a magyar emigráció több tagjával, köztük Kun Bélával is.²⁹

1924-ben európai útjai állnak a középpontban: ebben az évben Párizsba és Londonba tesz utazást.³⁰ Az ezek nyomán nyert tapasztalatairól a *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London*³¹ [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból] címmel ellátott útirajza jelenik meg. Ez a könyv azért is igen különleges, mivel a híres festő-grafikus, Frans Masereel tizenöt fametszete díszíti lapjait.

1925-ben az író ismét elhagyja Európát, hogy Egyiptomon és Elő-Ázsián át Indiába, Tibetbe, Kínába és Japánba jusson el. Erről a hosszú útvjáról is születik egy igen érdekes útleírás a *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan*³² [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] címmel. Előző útirajzaival ellentétben viszont, ebben a munkájában már a vallási-kulturális sajátosságok szociografikus megragadása az alapcélja. A „saját” és a „másik” kultúra viszonyítási tengelyén haladva, egzotikus részletek tárgyalásán és bemutatásán keresztül kap sokrétű és érdekesítő útleírást az olvasó.

Az utazások és útirajzok történetében egy jól érzékelhető keretes szerkezet mutatkozik meg, hiszen Holitscher 1929-es utolsó nagy utazása ismét Amerikába vezet.³³ Tíz év elteltével, 1930-ban születik ismét könyv az újra látott Amerikáról. A címében: *Widersehen mit Amerika*³⁴ [A viszontlátott Amerika] is hangsúlyos helyet kap a viszontlátás gesztusa.

Az utolsó külföldi út, Amerika viszontlátása és az ebből készült könyv megjelenése jelentős cezúrát is mutat Holitscher életében. Az író ekkor már hatvanegy éves, elismert, sokat olvasott útirajzíró, aki (noha ennek még nem lehet tudatában) már túl van életének nagyobb sikerein. Többé-kevésbé megállapodott életrészekre jutott, irodalmi berkekben számon tartják és értékelik művészetét, ő maga is érzi ezt az elismerést,³⁵ mégis egyre magányosabbnak ítéli meg önmagát. Regénytrilógia írásába fog *Es geschah in Moskau*³⁶ [Ez történt Moszkvában], *Es geschieht in Berlin*³⁷

²⁸ Holitscher, Arthur 1922. *Stromab die Hungervolga* [Lefelé az éhező Volga mentén]. S. Fischer, Berlin.

²⁹ L. Önéletrajz 2., 196. Kun Béla moszkvai címe benne van naptárának címjegyzékében is.

³⁰ Az utazás különlegessége, hogy Holitscher menetrend szerinti repülőjáráttal utazik Londonba és a repülőutat is leírja.

³¹ Holitscher, Arthur 1925. *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London* [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból]. S. Fischer, Berlin.

³² Holitscher, Arthur 1926. *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan* [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] S. Fischer, Berlin.

³³ Amerikai útján tartózkodik, amikor 60. születésnapjára tisztelgő kötetet állítanak össze számára.

³⁴ Holitscher, Arthur 1930. *Widersehen mit Amerika* [A viszontlátott Amerika] S. Fischer, Berlin.

³⁵ 1929 augusztusában, amikor fél évre meghívják Amerikában és a Harvard egyetemen is előadást tart, Berlinben távollétében is megünneplik 60. születésnapját.

³⁶ Holitscher, Arthur 1929. *Es geschah in Moskau* [Ez történt Moszkvában]. S. Fischer, Berlin.

³⁷ Holitscher, Arthur 1931. *Es geschieht in Berlin* [Ez történik Berlinben]. S. Fischer, Berlin.

[Ez történik Berlinben], *Ein Mensch ganz frei*³⁸ [Egy egészen szabad ember] címmel. Ezekben a regényekben változtatja az első és harmadik személyű elbeszélésmódot, és úgy mutatja be a kort, amelyben élt és él, hogy önmagát több, időnként egymással szembenálló alakban is megjeleníti. A trilógia utolsó kötetének megjelenésekor, 1931. november 5-én még Berlinben lakik, de nem egészen fél évvel később, 1932. március 21-én már búcsút vesz a német várostól, és még ugyanebben az évben Svájcba utazik.

Arthur Holitscher útirajzairól összegzőképpen elmondható, hogy az író utazásait sosem csupán az újdonság, az izgalmas tájak és idegen kultúrák pusztá bemutatása motiválta, hanem mindenkor az új emberi közösségek utáni vágya – és e közösségek életének szélesebb körben való tudatosítása – is vezérelte. Ezt a vágyát önéletrajzában is megfogalmazza: „[K]özösség után vágyakozva tekintetem körül a világban, semmi mást nem kerestem, csak közösséget.”³⁹ Egyéni tragédiája éppen az lesz, hogy egyik általa áhított közösséghez sem tudott csatlakozni. A polgárok körében túlságosan kommunistának számított, a kommunisták között pedig polgár maradt. A saját polgári gyökereitől, szülőföldjétől, családjától elidegenedett, a szocialista eszmékkel szemben elkötelezett író eszménye egy olyan világ volt, „amelyben a kényszerszertől megszabadult névtelen tömeg, kis csoportokba szerveződve, átéli szabadsága és felelőssége megdicsőülését.”⁴⁰ Folytonos hontalanság-érzete élete folyamán egyre erősödött, majd a sok önként vállalt vándorlás után, 1933-ban immár az emigráns lét rákényszerített nehézségeivel telítődött, amely élete alkonyán a valódi számkivetettek drámáját hozta el számára.

7. Létválság és írói válasz a fasizálódó Európában

Naptárbejegyzéseiből pontosan látható, hogy a nemzetiszocialisták 1933-as németországi hatalomátvételekor Holitscher, a lexikonok adataival ellentétben, már nincs az országban. Ekkor már Párizsban tartózkodik, majd nemsokára Svájcba utazik, ahol élete utolsó éveit tölti. Svájcban Asconában kénytelen letelepedni, ahol lakást nem bérel, hanem a Casa Bellaria nevű panzióban lakik. A nemzetiszocialisták fellépésének következtében könyveit Németországban betiltják és elégetik. Ebben az időszakban teljesen elveszíti olvasóközönségét, és az emigrációban kell megjelenési lehetőségek után néznie. Anyagi helyzete is rohamosan romlik: Elsa nevű húga 1932-es halála után⁴¹ az író még öt évvel később is tárgyal életjáradékának ügyében sógorával, aki az 1937. évi naptár szeptember 1-i bejegyzése szerint négyszázötven svájci frankot utalt át neki. Emigrációjának első időszakában még megjelenik pár írása, ám ezek a lehetőségek egy idő után elapadnak, majd meg is szűnnek.

³⁸ Holitscher, Arthur 1931. *Ein Mensch ganz frei* [Egy egészen szabad ember]. S. Fischer, Berlin.

³⁹ Önéletrajz 2., 231.

⁴⁰ Uo. 239.

⁴¹ Vö. az 1932. évi naptár június 2-i bejegyzését.

A háború kitörése után valószínűleg már semmiféle anyagi támogatást nem kapott Budapestről. Ekkorra egészsége megrendül, anyagi helyzete is rosszra fordul, utolsó tartalékait éli fel, és teljes magányban élve, kevés barátja támogatására szorul. Ezekből az évekből származó naptárainak elején minden hónapról található egy-egy oldalnyi áttekintés. Ide jegyezte be, ameddig még sokat utazott, ezeknek az utaknak a fontosabb adatait, az utazások helyszíneit, szálláshelyeinek címét és egyéb fontos információkat. Ugyancsak ide írta be a hozzá közel álló emberek (pl. Rilke, Hofmannsthal, Samuel Fischer, Kurt Tucholsky stb.) halálozási dátumait, egyes fontos történelmi eseményeket vagy személyes élményeit. Az 1928. évi naptár június 18-i bejegyzése csupán egy szóból áll: *Einsamkeit!* [Magány!].

1939. december 12-én, a már súlyos beteg és szinte teljesen elszegényedett író Genfben telepedik le, ahol két évvel később, 1941. október 14-én, az Üdvhadsereg egyik genfi tömegszállásán éri a halál. Három nappal később a genfi Saint-Georges temetőben Robert Musil búcsúztatja. És bár Holitscher sírja ma már nem található meg,⁴² Musil gyászbeszéde,⁴³ fennmaradt, megrázóan pontosan idézve fel az író személyiségének meghatározó vonásait és munkásságának jelentőségét: „Egy olyan férfitől búcsúzunk, akinek műve túl fogja élni őt; akinek személyes lénye, ameddig erejénél volt, bármiben nyilatkozott is meg, egy vihar tiszta és felfrissítő hatásával bírt.”

8. Az önéletrajzi művek sorstükrözései

Holitscher két kötetben megjelent önéletírásában identitáskeresésének legfontosabb állomásait mutatja be, betekintést nyújtva az Osztrák-Magyar Monarchia budapesti és bécsi közéletének, kulturális világának viszonyaiba, valamint az irodalmi modernség különböző európai központjainak életébe is. Budapest kiegészés utáni szociokulturális viszonyrendszerében gyermekkorát a többségi nemzettől elvárt asszimilációs törekvések tükrében mutatja be, együtt a modernizálódó város lakóinak mindennapjaival. Az első fejezetekben megjelenik Budapest monarchiás párja, ugyanakkor Holitscher retrospektív értékelésében a gyermek és a fiatal férfi áhított-vágyott másik, igazibb városa, Bécs is, amely a megidézett években számára a kultúra fokmérője és mércéje is egyben. Bécs után aztán Párizs testesíti meg alakuló szellemiségében az íróvá válás ideális közegét, amelyben a kezdeti útkeresések után, a saját írói hangjának megtalálása végbe mehet.

8.1. Az autobiográfia első kötete

A szerző önéletírásának első kötete 1924-ben jelenik meg a Fischer Kiadónál. Holitscher ekkor ötvenöt éves, és sikeres útirajzíróként már maga mögött tudhatja első amerikai, szovjet-oroszországi és palesztinai útjait. Az első kötetben megidézett

⁴² Holitscher genfi sírja ma már nincs meg, mivel senki sem akadt, aki a sírhelyet meghosszabbította volna, így a temetőigazgatóság a sírt húsz év után felszámolta.

⁴³ Musil, Robert 1955. *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden* [Naplók, aforizmák, esszék és beszédek]. = Frisé, Adolf (szerk.). Rowohlt, Hamburg.

autobiográfiai időszak gyermekkorától, egészen pontosan iskolás éveitől a kötet megjelenésének idejéig tart. Emlékeit az 1880-as évek eseményeinek felidézésével kezdi, és 1924-ig vezeti őket. Az önéletírásban feltárt időszak, a közel negyvennégy év, sok egyéni sorshelyzetet tartalmaz, és számos világtörténelmi esemény fordulópontjait és válságát is bemutatja. Ilyen például a magyarországi zsidóság asszimilációja, az első világháború kitörése, az 1918–1919-es németországi forradalom, a weimari köztársaság, a 1920-as évek Németországának politikai és kulturális változásai.

Ez az első kötet összesen tíz fejezetből áll, amelyek követik a gyermekkor és a felnőtté válás kronológiáját. Az első fejezet, amely a *St. Emerich an der Theiß* [Tiszaszentimre] címet viseli, a szerző visszaemlékezéseinek sorát magától értetődően a gyermekkor felidézésével kezdi. Az első fejezet a másodikkal együtt alkot belső egységet, amely a *Schulbank* [Iskolapad] címet viseli. Az első fejezet Holitscher gyermekkorának két helyszínét, egymással ellentétbe állítva idézi fel. Az első helyszín Tiszaszentimre, ahol az akkor még igen jómódú zsidó nagypolgári kereskedőcsalád nyaralót tartott fenn, megvásárolva egy kisebb fajta uradalmat, a rajta fekvő kúriával, amelyet a családban csak „kastély”-nak neveztek. A tiszaszentimrei birtok a nyaralások, a gyermekkor gondtalanságának színtere, ahol a Holitscher család, nagyszülőtől, nagynénistől, a testvérekkel közösen még erős és összetartó kohézióban élt. A második fejezet már a nagyvárosba, Budapestre vezeti az olvasót, ahol a visszaemlékezés középpontjában az iskolai oktatás bemutatása, a napi penzum lélekölő robotként való rögzítése áll.

Holitscher itt és a munka későbbi fejezeteiben is nagyon részletesen számol be arról az igen összetett szociokulturális közegről, amelyben felnőtt, és amely meghatározta identitásának fejlődését. Magyarországhoz fűződő érzéseinek, a magyar kulturális közeghez való viszonyának igen részletes leírását adja önéletírásának első fejezeteiben. Itt kapunk magyarázatot arra, hogy miért határozta meg gyermekkorát és iskolás éveit az otthontalanság és a kirekesztettség érzése.

Az az elbeszélői eljárás, hogy a szerző visszaemlékezéseinek elejére a tiszaszentimrei idők idillikus mikrokozmoszának felidézést helyez, jól mutatja az írás jelen idejének már illúzióvesztett helyzetét. Holitscher 1923-ból látatja idillinek gyermekéveinek nyaralásait. A tiszaszentimrei idill felidézése az elvesztett egység utáni vágyakozás jelen idejéből válik igazán fontossá számára.

Az önéletírás első kötetének szerkezetén belül a harmadik és negyedik fejezet szintén kisebb belső egységet alkot. A harmadik fejezet, amelynek címe *Mein Grossvater stirbt* [Nagyapám halála] és a negyedik, *Ritualmord und Theterbrand* [Rituális gyilkosság és egy színház leégése] a mikro- és makroszintű történelmi események felelevenítésén keresztül két témát helyez egymás mellé. Az első egységben családi eseményt, a nagyapa halálát dolgozza fel, a másodikban két, már társadalomtörténelmi vonatkozásban is számon tartott esetet idéz fel: a tiszaszézlári pert (1882–1883), valamint a Gyapjú utcai német színház leégésének történetét (1889).

Önéletírói módszerében itt igen fontos vonás a kisebb, az egyén személyes történetében szerepet játszó tragikus eseménynek, (a nagyapa halála), és a nagyobb,

az egész városra (Gyapjú utcai német színház leégése), valamint egész Magyarországra (tisztaeszlári per) vonatkozó történéseknek az egymás mellé helyezése. Valamennyiben közös és nagyon fontos következmény, hogy a tulajdonképpeni esemény (a nagyapa halála, illetve a vérvád és a per elindulása, valamint a színház leégése) tragikus voltán túl mindhárom történet egyszersmind gyökeres sorsbeli változásokat hoz. A nagyapa halála a hagyományos nagypolgári zsidó család szétesését, míg a másik két, egész Magyarországot érintő tragédia az 1880-ig fennálló kvázi hagyományos politikai-társadalmi közeg átalakulását, s abban a német ajkú zsidó közösség széthullását is jelzi.

A tíz fejezetből az első négy a gyermekkor és a fiatal felnőttkor fontosabb történéseinek a felelevenítését tartalmazza, míg a következő hat fejezetben már az íróvá válás nehézségeinek tárgyalását és ezzel együtt az európai nagyvárosoknak, mint a modernség központjainak (Bécs, Párizs München, Berlin) bemutatását találjuk.

A kötet szerkezetét tekintve fontos megjegyezni, hogy a hatodik fejezet, amelynek címe *Die verlorenen Jahre* [Elveszett évek], és amelyik Holitschernek összesen hat Budapesten, Bécsben és Fiumében töltött évét dolgozza fel, választóvonalként helyezkedik el az első három és az utolsó hat fejezet között. Átmenetet képezve így a gyermekkor és a felnőttkor, az íróvá válás korszakainak határmezsgyéin. Mivel az ötödik fejezet is az immár felnőtt író hat évét mutatja be, a kötet makroszerkezete így tulajdonképpen két, öt-öt fejezetből álló szerkezeti egységre bontható. Az első makroszerkezeti egységnek az öt fejezete a gyermek- és a fiatal felnőttkor útkeresését, önmeghatározásának és önkifejezésének nehézségeit mutatja be, míg a második makroszerkezeti rész, az utolsó öt fejezet, a sorsvonal topográfiai váltásaival együtt (Holitscher elhagyja Bécsset és Párizsba, majd Münchenbe és Berlinbe megy), a magát immár az írásnak, az írói pályának elkötelezett férfit mutatja be.

A hatodik fejezet, melynek címe *Verdüsterte Stadt – Stadt im Licht* [Elhomályosult város – Város a fényben] Holitscher írói pályára való ráhangolódását vezeti be. Tartalmazza a személyiség viláértelmező hangsúlyainak változását is, hiszen az új életszakaszok, az új tervek és törekvések kijelölése az ő esetében mindig együtt jár az élethelyszín megváltoztatásával. A szerző önéletírásában a belső, a lélektani térben történő módosulások így mindig külső térbeli váltással, mozgással hangolódnak össze. A topográfiai tér is a belső lélektér eseményeit mutatja, erősíti fel. Az így elének tárt városok terei ezért az író identitáskeresésének topográfiai lenyomatai lesznek. Ez a fejezet tehát elvezet minket Bécsbe, illetve Bécsen keresztül Párizsba, noha a gyermekkor áhított városa ebben a fejezetben már elveszti egykori varázsát, elhomályosult várossá válik, hogy átadja helyét az új ideálok, álmok és célok helyének, a fény városának, Párizsnak. De az útkeresés jegyében álló időszak felidézésében az író nem áll meg a helyszínereséseknek ezeken az állomásain, és a hetedik fejezetben, mely *Ein Sommer in München* [Egy nyár Münchenben] címet viseli, már a bajor fővárosba kalauzolja az olvasót. A fiatal író csupán egy nyarat tölt ebben a városban, amelynek dinamikus hangulata izzóan megragadja képzeletét. Itt ismerkedik meg Albert Langen kiadóval és irodalomszervezővel, aki induló új

lapjához keres ekkoriban munkatársakat, s Holitschert is felkéri, hogy dolgozzon neki, és a felkérést el is fogadja a fiatal író. Mielőtt azonban Münchenbe költözne, még kitérőt tesz Párizsba. Erről a *Jahrhudertende* [Az évszázad vége] című nyolcadik fejezet tudósít. A következő, kilencedik fejezet, *Die Münchener Jahre* [A müncheni évek] címmel már Holitscher müncheni éveiről szól. A fejezet az 1896-tól 1905-ig terjedő időszakot dolgozza fel. Holitscher ekkor Albert Langen hívására érkezik a városba, és a *Simplicissimus* nevű satirikus hetilap munkatársaként kezd el dolgozni. Ez a fejezet igen fontos szereppel bír az író kiterjedt kapcsolatrendszerének feltérképezésében is. Érdekes képet kapunk a Simplicissimus-kör íróiról és a *Café Stephanie* nevű kávéház törzsasztalának hangulatáról, tagjairól. A szerző olyan írókkal és művészekkel köt itt életre szóló barátságot, mint Frank Wedekind, Kurt Martens, Eduard von Keysseling, Jakob Wassermann, Alfred Kubin, Rainer Maria Rilke és Thomas Mann.

Az utolsó, tizedik fejezet, melynek címe *Geschmack der Welt* [A világ ízlése] Holitscher európai útjairól szól, második része pedig már a berlini éveket is bevezeti. A fejezet a már élete delére jutott író fontosabb sorskérdéseit is felmutatja. A fejezetben sok, a szerző életét és szemléletét meghatározó téma kerül középpontba. Holitscher életének egyik fő motívuma, az utazás ebben a részben kiemelt szerepet kap. Az utazás, mint ösztön (Wandertrieb), mint az identitáskeresés örök toposza jelenik meg. Az író ebben a záró fejezetben kitér többek között az önéletírás műfajának szerepére és funkciójára is. Az utolsó fejezet tehát sokkal esszéisztikusabb és sokkal inkább összegző jellegű, mint az előző kilenc részegység, és megtaláljuk benne a szerző személyiségét alakító legfontosabb törekvéseinek tematizálását is.

8.2. Az autobiográfia második kötete

Míg az önéletírás első kötete a gyermek- és fiatalkort, a felnőtté válást, a szociokulturális keretekbe való beékelődést és annak nehézségeit mutatja be, valamint – ezeknek a viszonyrendszerében – az íróvá válás nem kevésbé problematikus folyamatát, addig a második kötet már a felnőtt író beilleszkedési küzdelmeit, identitáskeresésének módjait és helyszíneit beszéli el. Az időszakasz, amelyet tárgyal: a müncheni évektől, 1896-tól 1928-ig terjedő időszak.

E második kötet 1928-ban, az első kötet megjelenése után négy évvel lát napvilágot, immár nem a Fischer Kiadónál, hanem a postdami Gustav Kiepenheuer gondozásában. Samuel Fischer ugyan mindenben támogatta Holitschert, még olyan helyzetekben is, amikor már csak a barátságuk figyelembevételével tudott segíteni az akkorra politikai nézetei miatt már nagyon megosztó írón. Önéletírásának második kötetében Holitscher politikai meggyőződése és állásfoglalásai ugyanakkor már Fischerre nézve is igen kényelmetlenek és veszélyesek voltak. Ennek történeti-politikai oka, hogy 1928-ban már igen kényelmetlenné és sok szempontból veszedelmessé is vált Németországban a kommunizmus kritika nélküli propagálása. Holitscher ekkor már látja ugyan a szovjet típusú társadalmi rendszer anomáliáit is, de utópiákhoz való ragaszkodásából fakadóan, a kommunista utópiát mégsem hajlandó elengedni.

Samuel Fischer nem vállalja a kötet megjelentetését, így az Gustav Kiepenheuer kiadójához kerül, ám megjelenése után, a számos fenyegetés és feljelentés miatt a könyv terjesztését betiltják.

Szerkezetét tekintve a második kötet kilenc fejezetből áll, és az ötvenkilenc éves író életének 1907-től 1925-ig terjedő időszakát mutatja be. Mivel a második kötet az első nagy önéletrírói munka folytatása, ezért a megidézett csaknem negyvenöt év kronológiai határai értelemszerűen nem változnak benne, csakis a tárgyalt élet- és világesemények fókuszpontjai és ezek hangsúlyozásai módosulnak, alakulnak át. Természetesen vannak olyan témák, amelyek a második kötetben is visszatérnek (ilyen például a család asszimilálódásának kérdésköre), de a második kötetben alapvetően új életproblémák tűnnek fel.

Az első fejezet címe e könyvben *Vor einem Bild des Bauern-Breughel* [*Breughel egyik paraszti életképe előtt*], és a kötet bevezetésének funkcióját tölti be. A második fejezet, amely a *Die Familie um die Lebenswende* [A család sorsfordító időkben] címet viseli, az író azon életszakaszának bemutatása, melyben megpróbál gyökeret verni szülővárosában, Budapesten. 1905 és 1907 között, kisebb utazásoktól eltekintve Holitscher Budapesten él, de nem családjá körében, hanem legjobb barátjánál, (a Király utca 100. számú ház harmadik emeletén), akit önéletrírásában gyermekkori becenevén, Bobolóként említ. Barátjának valódi neve Lóránt Richárd Róbert volt,⁴⁴ s a férfi később a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alapító tagja lett. Kapcsolatuk az író egész életén át megmaradt, még az 1938. évi naptárban is szerepel (a január 21-i napon) a következő bejegyzés: „Brief von Bobolo”, azaz „Levél Bobolótól”.⁴⁵ Ebben a budapesti időszakban írja és fejezi be a már fentebb említett *A gölem* című drámáját. Azon próbálkozása, hogy ebben az életszakaszában jobb kapcsolatot tudjon kialakítani saját családjával, és hogy beilleszkedjen Budapest kulturális életébe, viszont teljes mértékben meghiúsul. Fájdalommal veszi tudomásul, hogy (édesapja halála után), édesanyjával ezúttal sem sikerült javítani kapcsolatukon. Édesanyja rideg elutasítása és írói pályáját minősítő lekicsinylő megatartása a pályakezdő alkotót végérvényesen eltávolította családjától. A magyarországi zsidósággal kapcsolatos asszimilációs elvárások is újra fellobbannak itt tartózkodásának időszakban, és ez is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Holitscher feladja budapesti beilleszkedési kísérletét.

A kötet harmadik fejezete, *Der Markt und ein Theater* [A piac és egy színház] címmel már Berlinbe, annak pezsgő irodalmi-kulturális életébe vezet. A fejezet középpontjában az 1910-től az 1920-as évekig terjedő időszak áll, amelyben Holitscher először Paul Cassirer kiadójánál, lektorként kezdi meg ottani életét, s kapcsolatai révén kiváló ismereteket szerez Max Reinhardt színházának világáról is. A harmadik

⁴⁴ Holitscher a Siegfried Holitschernek 1909. október 9-én írott levelében a Király utcai címet és R. Loránt nevét adja meg budapesti címeként.

⁴⁵ Valószínűleg barátján keresztül kaphatta meg Holitscher egy évvel korábban az ötvenedik érettségi találkozóra szóló meghívót. Az író nem utazott Magyarországra, hogy részt vegyen az érettségi találkozón, mivel ezt sem anyagi helyzete, sem bizonytalan menedéki státusza nem tették lehetővé.

fejezet tovább viszi azoknak a fejezeteknek a sorát, amelyek az irodalmi-kulturális környezet fontos adalékokkal való leírása miatt kulcsszerepet töltenek be az önéletrajzban. A fejezetben a berlini kulturális közeg olyan központi képviselői bukkannak fel, mint Frank Wedekind, Max Reinhardt, Paul Cassirer és Samuel Fischer; ők Holitscher azon pályatársai voltak, akikkel szoros barátságot ápolt. A fejezet másik fontos vonulatát a művészet és a művész árucikké alacsonyításának kritikája képezi, s abban olvasható a piac törvényeinek a korban embertelen körülményeket teremtő bemutatása is. A város egyszerre jelenik meg fontos, a művészi érvényesülés szempontjából sok lehetőséggel kecsegtető központként, és ugyanakkor a kultúrával mint árucikkal uzsorázó üzletemberek Bábeleként is. Ezért válik a nagyváros a művész számára a megpróbáltatások színhelyévé, így ez a fejezet fontos adalékokkal szolgál az első világháború előtti berlini modernség társadalmi körülményeinek képéhez.

A következő, a negyedik fejezet, amely a *Bresche der Zeit* [Az idő repedései] címet viseli, már előrevetíti az első világháborút közvetlenül megelőző időszak számos neuralgikus pontját. Ebből a fejezetből azt is megtudjuk, hogy a háború kitörésekor az író Londonban tartózkodik, így részben külső szemmel is képes szemlélni az eseményeket. A fejezet Holitscher pacifista hozzáállását is jól mutatja. A következő két nagy kötetegység már a világháború és az 1918–1919-es németországi forradalom történéseit, a weimari köztársaság kikiáltásának körülményeit, és az írónak ezekhez az eseményekhez kapcsolódó politikai hozzáállását is közvetíti. Az ötödik fejezet *Jahre des Krieges* [A háború évei] címmel az első világháborús Németországot, azon belül a háborús Berlint mutatja be. Ez a rész a rákövetkező hatodik fejezettel alkot egységet. A *Die deutsche Revolution* [A német forradalom] címet kapott fejezet az első világháború végét és a német forradalom egy esztendejét mutatja be. A hetedik nagy részegység Holitscher meglátásában már a kommunista utópia megvalósulásának országába, Szovjet-Oroszországba vezet, és az író első, 1920-as útjáról, illetve az ebből készült útirajz, a *Drei Monate in Szovjet-Russland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban] megírásának körülményeiről számol be. A rákövetkező, a nyolcadik fejezet már az egyéni történelem belső tereiről és történéseiről szól. Ebben a részben az író házasságának felbomlása, válásuk története kap helyet, házasságuk válságának néha tragikus, máskor bohózszerű részleteit tárva az olvasó elé. A *Die Geschichte von den sieben Quirlen* [Hét habverő története] címmel ellátott fejezete e házasság igen széles érzelmi skáláját is ábrázolja. A kilencedik, és egyben a kötet utolsó fejezete, amelynek címe *Das Heim oder die Weite* [Az otthon vagy a messzeség], már az írás, az írói lét jelenének problémáiról szól. A szerző ebben a fejezetben a magányról, műveinek a feledésbe merülésétől való félelméről fejt ki gondolatait. Stílusa itt már hangsúlyosan filozofikusabb, mint a korábbi egységekben, és a fejezetben tárgyalt témák már az élet zárószakaszának – az író ekkor már ötvenkilenc éves – dokumentatív összegzéseként is felfoghatóak. A második kötet utolsó fejezete tehát lezárja a visszaemlékező által fontosnak tartott életút-történesek bemutatását, és kvázi

„magyarázatokkal” látja el azokat, leírva és indokolva motivációit, bizonyos döntéseinek mozgatóit. Az utolsó fejezet tehát lekerekíti és lezárja a visszaemlékezések mindkét kötetének folyamát.

8.3. Kapcsolathálózat és történelemszemlélet az önéletrajzokban

E második kötetben már nagy átláthatósággal, markánsan bontakozik ki a szerző történelmi látásmódja is, annak főbb minősítési pontjai, továbbá az irodalmi szereplőkkel: írókkal, kritikusokkal, könyvkiadókkal, különböző lapokkal kialakított kapcsolatrendszer. Igen tanulságos e mű lapjait végigtekintve ezért, hogy milyen történelmi eseményeket emel ki Holitscher a körülötte zajló történelmi időből, kiket nevez meg név szerint barátként vagy ellenségként. Életrajza második kötetéből így éles vonásokkal a szemünk elé rajzolódik egy speciális látószögből felmért történelmi eseménykörzet és – ennek összefüggésében – a szerző által tudatosan felépített kapcsolati háló.

Ennek a szelektív-minősítő-kapcsolatábrázoló írói módszernek mint sokrétű társadalmi analízisnek a jelentőségét legjobb kortársai és részben olvasói is azonnal felmérték. Önéletírása felkeltette nem csupán az olvasóközönségnek, de –, mind a Németországban mind a Magyarországon élő pályatársainak is – a Holitscher írásművészetével szembeni érdeklődését. Recepcióikban mind a magyar, mind pedig a német irodalmi szereplők igen elismerő véleményt nyilvánítottak munkáiról. Tucholskynak a *Lebensgeschichte eines Rebellen* című, az első kötethez írott recenziója is meggyőzően igazolja ezt. Tucholsky, aki sokszor méltatta Holitscher munkásságát, azon belül is útirajzírói tehetségét, nagyra becsülte a szerző önéletírásának a nagyobb történelmi folyamatokra, benne Németország és a tágabb térség, Közép-Európa sorsára és helyzetére való rálátásának élességét. Az önéletírás első kötetére utalva, ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Arthur Holitscher megírta visszaemlékezéseit, és a könyv lapjain Közép-Európa huszonhat évének története vonul el előttünk.”⁴⁶

S hogy más német pályatársai és barátai is jelentősnek tartották; ezt az 1927-ben a *Die neue Bücherschau* [Új Könyvszemle] című folyóirat körkérdésére adott válaszaik tanúsítják. E lapban jelent meg a *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*⁴⁷ [Vallomások Arthur Holitscherről] című, az író pályatársainak és barátainak róla szóló méltatásai. Olyan jelentős személyiségek, barátok, pályatársak tettek Tucholskyhoz hasonlóan hitet mellette, mint Samuel Fischer, Frans Masereel, Ernst Toller és sokan mások.

Igencsak figyelemre méltó adalék Holitscher műveinek német nyelvű recepciótörténetéhez, az is, hogy Franz Kafka (amint azt már megemlítettük),

⁴⁶ Tucholsky, Kurt 1925. *Lebensgeschichte eines Rebellen* [Egy lázadó élettörténete]. Die Weltbühne. 1925. 30. 06., Nr. 26, 966.

⁴⁷ Fischer, Samuel, Klaeber, Kurt, Lorbeer, Hans, Masereel, Frans, Paquet, Alfons, Toller, Ernst, Tucholsky, Kurt, Weisskopf, F.C. 1927. *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*. Die neue Bücherschau 1927/7. S. Fischer, Berlin.

nem csupán Amerika-könyvét olvasta, de ennek hatására áttanulmányozta az író visszaemlékezéseit is, méghozzá már a *Die neue Rundschau*-ban folytatásokban megjelent verziójában. Erről 1924-ben, a szintén Magyarországról származó Robert Klopstocknak ír.⁴⁸

A magyar kortársak közül többen vélekedtek hasonlóan Holitscher munkáiról, mint az író német recenzensei. Köztük Ignótus, Holitscher gyermekkori barátja, akit az alkotó magyarországi iskolai emlékei között legemlékezetesebb társával, Bobolóval együtt említ (név szerint viszont sosem nevez meg)⁴⁹ Ignótusszal Holitscher mindvégig kapcsolatban marad, annak ellenére, hogy 1907 után csak egy-egy rövid látogatásra tér vissza Budapestre. Nemcsak önéletrajzában emlékezik meg róla meleg szavakkal, de naptáraiból az is kiderül, hogy miután Ignótus 1919 után bécsi emigrációba kényszerült, ottani látogatásai alatt rendszeresen találkoztak is.⁵⁰ Ignótus a *Nyugat* 1927-es számában így ír barátjáról és önéletrajzának készülő második kötetéről: „Egy igen drága emberem van, írónak finom s egyéniségnek megejtő: Arthur Holitscher, a mai német írásnak egyik elismert kitűnősége, de különben budapesti származás s nekem az ottani lutheránus gimnáziumban Szomorj Dezsővel együtt iskolatársam. Most novemberben itt járt Holitscher Bécsben, s elmondta, min dolgozik: emlékiratainak második kötetén. Hogy éppen indiszkrécióról van szó: talán nem indiszkréció, ha elmondom, hogy ezer emberi és írói tapasztalat után a kitűnő író még fogyatékos életének mit állít programjává. Azt, hogy mindent, amit lát és ismer, úgy és azonmód írjon meg és ki, ahogy látja és ismeri. Ez, úgymond, új feladat, s ha egyébként nem, ezért mégis érdemes élni s végigélni az életet...”⁵¹

Szántó György Kolozsvárott szintén hasonló értékítéleteket fogalmazott meg a Holitscher-autobiográfiákról és -útirajzokról. 1927-ben a *Korunk* című folyóiratban Holitscher önéletrajzáról és útirajzairól igen hosszú kritikát tesz közzé. Írói stílusáról a következőket állapítja meg: „Sohasem küzdött a formával. Magával hozta a műfajok ismeretét. A stílusa? Nem venni észre, hogy van. De ha az ember egy mondatát le akarja fordítani, zavarba jön. A német nyelvnek olyan mesterével találja szemközt magát, amelynek szókincse, kifejezésereje megbénít. Mint Oscar Wilde angolsága, Flaubert Salambójának franciasága, Ady magyarsága, amely örökre lefordíthatatlan.”⁵² „A Lebenserinnerungen visszfényében kibontakozik egy küzdelmeiben is boldog, gazdag, mindenekfelett munkás sors.” – teszi még hozzá.⁵³

Holitscher szovjet-oroszországi útjának messiás-kereső, az új emberi közösség szakrális alapjait kutató hozzáállásáról pedig, az író világnézetét is elemezve a

⁴⁸ Kafka, Franz 1958. *Briefe 1902–1924*. = Brod, Max/Wagenbach, Klaus (szerk.). Frankfurt/M. 478.

⁴⁹ Önéletrajz 1., 41.

⁵⁰ Vö. a naptári bejegyzéseket: 1925. február 24., 1926. november 23., 26., 27.

⁵¹ Ignótus 1927. *Teremtő indiszkréció*. *Nyugat*, 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00413/12870.htm> (2021. február 15.).

⁵² Szántó György 1927. *Arthur Holitscher*. *Korunk*. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00210/korunk_EPA00458_1927_03_4275.html (2020. április 16.).

⁵³ Uo.

következőket mondja: „Mégis, néhány szót Holitscher filozófiai világképéről. Holitscher istenhívő bolsevik lenne, ha ilyen létezne. De ilyen centaur (sic) nincs. [...] Holitscher minden sora a magasabb egységben való hittől áthatott. Számára a riksa kuli, a pálmafa, a pillangó, az élet, a halál, a hit és hitetlenség mind csak az Ő megjelenési formái.”⁵⁴

8.4. Holitscher és Magyarország viszonyának bemutatása a két önéletrajzban

Önéletírásának mindkét kötetében igen hangsúlyos helyet kap a szerző Magyarországhoz fűződő kapcsolatának bemutatása. Holitscher nagyon részletesen számol be arról az igen összetett szociokulturális közegről, amelyben felnőtt, és amely meghatározta identitásfejlődését is. Magyarországhoz, a magyar kulturális közegehez való viszonyának igen részletes leírását kapjuk önéletírásának első kötetében. Gyermekkorát, és így iskolás éveit is az otthontalanság és a kirekesztettség érzés határozta meg. Magyarországhoz kapcsolódása ezért több szempontból problematikusnak bizonyult. A Budapesten született, zsidó származású szerző kora fiatalságától távol maradt az erősebb a magyar nyelvi-kulturális hatásoktól. Ő hangsúlyosan a német kultúrához vonzódott, írói önmeghatározását tekintve első irodalmi próbálkozásai is német nyelven születtek.

A kétnyelvűségből és a két kulturális közeg ismeretéből fakadó előnyöket Holitscher, számos pályatársával ellentétben, akik a magyar és a német kultúra között közvetítőkként is működtek, nem szándékozott felhasználni. Holitscher válasza a magyarországi zsidóság asszimilációjával együtt járó dinamikus kulturális változásokra távolságtartó volt, jöllehet gyermekkorában Magyarország, sőt a geográfiai térség egyik legszínvonalasabb gimnáziumába, a Deák téri, a későbbi Fasori Evangélikus Gimnáziumba járt, ahol olyan iskolatársai voltak, mint Ignotus, Theodor Herzl vagy Szomory Dezső. A két kultúrkörben is otthonos szerzők között pedig megemlíthetjük Dóczi Lajos (Ludwig Dux), Latzkó András (Andreas Latzko), Hevesi Lajos (Ludwig Hevesi), vagy Hágy Gyula (Julius Hágy) nevét és pályáját is. És bár a német regényirodalomban a kétnyelvűségüket használó szerzőknek csak kis része ért el sikereket, a publicisztikában jóval eredményesebben érvényesülhettek. Az újságírást illetően nem csupán Hevesi Lajos munkássága állhat itt példaként, de érdemes megemlítenünk Kiss Józsefnek, *A Hét* főszerkesztőjének munkásságát is, aki elsősorban, mint magyar szerző és irodalmi lapszerkesztő vonult be az irodalomtörténeti köztudatba. Max Nordau újságírói pályájának kezdete is igen jó példa a kétnyelvűségből fakadó előnyöket eredményesen alkalmazó alkotók két kulturális közegben való érvényesülésére. Pályáját Magyarországon kezdte, a *Pester Lyod*-ban 1867 és 1876 között közel kétszáz tárcát tett közzé. Hatvany Lajos (Ludwig Deutsch) egy ideig ugyan osztrák és német irodalmi lapokba egyaránt publikált, sőt a berlini *Die neue Rundschau* munkatársa is volt, nevét itthon mégis a *Nyugat* megalapításával kapcsolatban őrizzük, s a modern magyar irodalom mecénásaként és jeles képviselőjeként ismerjük. Holitscher iskolatársa, Ignotus (Hugo Veigelsberg) az érettségi után először a Kiss

⁵⁴ Uo.

József által szerkesztett *A Hét*ben kezd publikálni, mellette alkalmoszerűen olyan neves német irodalmi folyóiratokban közli műveit, mint a *Simplicissimus*, a *Die Aktion*, *Die neue Rundschau* és a *Die Weltbühne*. Mivel viszont elkötelezett híve a magyar irodalomnak, Hatvany Lajossal és Fenyő Miksával közösen megalapítja a *Nyugatot*, amelynek főszerkesztője is lesz.⁵⁵

Holitscher tehát nem élt a magyarországi németül beszélő zsidó közösséghez tartozásból és a magyar nyelv és kultúra ismeretéből fakadó előnyökkel, mégis élete végéig kapcsolatban maradt Magyarországgal. Életútja, ahogyan azt Szász Ferenc is kiemelte, „a századfordulói budapesti németül beszélő írói sors egy alternatív útját mutatja fel.”⁵⁶

8.5. Az önéletírások jelentősége

Holitscher visszaemlékezésein keresztül élesen és érzékletesen kirajzolódik saját európai irodalmi kapcsolathálója (valamint történelemszemlélete), ezen keresztül az olvasó az irodalmi modernség több korszakát és írói csoportosulását ismerheti meg. Ezek bemutatása szigorúan az író szemüvegén keresztül történik, a visszaemlékezésekben megjelenő korrajz hangsúlyozottan a szerző tapasztalatainak és állásfoglalásainak lenyomata. Önéletírása kordokumentumként is felfogható, amennyiben a történetírás kiegészítéseként, az egyéni történetírás ego-dokumentumaként tekintünk rá. Az író visszaemlékezéseiben egyszerre láthatóak az egyéni sors mikrotörténeti elemei és azok egybefonódásai a nagy európai és világjelenségek lüktető és mindent átfogó alakító erejével s annak hatásaival. Az autobiográfia elbeszélője viszont nem csak a nagy történelmi események egyénre gyakorolt formálásait mutatja be önéletírásában. Elbeszélői attitűdjére mindvégig jellemző annak a felfogásnak a képviselete is, hogy élete nem egyszerűen a halál felé süllyed, és nem múlik el jelentőség nélkül: tudatos sorsképzése a körülötte zajló események alakulására is hatással van. Ezzel az önéletírás műfajának mint értelemadásnak, arculat- és identitás-kifejezést hordozó jelentőségének klasszikus hagyományát viszi tovább.

⁵⁵ A kétnyelvűség kérdéséről a 19. századi magyarországi német és zsidó származású művészek identitásválasztása kapcsán lásd még: Kerekes Gábor 1997. *Geboren in Budapest. Das Ungarnbild in Budapest geborener Autoren der österreichischen Literatur der Jahrhundertwende und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. „[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]” – *Topoi der Heimat und Identität*. Plener, Peter/Zalán Péter (szerk.): *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 31,137–158. Szász Ferenc 1999. *Deutschsprachige Literatur 1850–1945*. = Hambuch, Wendelin (szerk.): *Deutsche in Budapest*. Deutscher Kulturverein, Budapest, 395–408. Varga Péter. *Deutsch-jüdische Identitäten in Autobiographien ungarischer Juden des ausgehenden 19. Jahrhunderts*. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/PVarga3.pdf> (2021. 04. 16) Kordics Noémi 2009. *Sprache. Kultur und Identität (Die Autobiographie von Arthur Holitscher im Spiegel des politischen und sprachlichen Assimilationsprozesses)*. Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem. *Germanistische Studien VII.*, 87–98.

⁵⁶ Szász Ferenc 1999. *Mehrsprachigkeit in einer gemeinsamen Kultur. Sprachgebrauch bei Literaten in/aus Ungarn zwischen den Revolutionen (1848–1918)*. = Mádl, Antal/Motzan, Peter (szerk.): *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen*. Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München. 103–112.

IRODALOM

- Fischer, Samuel, Klaeber, Kurt, Lorbeer, Hans, Masereel, Frans, Paquet, Alfons, Toller, Ernst, Tucholsky, Kurt, Weisskopf, F.C. 1927. *Bekanntnisse zu Arthur Holitscher*. Die neue Bücherschau 1927/7. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1924. *Lebensgeschichte eines Rebellen. Meine Erinnerungen* [Egy lázadó élettörténete. Emlékeim]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1928. *Mein Leben in dieser Zeit. Der „Lebensgeschichte eines Rebellen zweiter Band (1907–1925)* [Életem ebben az időszakban Az „Egy lázadó élettörténetének” második kötete (1907–1925)]. Gustav Kiepenheuer, Potsdam.
- Holitscher, Arthur 1896. *Weißer Liebe* [Fehér szerelem]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1897. *An die Schönheit* [A szépséghez]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1900. *Der vergiftete Brunnen* [Mérgezett kút]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1902. *Von der Wollust und dem Tode* [A gyönyörűről és a halálról]. Albert Langen, München.
- Holitscher, Arthur 1908. *Der Golem. Ghettolegende in drei Aufzügen* [A gólem. Gettolegenda három felvonásban] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1912. *Amerika heute und morgen* [Amerika ma és holnap]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1918. *Bruder Wurm* [Gilisztatestvér]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1921. *Drei Monate in Sowjet-Russland* [Három hónap Szovjet-Oroszországban]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1922. *Reise durch das jüdische Palästina* [Utazás a zsidó Palesztinán keresztül]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1922. *Stromab die Hungervolga* [Lefelé az éhező Volga mentén]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1925. *Der Narrenbaedeker. Aufzeichnungen aus Paris und London* [Bolond-útikalauz. Feljegyzések Párizsból és Londonból]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1926. *Das unruhige Asien. Reise durch Indien – China – Japan* [A nyugtalan Ázsia. Utazás Indián, Kínán és Japánon keresztül] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1930. *Widersehen mit Amerika* [A viszontlátott Amerika] S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1929. *Es geschah in Moskau* [Ez történt Moszkvában]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1931. *Es geschieht in Berlin* [Ez történik Berlinben]. S. Fischer, Berlin.
- Holitscher, Arthur 1931. *Ein Mensch ganz frei* [Egy egészen szabad ember]. S. Fischer, Berlin.
- Ignotus 1927. *Teremtő indiskréció*. *Nyugat*, 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00413/12870.htm> (2021. 02. 15.)
- Kafka, Franz 1958. *Briefe 1902–1924*. = Brod, Max/Wagenbach, Klaus (szerk.). Frankfurt/M. 478.
- Kerekes Gábor 1997. *Geboren in Budapest. Das Ungarnbild in Budapest geborener Autoren der österreichischen Literatur der Jahrhundertwende und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. „[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]” – Topoi der Heimat und Identität*. Plener, Peter/Zalán Péter (szerk.): *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 31, 137–158.
- Kordics Noémi 2009. *Sprache. Kultur und Identität (Die Autobiographie von Arthur Holitscher im Spiegel des politischen und sprachlichen Assimilationsprozesses)*. Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem. *Germanistische Studien VII.*, 87–98.
- Langebach, Ingo 2004. *Arthur Holitscher – eine Bildvorlage für Kafkas Amerika-Roman? Kritische Ausgabe. Zeitschrift für Germanistik & Literatur*, 2004/ 8: 74–76.
- Musil, Robert 1955. *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden* [Naplók, aforizmák, esszék és beszédek]. = Frisé, Adolf (szerk.). Rowohlt, Hamburg.
- Szántó György 1927. *Arthur Holitscher. Korunk*. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00210/korunk_EPA00458_1927_03_4275.html (2020. 04. 16.)
- Szász Ferenc 1999. *Mehrsprachigkeit in einer gemeinsamen Kultur. Sprachgebrauch bei Literaten in/aus Ungarn zwischen den Revolutionen (1848–1918)*. = Mádl, Antal/Motzan, Peter (szerk.): *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen*. Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München. 103–112.

- Szász Ferenc 1999. *Deutschsprachige Literatur 1850–1945*.=Hambuch, Wendelin (szerk.): *Deutsche in Budapest*. Deutscher Kulturverein, Budapest, 395–408.
- Tucholsky, Kurt 1925. *Lebensgeschichte eines Rebellen* [Egy lázadó élettörténete]. Die Weltbühne. 1925. 30. 06., Nr. 26, 966.
- Varga Péter. *Deutsch-jüdische Identitäten in Autobiographien ungarischer Juden des ausgehenden 19. Jahrhunderts*. 2<http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/PVarga3.pdf> (201. 04. 16).

ROLUL LUI ARTHUR HOLITSCHER ÎN ISTORIA LITERARĂ

(Rezumat)

Studiul de față se concentrează asupra vieții și operei autobiografice a scriitorului Arthur Holitscher. Studiul autobiografiei autorului, apărută în două volume, este completat de o analiză a scrierilor epistolare și a notațiilor de jurnal. Totodată, pe baza acestora, se conturează și o hartă a interacțiunilor și a relațiilor complexe care coagulează formele modernismului de la începutul secolului 20. Analiza noastră prezintă, mai apoi, atât prin parcurgerea scrierilor autobiografice, cât și prin lectura jurnalelor de călătorie, forme ale unei căutări febrile a identității.

În continuare, studiul propune, pe de o parte, o schițare a relațiilor multiple cu lumea modernității pe care scriitorul le-a cultivat iar pe de altă parte, o circumscriere a operei acestuia din perspectiva istoriei literare.

Cuvinte-cheie: autobiografie, corespondență, modernitate, identitate, jurnal de călătorie.

ARTHUR HOLITSCHER'S ROLE IN THE LITERARY HISTORY

(Abstract)

The present paper focuses on the life and autobiographical oeuvre of the nowadays almost forgotten novelist and travel writer Arthur Holitscher. The analysis of his autobiography, published in two volumes, is also completed with the comparative analysis of his correspondence and diary-notes. It reflects autobiographical details like the intensive search for a stable identity and the complex literary connections of the European modernity at the beginning of the 20th century. Accordingly, the travel books of the author also mirror his permanent search for identity and for a new form of human community. The other two main goals of this paper are to present Holitscher's large network of friends and colleagues and to describe his position in the German – and to some extent in the Hungarian – literary history, as well.

Keywords: autobiography, correspondence, modernity, identity, travel writing.

MTA KIK Kézirattár
és Régi Könyvek Gyűjteménye
Budapest, Széchenyi István tér 9
kordics.noemi@konyvtar.mta.hu

MŰHELY

TVERDOTA GYÖRGY

KÜLÖN MÍTOSZVILÁG

Kulcsszavak: modernség, Czóbel Minka, női írás, irodalmi kanonizáció, irodalmi regiszterek, képzőművészet.

Van-e az angyaloknak nemük? Állítólag a középkori skolasztikus kultúrában viták tárgyát képezte ez a kérdés. Én most a tágran értelmezett modernség korában egy ehhez hasonlóknak tűnő kérdést vetek föl a ***Külön mítoszvilág: Tanulmányok alkotó nőkről, női alkotásokról*** című tanulmánykötet kapcsán, amelynek bemutatására vállalkoztam: Van-e a műveknek, vagy tágabb fogalommal élve: van-e a szövegeknek nemük? A kérdést úgy is kiélezhethetném, hogy: Van-e az alkotóknak nemük? A kérdésfeltevés talán szellemeskedésnek tűnik, de legföljebb csak félig az. Mert hát persze, hogy van, a szó mindennapi értelmében. Elég rápillantani a szerző nevére, családi állapotára, életrajzára, hogy a kérdést eldöntsük. Elhetünk egy fontos különbségtétellel a szerző magánemberi énje és alkotói, művészi énje között, és mondhatjuk, hogy lehet valaki férfi vagy nő, családapa, nagymama vagy hajadon, amikor írni kezd, attól kezdve már csak az számít, hogy a szavak művésze, írástudó. Csak az számít, hogy amit leírt, az számot tarthat-e a közönség érdeklődésére, hatást gyakorol-e a kortársakra és az utókorra. Ha nagyvonalúan eltekintünk a szerzők nemi identitásától, akkor talán egy olyan állapotot előlegezünk meg, amely kívánatos lenne. Viszont e steril narratológiai utópizmus szellemében zárójelbe tesszük azt a sokszor hősies, sok áldozatot követelő küzdelmet, amelynek során az emberiség közelített egy olyan szinthez, amelyen a férfi és a női alkotókat végre egyforma mércével mérik. A kérdés tehát, hogy van-e nemük az íróknak, átfogalmazva nagyon is komolyan vehető: hogyan bánjunk a poétikai-elbeszélői-dramaturgiai szféra autonómiája és ezt a szférát kitermelő és a műtárgyak mögött rejlő nagyon komplex és nagyon drámai emberi: alkotáslélektani, kortörténeti realitás kölcsönviszonyával?

A Modus Hodiernus sorozat 10. darabjaként, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület kiadásában 2021-ben Nyíregyházán, Mercs István szerkesztésében megjelent *Külön mítoszvilág* tanulmányai ezt a tágas és szövevényes problémakört járják körül, és erre adnak eltérő, ám az összképet gazdagító válaszokat. Úgy tűnik, a kötet természetes középpontjában Czóbel Minka alakja áll. A 18 közlemény közel

egyharmada, 5 írás az anarcsi költő- és író, a magyar szimbolizmus úttörője pályáját és életművét választotta tárgyául. Egy méltatlanul elfeledett, sok-sok évvel halála után felfedezett alkotó régiós kultuszának magjából, egy 2016-ban Anarcszon a költő tiszteletére rendezett konferencia előadásából sarjadt ki a kötet egésze, túlnöve Czóbel Minka pályáján időben, térben, tehát történetileg, és a női írás elméleti vetületeit tekintve is táguló körökben.

Mivel a tanulmánygyűjtemény hosszabb időre köti le olvasójának figyelmét, és ezáltal egy női író, költő személyiségének, pályájának és munkásságának mélyebb összefüggéseibe enged bepillantást, a korpusz egészének egyik alapkérdésével az anarcsi költő kapcsán érdemes szembenézni. Ez az alapkérdés a következő: hogyan sáfárcodjunk a múlt által ránk hagyományozott kulturális örökséggel? Czóbel Minka sorsa és utóélete azt a kínos kérdést veti föl, amelyet ezer más esetben is föl kell tennünk: Mit kezdjünk az irodalmi hagyomány olyan elemeivel, amelyek nyilvánvalóan kiemelkedő, megbecsülést, az emlékezetben tartást érdemelnek, de amelyek biztosan nem kerülhetnek bele a mai és a holnapi szellemi életünk körforgásába. Nem jutnak el a börzére, ahol hangos ügynökök figyelik és jelzik, hogy az adott cikk milyen árfolyamon van. Nem kerülhetnek be a tankönyvekbe. Az egyetlen „hely”, amely menedéket nyújthat a közvetlenül nehezen „piacosítható” értékeknek, amely esélyt ad a tovább élésre, az irodalomtudományos kutatás.

Czóbel Minka azok közé az értékek közé tartozik, akit a maguk korában sem kezeltek a maga rangján. Az utókornak, ha vissza akarja hozni őt az élő tradícióba, amelyből olvasó és alkotó ma is merít, dupla erőfeszítést kell tennie. Helyzete és utóéletének alakulása bizonyítja, hogy olyan erőfeszítések nélkül, amelyek a múlt század végére a kultusz kutatás nevet kapták, a költőnőt aligha lehetett volna a figyelem fénykörébe állítani. A kultusz kutatással kéz a kézben járnak azok a törekvések, amelyek a költőnőt körülvevő kulturális-társadalmi kontextust tárják föl. Szentek, királynők, hősnők sokasága élt a történelem folyamán, így a kultusz kutatás fogalmi rendszere, szempontjainak hálózata jól alkalmazható női alakok más típusai, így a költőnők és írók esetében is. A Czóbel Minka tanulmányok között ilyen Bene Kálmán *Czóbel Minka verseinek összegyűjtéséről és köteteinek ciklusépitéséről* című írása. A szerző által összegyűjtött versek elé szánt kiadástörténeti tanulmány. Deák-Takács Szilvia tanulmányában a kultusz főalakjának személyes környezetével való kapcsolatát tárja fel *A Czóbel-család levelezését* vizsgálva. A kapcsolattörténet különös válfaját képviseli Vitéz Ferenc *Megértette – mert szerette* című írása, amely Czóbel Minka és Büttner Helén német festőnő intim barátságát mutatja be kettős portréjában. A központi alak magánéletének és művészetértésének jellemzése megkívánta, hogy Vitéz Ferenc szakszerű és érzékeny elemzésekben élénk tárja egy festőként hazánkban alig számon tartott festőnő munkásságát.

A kultikus megközelítés azonban feltételezi, hogy a kultusz tárgya ismert és széles körben elismert szereplője legyen a kulturális életnek. Czóbel Minka esetében azonban épp a szorosán vett, korszerű poétikai és narratológiai elemzésekkel

alátámasztott hitelesítő tanulmányoknak vagyunk szűkében. Ezt a hiányt tölti be a kötetben Kuser Judit *Lappangó narratívák, szimbolikus értelemvilágok: Czóbel Minka novellisztikája* című tanulmánya. A Czóbel Minka-novellákat optimális oldalukról megnyitó kulcsot a szerző Paul Ricoeur narratív identitásról alkotott koncepciójának és Paul de Mann „arcrongálásról” írott híres fejtegetéseinek felhasználásával kialakított narratív pszichológia módszereiben találja meg.

Mercs István tanulmánya, a *Mindig – ha látják*”. *A rejtőzködő epikus Czóbel Minka Hafia című művében* egyesíti magában a leletmentő, a kultikus, a kapcsolattörténeti vizsgálódást a történeti poétikai és a narratológiai elemzés szempontjaival. Magának a műnek, nevezzük kispózának, a különös, rendhagyó felépítése írja elő a módszertani lépéseket, amelyeket a szerzőnek végre kell hajtania az elemzés teljessége érdekében. A kerettörténet kulcsregény-szerűsége megkívánja, hogy Mercs István felfedje Czóbel Minka életének helyszíneit, személyi kapcsolatait, az anarcsi író szűkebb világát. Erre épül a tanulmány történeti-poétikai szintje, amely megismertet azzal, hogyan hasonítja át a *Hafia* szerzője Ibsen és Taine koncepcióit. Ebben az alfejezetben különösen a kifinomult festőiség elvének kidolgozása tesz szert fontosságra, és itt visszautalhatunk Vitéz Ferencnek Büttner Helénnél rajzolt pályaképre.

A szorosán vett narratológiai elemzés akkor lép működésbe, amikor a kerettörténet és egy tragikus végű szerelmi novella, a kispóza magja közötti viszony tisztázása kerül napirendre. Mercs István itt a híres „mise en abyme”, az öntükröző szöveg elméletét és gyakorlati példáit aknázza ki. Az André Gide által felfedezett, tehát a modernség korában már tudatosan használt módszernek a tanulmány szerzője a módszernek a posztmodern korában való továbbélésére helyezi a hangsúlyt, hogy ezzel is hozzájáruljon a múltban elfeledett író jelenbeli feltámasztásához.

A századfordulón történt hosszabb időzés azonban feltűnés nélkül, természetesen illeszkedik bele a női írás alakulásának hosszú, a magyar történetiségbe visszanyúló, és a jelenig kiterjedő *longue durée*-jébe. A kötet felépítése a kronológikus elvet követi. A kötet nyitó fejezete, *Egyed Emese: Átfestett arcképek: Ujfalvi Krisztina és Dukai Takács Judit emlékezete* című írása a női írás 19. században kezdődő nagy hullámának tanulságos ellenpontját képezi. Azt az időt mutatja be, amikor a feminizmus hulláma még nem indult el, de intellektuális tevékenységet végző nő alakja, annak összes anomáliájával és ragyogó teljesítményével, már jelen volt. A tanulmány jól példázza, hogy az író nő, a női írás, ha talán nem is örök kísérője a férfiak által művelt irodalomnak, de jóval régebbi kísérője. A feminizmus, a gender-szemlélet egy régi probléma megoldására tett kísérleteknek „csak” egy újabb fejezete.

A bemutatómat indító fejtegetésben fölvettem, hogy alkotás során a műveket létrehozó alanyok talán elveszítik nemi identitásuk egy részét, és anyagi szintre emelkednek, akik nemi hovatartozása nehezen eldönthető. Ha ez a feltevés igaz lenne, akkor Bartha Katalin Ágnes hőse, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla kivételt

képezne. Esetében színésznőről van szó, akinek a közönségre gyakorolt hatása nem választható el nőiségének varázsától. Mozgása, gesztusai, mimikája, hanghordozása, testi mivolta hozzátartozik ahhoz a hatalomhoz, amelyet fölöttünk gyakorolhat. Tehetséges, a korszerű színház szellemében játszó színésznőről van szó, aki kivételes tehetségét külföldi színpadokon bizonyította. Épp csak hazájában nem tudott érvényesülni. Ami nem csoda, mert érvényesüléséért tollat ragadva olyan ellenfelekkel hozta össze a sorsa, mint amilyen a népnemzeti iskola elveit egyre rigorózusabban képviselő, és a feminista törekvésekkel mereven szemben álló Gyulai Pál volt. Ez a viszály, és a színésznő küzdelme az érvényesülésért, a 19. század második feléről paradigmaticus érvényű képet nyújt.

Atfogó képet ennek a korszaknak mennyiségileg is látványosan felduzzadó női regényirodalmáról Margócsy Istvántól kapunk *A lemondás regényei: Nőírók regényei a XIX. század második felében* című tanulmányában. A kiemelkedő művek egyéni elbánást igényelnek. A korszak nők által írt regényei nem érik el ezt a szintet. De a remekművek nem a semmiből pattannak elő, hanem gyakran hosszú, kollektív érlelődési folyamat előzi meg őket. Ilyenkor a hangsúly, amint ez Margócsy tanulmányában is megtörténik, a prózapoétikai elemzésről, az esztétikai érték méltatásáról a folyamatra tevődik át, amelynek során a műfaji alcsoport domináns jegyei, esetünkben a női regény sajátos vonásai kibontakoznak. Ezek a megkülönböztető jegyek részben tematikai jellegűek. A nők nem fejlődésregényeket írnak, nem karriertörténeteket követnek végig, mint férfi társaik, hanem az asszonyors lényeges jellemzőit figyelik, s középpontjukban a mozgástér hiányának a felpanaszlása, a lemondás változatainak bemutatása áll: a házasság, a nő bezárkózása a család szűkös életviszonyaiba, vagy a házasság válsága. A tematikai és műfaj történeti szempont érvényesítése mögött a sajátos vonások gazdag korpusza rejlik: Itt tör be az irodalomba a női élettapasztalat. Ebből a nézőszögből tekintve a bemutatóm indító kérdésére pozitív válasz adható: a 19. század második fele asszonyregényeinek van nemi identitásuk.

A 19. század végére már a kulturális-társadalmi életben kitermelődnek a női Kiss Józsefek vagy Osvát Ernők is, tehát azok a női szereplők, akik az irodalom termelése mellett annak forgalmazásában is megállják helyüket. Ezt mutatja Mészáros Zsolt tanulmánya, a *Szerkesztői babérok és dohányzó múzsák: Wohl Janka a Magyar Bazár élén (1873–1901)*. A Czóbel Minka-blokk előoldalán, a kötet első írásaiban fontos szemelvényekben előttünk állnak a női írás kifejlődésének előzményei és első, felívelő szakasza. A Czóbel Minka-korpuszon túl már a viharosan kifejlődő magyar irodalmi és kulturális modernség kérdései kerülnek napirendre a női írás közegében.

Nem véletlen, hogy sajnálatosan korán félbeszakadt pályája ellenére a modernség hullámán érkező Kaffka Margit volt az első női alkotó, aki bekerült a magyar irodalomtörténeti kánonba, akit már a kortársi kritika is teljes elismeréssel övezett, és akinek jelentőségét az utókor is mindmáig vita nélkül elfogadja. Legjobb

műveire a korszerű narratológia legszigorúbb vizsgálati módszerei is aggálytalanul alkalmazhatók. Ezt a kegyelmi állapotot aknázza ki Rákai Orsolya *Test, idegenség, modernitás: Kaffka Margit és a modernség női arca* című tanulmányában. A modernségben megszülető új nézőpontok az emberről való tudásunk újrafogalmazását teszik lehetővé, s e nézőpontok érvényesítésének a női tapasztalatot megszólaltatni kívánó művészi törekvések egyértelműen a nyertesei. Tér nyílik e tapasztalat hangsúlyos és magas szintű megfogalmazására. Margócsy István áttekintése és Rákai Orsolya tanulmánya ebben az értelemben felelnek egymásra. Olyan narratológiai módszerek, megközelítések kerülnek így módon előtérbe, amelyek erősítik a művek nemi identitását, és megközelíthetővé teszik a női írás prózapoétikai sajátosságait. A fokolizáció bizonyos módozatai és a testi tapasztalat elbeszélhetőségének kiaknázása révén Kaffka Margit műveiben eljut a női identitás legegységesebb kérdéseinek megszólaltatásáig. Czóbel Minka mellett Kaffka Margitot tekinthetjük a tanulmánykötet másik főszereplőjének.

A modernség kora a tudományok művelésére nézve is következményekkel járt. Ez már Maria Skłodowska, vagy a férfi társadalom felől nézve Marie Joliot-Curie kora. A kötetben a tudomány és az irodalom közös sávjában a néprajztudós Luby Margit képviseli a női nemet. Kiss Kálmán *Luby Margit – „Szatmár szerető írődeákja”* című tanulmányában, amely rövid pályarajz és egyben portré és a szellemi hagyaték leltára egy, a főleg a két világháború közötti korszakban néprajzi gyűjtőmunkát végző, az azóta eltűnt pásztortársadalom életét feltáró, eredményeit irodalmi szinten feldolgozó tudós etnográfusról.

A társadalmi nemekről szóló elméletek tanulságai lehetővé, sőt, szükségessé teszik a női írói hagyomány újraértékelését. Egyes női szerzők a maguk korában ismertek és népszerűek voltak, de az eltelt évtizedek során presztízsiük összezsugorodott, emléküik elhalványult. Erdős Renée még közülük is kivált ifjúkori költészetének inspiráló újszerűségével és bátorságával, személyes sorsa drámai fordulataival, szépprózájának egyszerre erotikus nyíltságával és világnézeti konzervatívizmussal. Nem meglepő tehát, hogy a tanulmánykötet két tanulmányt is szentelt az írónő rehabilitálásának. Kulin Borbála *Mit szabad egy nőnek?* című írásában a modern etikai kritika szempontjait érvényesíti. Menyhért Anna pedig *Erdős Renée transznacionális utóélete a digitális korban* címmel írt tanulmányt. A szerző azt vizsgálja, hogyan szabadítható ki az írónő életüvének értelmezése és értékelése a szűkös és inkább negatív elfogult hazai recepciók gyakorlat keretei közül, a digitális technika által megnyitott utak kiaknázásával.

Ha a kötet központi alakjának az irodalmi modernségben játszott úttörő szerepe és a ráirányuló többirányú kutatói figyelem miatt Czóbel Minka tekinthető, a legjelentősebb női író pozíciója pedig Kaffka Margitot illeti, akkor a kor irodalmi életében neki jutott hely különös, összetett volta miatt Török Sophie tarthat leginkább számot érdeklődésünkre. Erre az érdeklődésre válaszol Borgos Anna „Percekig néztem nevémet a te kötettedben”: *Török Sophie személyes és irodalmi*

nőkapcsolatai című tanulmánya. Török Sophie aligha tölthette volna be saját erejéből Tanner Ilonkaként azt a szerepet, amely neki mint Babits Mihály feleségének kijutott. Borgos Anna írása azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az író nő kellő írói tehetséggel rendelkezett, nagy munkabírással dolgozott, volt elégséges kritikai ítélőképessége, jól használta kapcsolatteremtő és kapcsolattartó képességeit ahhoz, hogy a kornak a nyugatos ízlés tágan értett horizontján belül mozgó nőírói és költői kör egyik középponti, irányító szereplője lehessen. Természetesen nem volt mentes elfogultságoktól, alaposan kiaknázta férje kulcspozícióját az irodalmi életben és a Baumgarten Alapítványban. A mérleg pozitív és negatív serpenyőjébe egyaránt sok tény kerülhet. De kapcsolati hálójának felderítése révén éppen ezért nyújthat Borgos Anna áttekintést korszak írónőinek, költőnőinek egész kis világról.

Mi teszi olyan drámaivá és ezzel emlékezetessé Szilágyi Judit *Csók és festék: Kádár Erzsébet festett és megírt önarcképe* című tanulmányát? Elég volt picit elmozdítani a fókusz úgy, hogy a művészi (ezúttal festői és prózaírói) teljesítményhez hasonlóan fény essen a szerző emberi alakjára, az esztétikai mellett a vitális és morális szférára is. Ha ez a fókusz a könyv más szereplői esetén is erre a határterületre lett volna beállítva, más esetekben is ilyen drámai leírás született volna. A bemutatóm elején fölvetett kérdésre, van-e nemük a művek szerzőinek, Szilágyi Judit írásából csattanós választ kapunk. Kádár Erzsébet a Nyugat késői korszakának kiváló novellistája, aki írói, de részben még festői munkásságát is egy erős, irányító férfi egyéniség, Illés Endre függőségében fejtette ki. Kádár Erzsébet működése egyébként is rendhagyó. Tehetséges és kiváló festőnek indult, majd az ecsetet egyre inkább felcserélte a tollal. A világot a festő szemével tanulta meg látni és végül az író szemével ábrázolta. Más szempontból is kettősség jellemzi Szilágyi Judit írását. Hasonló kettősség, mint a Borgos Anna portréját Török Sophie-ról. Itt is egy nagy tekintélyű férfi áll a központi nőalak fölött. Ott Babits, itt Illés Endre árnyéka vetül a tanulmány hőisére, de az ábrázolás jóvoltából mindkét domináns férfi alakja borul árnyékba, és a rivaldafény a női párjukra vetül rá.

Gerliczky András tanulmánya: *Margináliák Nemes Nagy Ágnes Nyíló gesztenye című munkájához* egyik ágon szervesen kapcsolódik Szilágyi Judit közleményéhez: képzőművészet és költészet szövődik benne össze elválaszt-hatatlan egységbe. Ugyanakkor szorosán megmarad a művészet szféráján belül. A képvers rendszertani helyét keresi Nemes Nagy Ágnes műve alapján a művészeti ágak között. Egy olyan esetet vizsgál, amelyre érvényes a horatiusi „Ut pictura poesis” elve. A cím *munkájához* szava nem egyszerű megjelölés, hanem nagyon óvatos közelítés a tárgyhoz, amelyről nem könnyű megmondani, melyik művészeti ágba sorolhatjuk. Nemes Nagy Ágnes képversével nemcsak a híres Apollinaire calligramme-ot követi, hanem hazai mesterének, Babitsnak a *Vakok a hídon* című versének mintáját is folytatja. Ez a poetológiai és festészet-elméleti fejtegetés a kötetnek a Kúspér Judit és Rákai Orsolya által képviselt vonalához csatlakozik.

A Kádár Erzsébetről szóló tanulmány fonalán visszatekintve a tanulmánykötet más szövegei is tágitják a szó művészetének határait a képzőművészet felé,

hiszen Czóbel Minka esetében is felmerült a költőnő festészeti inspirációjának kérdése, Büttner Helén festői oeuvre-jének bemutatására is sor került és a színház világa felé is történt határátlépés Bulyovszkyné Szilágyi Lilla esetében. Az ilyen tág horizontú témaválasztás szinte megköveteli, hogy a szövegeket színvonalas képi bemutatás egészítse ki. Ezt a feladatot végzi el a kötetet záró *Képtár*, amelyben Nemes Nagy Ágnes művének, az egyszerre az irodalomhoz és a rajzművészethez is tartozó *Nyló gesztenyének* az ábrázolatai is szemlélhetők. *Képtár* a sorozat más köteteinek végén is található, és a képek gondos kiválogatása és technikailag magas szintű kivitelezése is mutatja, hogy a sorozatszerkesztő tudatosan törekszik a művészetek testvérisége gondolatának érvényre juttatására.

Ez a törekvés közvetlen gondolatisággal megjelenik a kiadvány utolsó írásában, Nagy Balázs *Janikovszky Éva-szövegek új platformokon* című tanulmányában. A szerző az új utakat keresi, amelyeken a nyomtatott szöveg optimálisan eljuttatható a közönséghez: a hangoskönyvet, az interaktív könyvet, a digitális információhordozók lehetőségeit. Ebben a vonatkozásban keresései Menyhért Anna Erdős Renée rehabilitációja érdekében tett erőfeszítéseivel rokoníthatók.

Nagy Balázs munkája másik irányban is bővíti a kérdéskör terét. Janikovszky Éva életművének értékelése ugyanis fölveti az irodalmi regiszterek kérdését, a gyermek- és a felnőtt irodalom viszonyának a kultúránkban történő tisztázását. Takács Miklós *A Szabó Magda-életmű kanonizációs kérdései (különös tekintettel Lovas Ildikó Cenzúra alatti – készülődés szabómagdaságra című regényére)* című tanulmányában magát a kanonizálási gyakorlatunkat vizsgálhatja egy olyan életmű esetében, amely hazai népszerűsége és külföldi sikerei miatt is fölveti a regiszterek megkülönböztetése létjogosultságának kérdését. Ez nemcsak a tegnap már érettségi tétellé vált Szabó Magda-életmű értékelését érinti, hanem a női írás egész világának emancipálása is a kánonok relativizálásának szükségességét napirendre tűzi.

A kötetet a Kövesdi Ágnes által készített névmutató, és a kötet szerzőiről készített rövid életrajzi összefoglalók sora zárja.

O LUME MITOLOGICĂ APARTE

(Rezumat)

Studiul pornește de la prezentarea unui nou volum de acte de conferință, referitoare la opera autoarei Minka Czóbel (1855–1947) și a mai multor autoare maghiare din secolele 19–20, și abordează, din mai multe puncte de vedere, problema recunoașterii profesionale și a integrării sociale a femeilor ca autoare (în domeniul literaturii, al artelor vizuale, al teatrului). Studiul subliniază pericolul unei viziuni omogenizante privind operele și dreptul acestor persoane la identitate, precum și schimbarea foarte lentă a atitudinii societății față de ideea și practica creației independente.

Cuvinte-cheie: modernism, Minka Czóbel, scriere feminină, canoane literare, domenii literare, arte vizuale.

A DISTINCT MYTHOLOGICAL WORLD

(Abstract)

The author refers to a conference volume as subject of this paper examining the works of Minka Czóbel (1855–1947) and several other Hungarian female authors of the 19–20th centuries and their perception. The volume itself, in addition to presenting individual studies, emphasizes and discusses the problem of professional recognition and social integration of women as creators (writers, visual artists, actors) from several points of view. The author points out the differences and dangers inherent in the homogenizing approach (since all these creators had their own identities), and the fact that social attitudes towards the idea and practice of independent creation are changing at a slow pace.

Keywords: modernism, Minka Czóbel, female writing, literary canons, literary fields, visual arts.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Budapest, Múzeum krt 4/a
tverdota.gyorgy@btk.elte.hu

SZMUTKU MELINDA

VOGEL ZSUZSA, *AZ OLVASÁS ÚTJAIN, A BIOGRÁFIÁTÓL
A KÖZKÖLTÉSZEIG. FALUDI FERENC MŰVEINEK FOGADTATÁSA*
CÍMŰ KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJÁRÓL

Kulcsszók: Faludi Ferenc, Vogel Zsuzsa, biográfia, recepciókutatás, közköltészet.

2021. április 21-én került sor Vogel Zsuzsa *Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása.* című könyvének (Erdélyi Múzeum, Kolozsvár, 2020, *Erdélyi tudományos füzetek*, 292. 288 l.) bemutató-jára. Az eseményen a szerző, Vogel Zsuzsa, a moderátor doktorandusok, Lázok Klára és Szmotku Melinda, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsész-tudományi Karának oktatói, hallgatói, volt hallgatói, valamint irodalomtörté-nészek is részt vettek.

A könyvbemutatót előmunkálatok előzték meg, Lázok Klára és jómagam elolvastuk a kötetet, majd felosztottuk egymás között az egyes fejezeteket, érdeklődés és a saját kutatási területünkhöz való igazodás szerint. A könyv bemutatásához az egyes fejezetek ismertetése, illetve a részkérdések és részproblémák felvetése mellett igyekeztünk minél több kérdést megfogalmazni a szerző irányában, amelyek még inkább kidomborították a kötetben megjelent alapfelvetéseket.

A könyvbemutatón a koordinátori szerep a Lázok Klaráé, hozzám illő feladat pedig inkább az elemzés ismertetése, az általam kiválasztott fejezetek részletes bemutatása volt. A bemutatón a kötetben olvasható Faludi-életrajz rekonstrukciós lehetőségeinek problémáit, kérdésfelvetéseit, lehetőségeit, illetve Faludi műveinek közköltészetéhez való viszonyát mutattam be, illetve kitértem a különböző, Vogel Zsuzsa által használt források, monográfiák, és ezeknek a kutatásban betöltött szerepére is.

Vogel Zsuzsa két különböző oldalról közelíti meg Faludi Ferenc életrajzát. Először a rendelkezésre álló adatok alapján számba veszi az életrajz szekundér irodalmát, összegzi az 1940 óta publikált adatokat, kiegészítve ezzel Sárközy Péter 2005-ben megjelent monográfiáját is. Sárközy monográfiájában az életrajz egyes mozzanatait részletesebben nem kerülnek kifejtésre, ezért Vogel Zsuzsa vállalkozott arra, hogy a szakirodalom eddigi eredményeit áttekintse, összefoglalja a klasszikus antik életrajz elemei mentén.

A fejezet második részében a 18. század második felétől megjelenő Faludi-életrajzokról olvashatunk, historia litterariák, lexikonok, címszavak, a Faludi-kiadások

paratextusainak, irodalomtörténetek, tanulmányok, publicisztikai írások, Faludi különböző életrajzainak és méltatásainak áttekintése, a társadalmi, műfaji kontextusok feltárása és kapcsolódási pontjaik vizsgálata képezi a másik megközelítést, melynek eredményeképp megismerhetjük a Faludi-kép változásait, melyhez szempontként szolgál az életmű folyamatos átértelmezése, újraolvasása is.

A kötetben összeállított életrajz, az egyes adatok egymás mellé helyezése, a források feltárása és részletes ismertetése igen aprólékos kutatómunkát jelenítenek meg. Faludi-életpályája minden mozzanatának feltárásához tartoznak források, melyek egymást mellé helyezve, egymást kiegészítve nyújtanak képet Faludi személyéről, életének megismeréséhez járulnak hozzá.

Számomra a legizgalmasabb rész az életrajz rekonstrukcióból *A tanúk* című alfejezet volt, mivel ebben olvashatunk a Faludiról készült kortárs feljegyzésekről, amelyek szerzői a Faluival való személyes találkozások alapján írtak meg. Az első róla készült írások szerzői szükségesnek ítélik meg Faludi-fölélesztését, írói-költői jelentőségét az irodalmi köztudatban. Emellett Faludi többszöri „fölélesztéséről”, a Faludi-ünnepekről, megemlékezésekről is képet kapunk.

A kötetben Vogel Zsuzsa Faludi személyével kapcsolatosan több forrásra hivatkozik, szerzők véleményét is megemlíti és idéz a különböző vélemények közül. Batsányi szerint Faludi született tehetség, született igazi poéta, emellett a költő kiemelte Faludi kiválóságát, ritka tehetségként tartotta számon, melyhez hozzájárul az, hogy a 18. században az egyéniség, a tehetség válik a művészeti alkotások megítélésének kritériumává. Viszont ebben a kontextusban egy paradoxont is érzékelhetünk, mivel az eredetiség előtérbe kerülésével és az ízlésváltozással Faludi és művei a 18. század végétől egyre inkább kevésbé vannak jelen az irodalmi köztudatban, a régi irodalom részeként tartják számon, sőt Kazinczy is meglehetősen ódivatúnak nevezi Faludi költeményeit. Később Toldy Ferenc rögzíti Faludi helyét és szerepét az irodalomtörténetben, aki a munkáit is megjelenteti, emberszerető, képzett tudósként jellemezte, „*az irodalom holdvilágos éjjelében feltűnő, új napot hirdető hajnalcsillag, a magyar próza újjáteremtője, szerinte Faludi lírai költészetünk atyja*”. A 19–20. század eleji irodalomtörténeti narratíváiban, Faludiról készült írásokban az eredetiség hiánya és a nemzeti jelleg jelenik meg. Zsuzsa kötetében részletesen végigjárja Faludi koronkénti megítélését, az irodalomtörténetben betöltött helyét is ismerteti, melyekben úgy találkozunk Faludi alakjával, mint akit az új, nemzeti irodalom előfutáraként emlegetnek, de ugyanakkor a régiséghez is kapcsolják, hiszen Rónay György szerint „*a keresztény humanizmusnak a bölcse és tanítója volt*”.

Az életrajz-rekonstrukcióval kapcsolatosan a következő összetett kérdéssort tettem fel a szerzőnek: Végül is napjainkban született-e arról valamilyen konszenzus, hogy Faludit melyik korszakban elhelyezzük? Miért nevezhető réginek és miért nevezhető az irodalom újítójának? Elhelyezhetjük őt egyáltalán valamelyik korszakban, fontos egyáltalán elhelyezni, vagy inkább két korszak összekötő kapocsaként tarthatjuk számon? Életműve jelenleg milyen relevanciával rendelkezik az irodalomtörténetben, ma hogyan tekinthetünk rá?

Vogel Zsuzsa részletes válaszát követően részletesen kitértem Faludi-recepciójára, fogadtatására is, ezeket Zsuzsa főképp a versek közköltészetben való viszonyán keresztül ragadta meg. A Faludi verseinek befogadástörténetét elsősorban a variálódás és az előfordulások, illetve az alkalmi költészethez való viszonyában ismerhetjük meg, költészetének vannak közköltészeti vonatkozásai, illetve a versek énekelhetősége, az oralityssal való kapcsolata is szempontként merült fel a recepció kutatása során. A variálódás, a variogenézis és a topogenézis szintjeinek bevonása, a változatképződés, repetitív jelleg, a nyelvjárási sajátosságok változatosságának vizsgálata, részletes kifejtése morfológiai, lexikológiai, szemantikai szinten, a rím, szótagváltozások vizsgálata, kimutatása szempontjaiként szolgálnak a recepciótörténet vizsgálatának.

A kötet szerint nem rendelkezünk Faludi verseinek a szerző életében megjelent, nyomtatott változatával, a prózai munkái azonban több kiadást is megértek. A versek tovább hagyományozódása díszes autográfok segítségével történt. Faludi verseire is jellemző, hogy az énekelt vers már nem kötődik kizárólagosan az írásos hordozókhoz, hanem az oralityss világába lép, majd pedig vissza az írásbeliségbe. A kéziratos énekeskönyvek, verses kéziratok, ponyvanyomtatványok lapjain felbukkanó Faludi-szövegek a közköltészet alkotásaihoz hasonlóan viselkednek. A variálódás, formálódás ilyen tekintetben jellemző lehet a Faludi-alkotásokra is. A recepció tanulmányozásakor minden olyan szöveg előkerül, amely a Faludi-szövegek nyomát hordozza, vagy abból inspirálódott. A recepció kutatásába a kéziratos énekeskönyvekre, a prózai feljegyzésekben felbukkanó énekek és olcsó nyomtatványok vizsgálatát is bevonta. A kéziratos kötetek/füzetek lejegyzői a válogatás hogyanját és a szándékolt hatást keretszövegekben lejegyzik. A gyönyörködtetés és hasznosság egyszerre jelenik meg, de emellett egy bizonyos nyilvánosságot is meg akartak szólni. Emellett olvashatunk arról is, hogy egyes versek farsangi nótaként, mulatságra való énekként szerepelnek bizonyos gyűjteményekben.

A recepció vizsgálata során statisztikai tanulságokat olvashatunk. A recepciókutatás során vizsgált 92 forrás vizsgálata közben kiderül, hogy mely versek örvendtek nagyobb népszerűségnek, ezt Vogel Zsuzsa a Faludi-versek számszerű feljegyzésével, a variálódó Faludi-korpusz százalékos megoszlásával mutatta ki.

A kérdés, amely megfogalmazódott bennem ezzel kapcsolatban, hogy Faludit műveit mai szemmel nézve beilleszthetjük-e a recepciókutatás tanulságai alapján a közköltészeti hagyományba.

Faludit sokan követték, utánozták. Például Verseghy Ferenc is beszámol arról, hogy alkotástechnikájában követi Faludit. Illetve a topogenézis, variálódás, az autográfokra visszavezethető versek léte alapján. Az utolsó kérdésem az volt a kötettel kapcsolatban, elmondható-e a személyéről, hogy ő ikonikus példa volt az őt követő, ismert szerzők számára, azon kívül, hogy a közköltészetben jelen volt? Alakult-e ki a személye körül valamilyen költői csoport vagy a rá emlékezők körében tudunk-e ilyenről?

A könyvbemutatót Lázok Klára és a saját kérdéseim mellett a jelenlevők kérdései, észrevételei, hozzászólásai zárták le.

DESPRE PREZENTAREA CĂRȚII LUI ZSUZSA VOGEL: *AZ OLVASÁS ÚTJAIN, A BIOGRÁFIÁTÓL A KÖZKÖLTÉSZETIG. FALUDI FERENC MŰVEINEK FOGADTATÁSA* (PE CĂILE CITITULUI, DE LA BIOGRAFIE LA POEZIA POPULARĂ. RECEPTAREA OPERELOR LUI FERENC FALUDI)

(Rezumat)

Lucrarea înfățișează – pregătirea și derularea propriu-zisă a unei prezentări de carte, apărută on-line, care a avut loc în cadrul seminarului doctoral la Școala Doctorală „Studii de Hungarologie” de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. După prezentarea cărții și a discuțiilor cu autoarea Zsuzsa Vogel, studiul examinează problematica de natură filologică privind relația dintre poezia lui Faludi și genul poetic de mare răspândire „*közköltészet*” (poezia publică/populară).

Cuvinte-cheie: Ferenc Faludi, Zsuzsa Vogel, biografie, receptare , poezia populară.

ON THE PRESENTATION OF ZSUZSA VOGEL'S BOOK *AZ OLVASÁS ÚTJAIN, A BIOGRÁFIÁTÓL A KÖZKÖLTÉSZETIG. FALUDI FERENC MŰVEINEK FOGADTATÁSA* (WAYS OF READING, FROM BIOGRAPHY TO POPULAR POETRY. THE RECEPTION OF FERENC FALUDI'S WORKS.)

(Abstract)

The paper reports the actual preparation and progress of an online book presentation that took place within the doctoral seminar at Hungarology Studies Doctoral School at the Babeș-Bolyai University in Cluj. Following the actual book presentation and discussions with author Zsuzsa Vogel, the paper also raises the philological issue regarding the connection between Faludi's poetry and the widespread poetic genre “*közköltészet*” (public/popular poetry).

Keywords: Ferenc Faludi, Zsuzsa Vogel, biography, research on the reception of the work, popular poetry.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
meli.szmутku@gmail.com

KIMPIÁN ANNAMÁRIA

A TELEKI SÁMUEL (1739–1822) EMLÉKKIÁLLÍTÁSRÓL

Kulcsszók: Teleki Sámuel, Teleki Téka, Marosvásárhely, kéziratok, könyvtár, magánember.

A marosvásárhelyi Teleki Téka számára jelen esztendő a Teleki-év jegyében telt, melynek során több tematikus minikiállítás és séta zajlott. Az ünnepi év lezárásaként szeptember 21-én nyíló emlékkiállítást és kétnapos szakmai konferenciát szerveztünk.

A emlékkiállítás keretében az intézményalapító Teleki Sámuel (1739–1822) hosszú és gazdag életútját kívánjuk megismertetni az érdeklődőkkel a kiállított kéziratok és a tárlókat kísérő pannók segítségével.

Előző kiállításainktól eltérően a kéziratoké és nem a könyveké a főszerep. A Téka kis kiállítótermébe betérő látogató a tárlókba helyezett saját kezű kéziratok, papírra vetett gondolatok által ismerheti meg Teleki Sámuel életútjának fontosabb állomásait. Szintén a kéziratokból származó idézetek olvashatóak a pannókon, mint ahogy a mottók is a gróf mondatai. A pannókon kaptak helyet olyan kéziratok reprodukciói is, amelyeket helyhiány miatt nem állíthattunk ki, de fontosnak tartottuk megismertetni a nagyközönséggel. A kiállított iratok többsége eredeti, az egykorú másolatok is magukon viselik Teleki szignóját, amelyekkel a kópiákat hitelesítette. A manuscriptumok segítségével nyomon követhetjük, hogy a Celnán, idős édesapja mellett élő és tanuló kisgyerek hogyan vált tudásra szomjas, nyugat-európai tanulmányúton résztvevő ifjúvá, majd hazatérve hogyan formálódott előbb a jó gazda, majd a családapa, ezzel párhuzamosan pedig a filológus, a hivatalnok, a mecénás és a könyvtáralapító – mindez együttesen jelenti Teleki Sámuel, az embert.

A gyermek- és ifjúkort bemutató tárlóba nyomtatott könyveket is helyezünk. A könyvek tankönyvként szolgáltak Celnán, ahol Sámuel az apai háznál alapfokú tanulmányait végezte, és Bazelben, ahol tanulmányútjának első és leghosszabb szakaszát töltötte. A tárlókba azokat a könyveket állítjuk ki, amelyek már az adott korszakban bizonyíthatóan a Teleki tulajdonában voltak és kézjegyével látta el őket.

A második tárló a családalapítás nehézségeit is felvillantja: erőszakkal elválasztották első menyasszonyától, Bánffy Ágnestől (1756–1831); hiába utazott Bécsbe megoldást várva és remélve a császárnőtől, ez nem következett be. Az eset nem csak a kortársakat, a késői leszármazottakat is foglalkoztatta. Teleki Andor (1902–1978),

anyai ágon Bánffy Ágnes ükunokája, összegyűjtötte a korszakban keletkezett iratok másolatait, a kiállításon megtekinthető a könyvtárnak ajándékozott kötet.

Teleki Sámuel második házassági kísérletét siker koronázta. 1770. február 19-én feleségül vette az alig 15 esztendőös iktári Bethlen Zsuzsannát (1754–1797). Kettőjük fennmaradt levelezése bensőséges, szeretetteljes viszonyról árulkodik, melyet a a pannó mottójául választott idézet rész is jelez: *Hát neked Édes Szívem! mit külgyek? Ha lehetne magamat vinném.*

Sámuel, saját neveltetési hiányosságaiból tanulva, odafigyelő, gondoskodó apává vált. Legnagyobb fia, Domokos (1773–1798) elvesztése azonban az életben maradt fiú túlféltéséhez vezetett. Ferenc (1787–1861), mint a család nevének továbbvivője, nem folytathatta katonai pályáját, kevésbé veszélyes foglalkozást kellett választania, ami apa és fia viszonyának elhidegülését hozta magával. A gróf unokáiért is rajongott: a tárlóban megtekinthető Sámuel nevű unokájának születését köszöntő levele, valamint egy könyv is, melybe saját kezűleg jegyezte fel: *Kedves unokáimnak számokra.*

Mint a Teleki család legmagasabb rangú közhivatali pozíciót betöltő képviselője, a család többi tagjának boldogulását is szíven viselte. Apjának második házasságából született legkisebb gyermekeként testvéreivel nem sikerült jó kapcsolatot kialakítania, korban hozzá közelálló unokaöccseivel viszont közvetlenebb kapcsolata volt. Igazán bensőséges viszonyba Józseffel (1738–1796) és Ádámmal (1740–1792) került, akikkel egyidőben látogatta a nyugat-európai egyetemeket. Mint igazi pater familias, az ő gyerekeik boldogulását is segítette.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, mennyire lehetett tehetős a gróf, aki 40 000 könyvet vásárolt és gyűjteményének házat is épített? Nem volt gazdagabb kortársainál, azonban az a tény, hogy 15 évesen árván maradván nagyobb testvéreivel szemben meg kellett védenie örökségét és már nagyon zsenge kortól be kellett osztania jövedelmét, arra nevelte, hogy kiadásait nyomon kövesse, birtokai helyzetét áttekintse és hatékonyan irányítsa. Ennek érdekében többször készítettett összeírásokat a család birtokában levő ingóságokról, mint a ruházatról (pl.: *Azon Köntösök Nevei mellyek a' nagy Kufferbe találtattak Domokos Urfi Köntössei*), ékszerekről (*N. Kedves Feleségem Köves és Arany, Portékáinak Gyöngyeinek Specificatioja*), edényekről (*Anno 1778 Die 26-a Martii Szebenben vett Fejér Holicsi Edények Specificatioja*), lakóházak berendezéséről (*Anno 1805 Augustusnak végin, mikor Vásárhelyről Bécsbe vissza indultam maradtanak M.Vásárhelyen*). Egyértelmű, érthető utasításokat fogalmazott gazdatisztjeinek és hasonló beszámolókat várt el tőlük, emellett a háztartás napi kiadásait is számon tartotta. Így, a beosztó életmódnak köszönhetően nem csak könyvtárat tudott alapítani, hanem magának kastélyt építtetni Sáromberkén. Ugyanott, az ő birtokközpontjának számító Maros menti falnak templomot és papi lakot építtetett, a Tékát fenntartandó emeltette a főtéri Apolló-palotát. És mecénáskodott: iskolák, templomok, ispotályok építésére adakozott, iskolák fenntartására, azoknak könyvvél való ellátására, tanárok fizetésére, diákok alumniájára, a Nyugaton tovább tanulni vágyók segélyezésére fordított összességében igen jelentős összeget. 1820. február 1-én a reformtáus főkonzisztóriumnak elküldte

különböző alapítványainak listáját: az impozáns, több oldalt számláló összeírás végösszege 16 275 ft. A gazda és a mecénás tevékenységét bemutató iratok egy-egy tárlót foglalnak el, ahol a felsorolt irattípusok mindenikére láthatunk példát.

Teleki Sámuelnek köszönhetjük Janus Pannonius műveinek első komoly kritikai kiadását, melyhez több mint 20 éven át gyűjtötte, átírta, javította az anyagot a marosvásárhelyi kollégium klasszika-filológia tanárával, Kovásznai Tóth Sándorral (1730–1792) együtt. Az Utrechtben, 1784-ben megjelent két kötet jelentőségét jelzi, hogy a későbbi kiadásoknak is ez szolgált alapul.

Több tudós társaság, így a göttingai, jénai, lipcsei is tagjai közé választotta a kancellárt. A Varsói Társaság díszoklevele megtekinthető az egyik tárlóban. Ezekről az eseményekről a korabeli sajtó is tudósította olvasóit: a *Siebenbürgische Quartalschrift* 1801. évi, második negyedévi számában olvashatunk arról, hogy az Angol Királyi Tudományos Társaság fennállásának 48. évében tiszteleti tagjai közé választja Teleki Sámuel.

Négy éves nyugat-európai tanulmányútja alatt Bazel, Utrecht, Leiden nagyhírű professzorainak előadásait hallgatta, számos tudóssal épített ki termékeny kapcsolatot, akikkel hazatérte után is levelezett (Charles Marie de La Condamine, a Bernoullifivérek, Rousselot, Christophorus Saxe, Petrus Wesseling, Kollár Ádám Ferenc, Rudolph Iselin). Teleki tudósokkal folytatott levelváltásának darabjai többször megjelentek nyomtatásban, legutóbb 2003-ban, Weszely Tibor válogatásában látott napvilágot egy kötet. A tárlóban egy Jean Bernoullinak címzett levelet állítunk ki.

Teleki Sámuel maga sorolja fel hivatalnoki pályája főbb állomásait könyvtári katalógusának első kötetében. Hivatástudattal készült életpályájára; levelezése, jegyzetei és a könyvtár gyűjteményében található korabeli szakkönyvek őrzik a felkészülés nyomait. Tényleges tevékenységéről sajnálatos módon keveset tudunk, ami azért is komoly hiányosságnak számít, mert a korszak, melynek során a legmagasabb állami funkciót töltötte be, és a birodalmi fővárosban lakott, igencsak eseménydús volt a Habsburg-birodalom és Erdély számára is. Az 1789–1822 közötti időszak a francia forradalom, az ezt követő jakobinus diktatúra kora, a napóleoni háborúé, amelynek lezárására 1814-ben Bécsbe hívtak össze kongresszust (1815. június 9-én fejeződtek be a kongresszus munkálatai).

Teleki hivatali előmenetele sok kortársában ellenérzést váltott ki, ennek legékezebb bizonyítéka 1790. évi Bihar vármegyei főispáni kinevezésének a fogadtatása. A vármegye néhány ellenzéki vezetője mindent elkövetett, hogy megakadályozza hivatalának elfoglalásában, olyannyira, hogy a gróf kénytelen volt elhagyni Váradot. Leghitelesebb tanúja az eseményeknek a kancellár fia, Teleki Domokos, aki apját elkísérte Biharba és az eseményeket kiállított naplójában is megörökíti. A következő évben azonban megváltozott a helyzet, és „*kik ezelőtt esztendővel minden illetlenséget elkövettek rajta, legjobban mászkáltak előtte a porban*”, írja egy kortársa. Beiktatása július 5-re esik, ekkorra készítették el a Teleki Sámuelnek ajánlott kéziratos Bihar-térképet Gaszner Lőrinc Teofil (?–1812) püspöki és vármegyei geometra kéziratos térképe után.

A kortársak megítélését legjobban Batsányi János levele tükrözi: *A kiváló Teleki gróf ezenfelül még tudós is, protestáns is, és az én nemzetemből származik! Ez elegendő jogcím arra, hogy, legalábbis titokban, rettegjék és gyűlöljék – ámbar egyébként osztrák udvari emberként ismeretes és urának valójában igazabb hive, mint talán az összes többi uraság Csehországban és Ausztriában, akik ugynevezett patriotizmusukkal és hűségükkel hencegnek.*

A figyelmét mindenre kiterjesztő gróf többször végrendelkezett, 1800-ban Váradolasziban kelt testamentumában könyvtáráról is gondoskodott. Tervezett sírfeliratát is elküldte, és hátrahagyta, hogy Sáromberkén, felesége mellett helyezték örök nyugalomra. Ferenc fia feljegyezte, hogy minden az elhunyt kívánsága szerint történt.

Ezzel a levéllel zárjuk a kiállítást, melynek keretei között igyekszünk Teleki Sámuel életútjának legjelentősebb mozzanatait bemutatni, megmutatni az embert, aki a könyvek mögött, aki a Téka mögött áll(t).

DESPRE EXPOZIȚIA COMEMORATIVĂ SÁMUEL TELEKI (1783–1822)

(Rezumat)

Studiul prezintă modul în care a fost concepută, la Biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș, expoziția aniversară consacrată figurii fondatorului Bibliotecii Teleki Téka, contele Sámuel Teleki, relevând strategiile care, punând accent pe manuscrite care conțin date despre cariera și viața privată a contelui, au condus la conturarea unui profil personal autentic.

Cuvinte-cheie: Sámuel Teleki, Biblioteca Teleki, Târgu-Mureș, manuscrite, bibliotecă, profil personal.

ON THE SÁMUEL TELEKI COMMEMORATIVE EXHIBITION (1783–1822)

(Abstract)

The author reports on the organization of the Sámuel Teleki Commemorative Exhibition at the Teleki-Bolyai Library in Târgu-Mureș (Mureș county). The paper focuses on the figure of the founder of the Teleki Téka Library, Count Sámuel Teleki, presenting manuscripts which document Teleki's career and private life, outlining an authentic personal profile.

Keywords: Sámuel Teleki, Teleki Library, Târgu-Mureș, manuscripts, library, personal profile.

Teleki-Bolyai Könyvtár
Marosvásárhely / Târgu Mureș str. Bolyai, 17
annakimpian@gmail.com

SZEMLE

MOLNÁR-BODROGI ENIKŐ, „**Kieli on sielun sormenjäljet**”. **Pohjois-Fennoskandian ja Romanian suomalais-ugrilaisten vähemmistöjen kielinarratiivit identiteetin rakentajana.** („*A nyelv a lélek ujjenyomata*”. *Észak-Fennoskandia és Románia finnugor kisebbségeinek nyelvi narratívái mint identitásképző tényezők.*) Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 194. Oulun Yliopisto, Oulu 2022.

Jelentős mű született Molnár-Bodrogi Enikő tollán, amelyet a szerző az észak-finnországi Oulu egyetemének bölcsészettudományi karán védett meg 2022-ben. E munka hátterét a 18–19. század nagy nyelvészeti felfedezései (az összehasonlító nyelvészet módszerével föltárt finnugor rokonság), ugyanezen kor nagy történelmi mozgásai (a napóleoni háborúk, majd csaknem száz évvel később az I. világháborút lezáró békek következtében megváltozott országhatárok) és e kor Fennoskandiáját jellemző kíméletlen és szociálisan érzéketlen eszmék (szociáldarwinizmus: struggle for life = győzzön a rátermettebb), valamint az ellenükben ható, a lutheránus hitéletet megújító, ill. részben fölbolygató, a „bennszülött” népesség önbecsülését erősítő mozgalmak (a Lars Levi Laestadius (1800–1860) lelkész nevéhez kapcsolódó, Észak-Svédország népességét etnikai megkülönböztetés nélkül, tehát a meänkieli nyelvűek mellett a számikat is befogadó *laestadianizmus*, valamint a Paavo Ruotsalainen (1777–1852) vándorprédikátor nevéhez kötődő, ugyancsak szociális indíttatású *heränneitä* ’felébredtek’ vallási mozgalma) adják. (Az erdélyi és moldvai magyarságot más vallási és felekezeti jellegű problémák jellemzik, ld. alább.) Ebben az időben és térben is tág keretben öt finnugor rokonsághoz tartozó népcsoport nyelvi-irodalmi-kulturális viszonyait vizsgálja Molnár-Bodrogi Enikő: a Svédország keleti részén lakó, a finnhez közeli meänkieli nyelvet beszélő népességet, a Norvégia, Svédország és Finnország északi sarkának finnül Ruijának, norvégül Finnmarknak nevezett régió finnhez ugyancsak közeli kvén nyelvet beszélő népességét, a négy északi ország (Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország) legészakabbi részein lakó számi, korábban lappnak nevezett népesség nyelveit, valamint az erdélyi magyarságot, és végül a Moldvában lakó magyarokat, akiket csángó néven is ismerünk. A csángók és az őket körülvevő román többség között a nyelvi különbségen túl vallási különbség is van: a csángók római katolikusok, míg a románok az autokefál román ortodox egyház hívei. Az északi népek esetében a vallási különbség csupán árnyalatokat jelent. A kvének, a meänkieliek és a számik vallása, mind a laestadianistáké, mind a „felébredteké” a lutheranizmuson, a többségi nyelvet beszélők vallásán belüli irányzat, azaz regionális jellegű, szemben a csángók és a románok vallása közti különbséggel, amely voltaképpen a keleti (Bizánc) és nyugati (Róma) kereszténység ezeréves, máig ható rivalizálásával van megterhelve, s ekként kontinensekre kiterjedő konfliktusok forrása. Az öt vizsgált népesség közös nevezője, hogy mindegyik kisebbséget alkot az általuk lakott térség (állam) nagyobb (uralkodó) népességéhez viszonyítva.

A disszertációban vizsgált kisebbségi nyelveket vagy nyelvjárásokat¹ összeköti, hogy kétszeresen is kisebbségben vannak: (1) a *kvén* kisebbségben van Norvégia mindkét hivatalos nyelvével szemben (a dánhoz közelálló *bokmål*-lal és a csak Norvégiában beszélt *nynorsk*-kal szemben), de kisebbségben van a hozzá közelálló finn köznyelvvél szemben is; (2) a *meänkieli* kisebbségben van az állam hivatalos nyelvével, a svédvel szemben, de a Tornio folyó túloldalán kezdődő állam másik hivatalos nyelvével, a finn köznyelvvél szemben is (ti. Finnországban a svéd is hivatalos nyelv), noha a finnhez nyelvtanilag és történetileg is közel áll; (3) a súlyosan veszélyeztetett és esetenként kölcsönösen már nem is érthető, ezért inkább *számi nyelveknek*, mint egyetlen nyelvnek nevezhető idiómák természetesen kisebbségben vannak azoknak az államoknak a hivatalos nyelvével szemben, amelyekben e számi nyelveket beszélők élnek, tehát a norvéggal, svédvel, finnel és oroszsal szemben, közülük egyedül a finnül Ruijának, norvégül Finnmarknak nevezett tartományban beszélt, virulens északi számi nyelv van többségben más számi nyelvekhez viszonyítva, talán csak az Észak-Kelet Finnországban beszélt Inari számít sikerült még az északi számihoz hasonló sikerrel vitalizálni; (4) az *erdélyi magyarság nyelve* az állam nyelvével, a románnal szemben van kisebbségben, de az imént tárgyalt nyelvi kisebbségektől nagyságrendben tér el lévén milliós nagyságrendű nyelvközösség (pontos statisztikai adatokat ld. a mű 32. oldalán), míg a többi kisebbség nyelvközösségei nagyságrendileg kisebbek, tízezrekkel mérhető nagyságúak; továbbá az erdélyi magyar nyelv és kultúra mögött ott áll egy tízmilliós ország, Magyarország, amely nyelvében és műveltségében ugyanúgy az európai mintát követi, mint a román, ukrán, szlovák, osztrák, horvát és szerb szomszédság (ugyanígy mint Fennoskandia többségi nyelvei és kultúrái, azaz a svéd, norvég és a finn). Ekképpen az erdélyi magyar nyelv és kultúra, ha számosságban nem is, de európai voltában és minőségében nem marad el a többségi románságtól és a többi szomszédától, és Fennoskandiától sem; (5) a *csángó* kisebbségben van az őt körülvevő románnal szemben, amely az állam hivatalos nyelve, de kisebbségben van a magyar köznyelvvél szemben is, amelynek tudatosan művelt régióitól, az erdélyi magyarságtól a Moldvát Erdélytől elválasztó Kárpátok vonulata választja el. A csángó több évszázados elszigeteltségére hivatkozva Sándor Klára szegedi nyelvészprofesszor a magyar nyelvészetben szokatlan ötlettel állott elő: a csángót a magyar „közeli rokonyelveként” javasolta felfogni, s ezzel a távoli rokon balti finn nyelvek rokonsági viszonyainak (finn – kvén és meänkieli, karjalai – tveri karjalai, észt, vepsze, vót, lív) mintáját alkalmazta a magyarra.

Az erdélyi magyar nyelv és kultúra fogalma, amit transzilvanizmus néven szokás emlegetni, lényegében kényszerűségből jött létre az I. világháborút követő párizsi békekövetkezményeként, addig ugyanis az erdélyi magyar nyelvet és kultúrát nem volt szokás a magyar nyelv és kultúra külön részeként felfogni. A transzilvanizmus kezdeményezőjeként a polihisztor (építész, grafikus és író) Kós Károlyt (1883–1977) szoktuk említeni (ő volt az Állatkert és számos más budapesti középület, iskola és lakóház tervezője, a magyarországi Jugendstílnak/art nouveau-nak a finn Eliel Saarinen építészetéhez legközelebb álló képviselője), aki budapesti karrierjét föladvá tért vissza szülőföldjére, s lett – többek között a finntől elkülönülő karjalai kultúra mintájára (ld. Akseli Gallén-Kallela, Gesellius, Eliel Saarinen művészetét) – a magyarországitól elváló erdélyi kultúra ikonikus alakja. A transzilvanizmus számos kiváló képviselőjét ismerjük, Áprily Lajost (1887–1967), Kuncz Aladárt (1885–1931), Dsida Jenőt (1907–1938), Tamási Áront (1897–1966). A transzilvanizmus legnagyobb hatású

¹ A nyelv és nyelvjárás közti különbségre Max Weinreich (1894–1969), aki egy azóta csaknem kihalt nyelvjárás, a jiddis nagyhirű kutatója volt, adott állami keretben értelmezendő magyarázatot mondván, hogy „a nyelv olyan nyelvjárás, amely mögött hadsereg és hadiflotta áll”.

képviselője valószínűleg mégis a „magyarországi” Móricz Zsigmond (1879–1942) volt az 1935-ös könyvnapra megjelent *Erdély* c. regénytrilógiájával, mely már első kötetének címéből, a *Tündérkert*ből is máig sugárzik mindaz a történelmi nosztalgia, ami a magyarságot, szerényebben szólva a magyar olvasók közösségét Erdélyhez köti. A regénytrilógia mégsem csak egy elvesztett tartomány, az egykori fejedelemség utáni nosztalgia apoteózisa, hanem a történelmi háttérből kilépve általános érvényű művészi ábrázolása emberi életeknek, vágyaknak, sikeres és kudarcba fulladt terveknek, amelyek helyszíne lehetne akár Provence, Toscana, Umbria vagy bármely más tündéri tartomány. Az európai műveltség e varázslatos régióinak körébe emelte Móricz regénytrilógiája Erdélyt is, s ezzel a transzilvanizmust megalapozottan az egyetemesség dimenziójában értelmezhetjük.

A disszertációból három problémát emelek ki: (1) *kielettömänä syntyny* „nyelvnélkülinek született”, az anyanyelvtől való megfosztottság állapota, (2) a *pelastaja*, angolul: *savior/redeemer*, a többségi nyelvet terjesztő „megmentő” szerepét különös tekintettel az iskolai oktatásra, (3) az egy nyelvbe, a többségi nyelvbe „bedugaszolt” többségi ember (finnül: *ummikko*, magyarátatát ld. alább) alakjának problémáját.

1. A nyelvtervezéssel, nyelvi ideológiával foglalkozó szaktudósok számszerűen, statisztikai adatokkal mutatják be a kisebbségi nyelvet beszélők hátrányát a többségi nyelvet beszélőkkel szemben. Molnár-Bodrogi Enikő egy újabb és ezidáig elhanyagolt körülményt figyelembe véve hangsúlyozza a kisebbségi nyelven beszélők lélektani hátrányát a meänkieli nyelven beszélő és író Bengt Pohjanen példáján. A nyelv kisebbségi vagy többségi volta ugyan számszerűségi kérdés, de ennél lényegesebb körülmény, hogy a nyelv elsajátítását fejlődéslelektani törvények határozzák meg, s ez adott esetben fontosabb is lehet mint kisebbségi vagy többségi mivolta. A svédországi demokrácia nagyobb dicsőségére a meänkieli-régió (Meänmaa) iskoláiban első nyelvként a svédet tanítják, míg a finnt, amelyet az ottani tanügy jóhiszeműen összetéveszt helyi változatával, a meänkielivel, legfőljebb opcionálisan tanulhatják a család kérésére a kisiskolások, amit azonban az addig meänkieli családban nevelkedett gyerek nem érez sajátjának (ahogy később a svéd államnyelvet sem). Ez a nyelvi kisebbséggel szemben jóindulatot mutató tanügyi jóakarát, amelyet a „benszülöttek” némi iróniával a „megmentőknek” tulajdonítanak, káros is lehet. Arról van szó ugyanis, hogy Meänmaa-ban még az opcionálisan igénybevehető finn nyelvű oktatás is megfosztja a kisgyereket az otthon megszokott meänkieli anyanyelvtől. Ezért érzi Bengt Pohjanen, hogy „nyelvnélkülinek születtem”. Ez az anyanyelvtől való megfosztás sokkot jelent a kisgyerekeknek, ami előbb némaságot, később – amíg a finnt, majd a svédet el nem sajátítja – kisebbségi érzést okozhat, ami egyeseknél az anyanyelv elhagyásához vezet, másokban pedig dacot kelt, akik csak azért is kitartanak anyanyelvük mellett. Ilyenek főleg a gyökereikhez ragaszkodó, művészberek, írók között akadnak. Legjobb példa rá a már említett Bengt Pohjanen, akinek regényét, *A csempészkirály fiát* (Koinónia, Kolozsvár, 2011) éppen Molnár-Bodrogi Enikő fordította magyarra.

2. A „megmentők” másik fajtáját alkotják azok, akik a többségi nyelvet mint a „barbár” kisebbség civilizatórikus eszközét használják. Ez az iskolahálózat segítségével történik – nemcsak Fennoskandiában, hanem úgyszólván az egész világon (az orosz birodalomban beszélt számtalan kisebb-nagyobb rokon és nem-rokon nyelv sorvadásának, kihalásának legfőbb oka a 19. században létrehozott, a 20. században továbbfejlesztett, természetesen orosz nyelvű iskolarendszer volt). Ezeknek a „megmentőknek” az álszentségét leplezi le Bengt Pohjanen *Vaihetta kieltä, vaihetta naamaria* (Nyelvet váltani, álarcot váltani) (Överkalix: Barents Publisher, 2019) c. könyvében.

3. Egy későbbi fejlettségi fokon a többségi nyelvet vagy nyelveket elsajátított kisebbségi már lenézi az egy nyelvű többségit, az *ummikko*-t. *Ummikko az umpi* ’ dugulás, elzáródás,

székrekedés” főnév *-kko* nomen agentis képzővel ellátott alakja, és a többségi egynyelvűt jelenti – ami véleményem szerint telitalálat. A kisebbségi nyelvet beszélők mind többnyelvűek – ellentétben a domináns többségi nyelveket beszélőkkel, az *ummikko*-kkal. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy az erdélyi magyarok ideértve a csángókat is többnyelvűek ellentétben a magyarországiak többségével, akik bizony *ummikko*-ként nőnek fel és úgy is viselkednek sokszor az e típusra jellemző tudatlansággal, önhittséggel és arroganciával olykor az erdélyi magyarok vagy moldvai csángókkal szemben is, nem beszélve más nyelvű idegenekről.

Molnár-Bodrogi Enikő disszertációja több nyelven íródott. Törzsanyaga finnül készült és 8 fejezetben tárgyalja Fennoskandia, valamint Románia, azaz Erdély (és Moldova) kisebbségi, finnugor rokonságba tartozó nyelveit. E kisebbségi nyelvek többszörösen is azok, melynek ellensúlya – és különleges értéke! – beszélőik többnyelvűsége. (E kisebbségi nyelvek írói és költői műveiket több nyelven írják, anyanyelvükről általában maguk fordítják a többségi nyelvre, olykor nyelvekre.) A disszertáció témája beillik a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Általános és Magyar Nyelvészeti Tanszékének profiljába, amely Márton Gyula óta dialektológiai jellegű, Péntek János, Szilágyi N. Sándor és Benő Attila munkásságának köszönhetően kifejezetten kontaktológiai, fordításelméleti és stilisztikai, valamint szemiotikai és kognitív nyelvészeti irányt vett amellet, hogy jelentős lexikológiai kiadványokat is létrehozott (Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár; Benő Attila (szerk.) 2009. *Román-magyar kulturális szótár*. Sepsiszentgyörgy; Benő Attila 2011. *A dolgok másik neve*. Kolozsvár; Egyed Emese (szerk.) 2003. *Szabadon fordította...* Scientia Kiadó, Kolozsvár; Péntek János (szerk.) *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I/1 (2016), I/2. (2017), II (2018), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület; Péntek János 2021. *Kalotaszegi Tájszótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy; Szilágyi N. Sándor 2000. *Világunk, a nyelv*. Osiris könyvtár).

A disszertációhoz szervesen kapcsolódó öt melléklet közül az első (*Kieli-iteolokioita vähemmistöavisissa* 'Nyelvi ideológiák a kisebbségi újságokban') meänkieli nyelven íródott és amellet, hogy különleges produktuma a meglehetősen szórványos meänkieli irodalomnak, nyelvi bravúr, és bizonyíték arra, hogy potenciálisan bármely nyelv alkalmas a tudományos diszkusszióra. (Emlékezzünk arra, hogy kétszáz éve sincs annak, hogy csak kevesen hittek abban, hogy a magyar nyelv alkalmas tudományos értekezések nyelvére. E széles látókörű és jövőbe látó kevesek (pl. Bessenyei György, Teleki József, Széchenyi István) szorgalmazták egy magyar tudós társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia létrehozatalát, amelynek elsőrendű célja a magyar nyelvű tudományosság megteremtése volt. Bolyai János nagy műve, a nem-euklideszi geometria alapvető munkája 1832-ben még latinul jelent meg, apja Bolyai Farkas *Tentamen c. matematika-tankönyvének Appendixeként, azaz 'Függelékeként'*.) A második tanulmány magyar nyelvű: *Az anyanyelven alkotás esetlegessége?*. A harmadik angol nyelvű: *The Voice of Crying (or Calling?) in the Wilderness. Possible Similarities between Transilvanism and Meänmaa-Idea* (A pusztába kiáltott [vagy nekünk/a nagyvilágnak szánt?] szó/jajkiáltás. Lehetséges hasonlóságok a transzilvanizmus és a Meänmaa-gondolat között). A negyedik írás ismét angol nyelvű: *Dissenting narratives of identity in Saami, Meänkieli és Kven literatures* (Az identitás eltérő narratívái a számi, meänkieli és kven irodalomban). Az ötödik ugyancsak angol nyelvű: *Modernization and Language Loss in the Meänkieli Community* (Modernizáció és nyelvesztés a meänkieli nyelvközösségben). Ez utóbbi két tanulmánynak román rezüméje is van. A címek magukért beszélnek. Fontos hozzátenni ehhez azonban azt is, hogy a szerző irodalmár és olyan kérdésekhez szól hozzá, olyan kérdéseket feszeget a kisebbségi nyelvek problémája kapcsán, amit eddig többnyire csak a tárgyilagosságot az érzelmek elé helyező nyelvészek és statisztikusok vizsgáltak. Míg velük

szemben az írók és költők (Bengt Pohjanen, Rita Magga-Kumppulainen, Agnes Eriksen és mások) a nyelvsajátítás különböző fázisait a gyermek érzelmein keresztül ábrázolják, amit fejlődéslelektanból ismerünk, s amire a nyelvstatisztikák nem szoktak érzékenyek lenni. Ez a Molnár-Bodrogi Enikő által hangsúlyozott új szempont jelentős mértékben gazdagítja, új dimenzióval bővíti a nyelvi kisebbség problémakörét, amelynek figyelembe vétele haszonnal járhat a kisebbségi nyelvek életben tartására, oktatási lehetőségeinek javítására.

Molnár-Bodrogi Enikő hatalmas irodalmat dolgozott föl munkájában. Dicséretes, hogy munkája csaknem minden részének, a törzsanyagnak és a törzsanyag központi témáit meánkieliül, magyarul és angolul újratárgyaló, ill. szintetizáló esszéknek is van angol nyelvű, a IV-nek és az V-nek ezen felül román nyelvű rezüméje is. Nagyszerű dolognak tartom, hogy e kitűnő finnséggel (meánkieliséggel, angolsággal és magyarsággal, végül, de nem utolsósorban románsággal) megírt munkával Molnár-Bodrogi Enikőnek sikerült a távoli Ouluba is elvinni a korszerű kolozsvári tudományosság hírért, és miközben új szempontokkal gazdagította az otthoni dialektológiai és kontaktológiai kutatásokat. Munkája remélhetőleg ösztönzőleg hat majd a hasonló irányú magyarországi kutatásokra is és kimozdítja művelőit az önmagukba zárkózó *ummikko*-k világából.

SIMONCSICS PÉTER

obester@freemail.hu

Gróf SZÉKELY LÁSZLÓ, **Végső vagy Utolsó Trombita Szó**. Erdélyi drámatéka sorozat, Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2021. 100 oldal.

Gróf Székely László *Végső vagy Utolsó Trombita Szó* című kötete az Erdélyi drámatéka sorozat részeként jelent meg az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadásában 2021-ben Kolozsváron. A könyv szerkesztése, sajtó alá rendezése és az utószó megírása Egyed Emese érdeme. A kötet a dráma szövegén kívül tartalmaz egy alapos filológiai munkáról árulkodó kísérő tanulmányt, egy magyarázat-illetve egy könyvészeti jegyzéket, valamint egy képmellékletet egy Gróf Székely Lászlóról készült festményről.

Gróf Székely László (?1716–1772) nagyszabedű születésű földbirtokos, magyar nemes, naplóró, fordító. Az irodalomtörténet eddig elsősorban művelődéstörténeti szempontból is jelentős értékű memoárjáért tartja számon, a legutóbbi kutatások azonban fordítói tevékenységének eredményességére is rámutattak. Ezen tevékenységének egyik illusztris darabja az előbb említett miraculum-történetekkel is rokonítható dráma.

A könyv felépítéséről már az ajánlás előtt olvashatunk. A fordító „Hat Szakaszokbéli Keresztyéni beszélgetésekben igen jól el rendeltetett könyvetskének” (6) nevezi a művet, aztán rögtön fel is sorolja mind a hat szakaszban a szereplőit. Az első szakaszban a Halál, a Test és a Lélek beszélgetnek, a másodikban a világ, a Test és az Ördög, a harmadikban az Ember és a Lelki ésméret, a negyedikben a Lelki ésméret és a Vétek, az ötödikben az Isten és a Lélek, valamint a Szent város, a hatodikban pedig a Lélek és a Szent város beszélgetéseit olvashatjuk. A könyv szerkezetének a részletes bemutatása már az ajánlás előtt nem számít ritkaságnak a korabeli írásgyakorlatban. A fordító az ajánlás előtt megadja művének eredeti forrását is, vagyis egy 17. századi, 1632-ben Londonban Kyngston Felix által kiadott nyomtatványt, amelyet ő [Székely László], „világi terhei foglalatosságai, és kedvetlenségei között” (uo.) latin nyelvből magyarra fordított. Ezután következik az ajánlás, amelyre azért érdemes odafigyelnünk, mert filológiai szempontból is értékes információkat tartalmaz.

Ajánlása nem tekinthető teljes mértékben konvencionálisnak abban az értelemben, hogy világi emberként átveszi az egyházi íróknak az üdvösségre intő megszólalásmódját (ebben a szövegrészben konkrét egyetemes felszólítást is találunk a halandó emberhez intézve, hogy induljon el ezen az üdvösséges úton), valamint azt állítja, hogy nem is szükséges neki ehhez a könyvhöz ajánlást írnia, hiszen a könyv keresztény olvasókhöz szól, akiknek ez csak javára válhat. Természetesnek veszi, hogy minden jó lelkiismeretű keresztény ember el akarja kerülni a világ rütségait és el akarja nyerni Isten kegyelmét. Az üdvösségre való felszólítás mellett megjelenik a jó halál kívánsága is, illetve az arra való intés a végső időket felidézve. Ezeket egy ima és hálaadás kíséri. Ajánlásából a szöveg keletkezésének helyét és idejét is megtudjuk: Torockószentgyörgyön írta, május 9-én.

A következőkben a dráma szövegét szeretném röviden ismertetni különös tekintettel az első beszélgetésre, ugyanis ebben jelenik meg szereplőként a Halál, amely voltaképpen a mozgatórugója az egész misztériumdrámának, az ő jelenléte, kopogtatása indítja el az üdvösségről való gondolkodást (a szövegben a halál részben az üdvösség akadályozójaként, részben pedig ennek szolgájaként jelenik meg), illetve a halál szerepeltetése az, ami a szöveget behelyezi a 17. században nagy népszerűségnek örvendő eszkatologikus diskurzusba.

Az első beszélgetésben a halál kopogtat az ajtón, a test pedig fontolgatja, hogy beengedje-e. A kettejük között kialakuló párbeszéd érdekessége, hogy erőteljesen okító jellege mellett nem veszíti el a színpadra szántságából fakadó szórakoztató jellegét sem, a dialógus helyenként meglehetősen humoros formát ölt. Ez a két jellemvonás a mű további párbeszédeire is jellemző. A halál bemutatkozása, illetve bemutatása ezek mellett információ ad a korabeli emberek halálról való gondolkodásáról is. A drámában megszólaló halál figurája számos, a kora újkorban gyakori halálmegjelenítést idéz fel. A halál egyetemességének gondolata, hogy a halál sem korra, sem nemre nincs tekintettel, már a halál első önmeghatározásában megjelenik. A Test kérdésére válaszolva ugyanis ezt a feleletet adja: „Az te Atyádfia vagyok Ötséd-is Bátyád-is Nénéd-is, Hugod-is.” (9) A Test a Halált kétféle neműnek és rútnak nevezi, és rögtön az első öndefiniálása után el akarná kergetni. A Halál a szövegben mindenképpen félelmetes, visszataszító figura, de nincs konkrét textus arra vonatkozóan, hogy ez egy csontváz-ábrázolás volna, bár a leírás egyes részei tökéletesen hasonlítanak a 16–17. században írásban rögzített csontváz-ábrázolásokra.

A mű nem tesz konkrét utalást arra, hogy a Halált ki és milyen jelmezben játszhatta. A Test és a Lélek nemére azonban már könnyebben tudunk következtetni. A Test és a Lélek nőkként jelennek meg (a Test a Lelket gazdaasszonyának nevezi, a Test leírása pedig teljes mértékben megfeleltethető egy korabeli rossz erkölcsű arisztokrata hölgy leírásának).

A drámában a feszültséget növeli, hogy a Halál ezután önmagát az emberhez hasonlítva mutatja be, az emberi állapotnak kimutató tükröként, valamint az ember és a halál szoros kötődését is kihangsúlyozza azáltal, hogy a halál a saját létét a vétekre vezeti vissza, amely az ember érdeme. További érdekessége ennek a párbeszédnek a Halál udvarlása, illetve a Test Halállal való incselkedése, amely szintén humoros formát ölt, a mai olvasókat is megmosolyogtathatja. A korabeli olvasókat vagy nézőket (ha előadás formájában ismerték meg a szöveget) talán annyira nem lepték meg ezek a részletek, a halál és a szerelem összefonódása a halálhoz kötődő műfajokban nem volt szokatlan. Ugyanígy nem okozhatott meglepetést ezekben a szövegekben a nagyon explicit módon megnyilvánuló tanítói jelleg, amely sajátos retorikával operál. A legtöbb kérdést a Halál teszi fel, ezek legnagyobb részére ő maga válaszol, gyakran egy-egy példázatban kifejtve a feleletet. Egyszerre segítőkész és irgalmatlan figura a Halál: „Akarodé hogy ezeket néked meg magyarázzam mellyeket a te kedvedért nagy szorgalmatossággal meg tselekeszem jól lehet kevés tekinteti légyen előttem a

te külső kedvességnek.” (12) Ugyanakkor kissé szókrateszi figura is, beszélgeti a testet, kérdegeti, hogy ő maga jöjjön rá arra, hogy életmódja által saját maga romlását okozza. Ez a rész természetesen remek alkalom arra, hogy a drámát figyelőknek vagy az azt olvasóknak erkölcsi leckét szolgáltatasson az üdvözülésre, a bűnökre, illetve a halálra való felkészülésre vonatkozóan. Erőteljesen jelen van a 17. században oly népszerű *memento mori* gondolata is, amelyet a Halál karaktere igyekszik a Testbe sulykolni:

„HALÁL
Talám inkább ki estenek azok a te elmédből
TEST
Igen könnyen el felejtjük azokat a mellyeket alig avagy nem hiszünk.
HALÁL
Mond meg valósággal avagy nem hiszed é azt hogy egyszer meghalsz
TEST
Igen is hiszem de oly reménységgel vagyok hogy az én életemnek vevső Napjától még én távol vagyok.” (14)

A beszélgetésben fontos szerepet kapnak az érvek is, amelyek nagyrészt ellentétekre épülnek. A Halál az élet nyomorúságait emeli ki, a Test ezzel szemben annak gyönyörűségeit. Az életről való beszélgetés lesz az, ami megváltoztatja a beszélgetés irányát is. A korabeli népszerű morális célzatú párbeszédnek megfelelően megjelennek az erkölcsös étellel szembeni ellenérvek is, itt a Test azt veti ellen a halálnak, hogy a bölcsek is meghaltak, hiába törekedtek megfontoltabb életre az élvezetek hajhászása helyett; az erkölcsi tanítást képviselő Halál erre felelvén változtatja meg a beszélgetés irányát a túlvilági megközelítés fele. A beszélgetés központja ettől kezdve nem a halál lesz, hanem a túlvilági élet, az addig iszonyatosnak és legyőzhetetlennek mutakozó Halál a párbeszéd további részében a túlvilági élet eszközévé redukálódik. Előtérbe kerül az ember, de főként az emberi természet kettőssége és az ebben rejlő ellentét: a Test beszámol a Halálnak arról, hogy a Lélek néha hogyan szidja őt.

A szövegben kiemelkedő fontossággal bír a halálra való felkészülés és halállal való megbékélés gondolata. A kettő közötti szoros összefüggést támasztja alá a Lélek és a Halál jó kapcsolata. (A Halál a Léleknek halálként mutatkozik be, a Lélek ezt elfogadja, a Lélek és a Halál udvariasan egymástól engedélyt kérnek. A Halál arra, hogy elválassa a Testet a Lélektől, a Lélek meg haladékot kér azért, hogy meggyőzze a Testet, hogy miért érdemes meghalnia.) Ebben a beszélgetésben is, ahogy a dráma egészében, a feltámadás tana lesz a legerősebb érv, mindegyik részben valamilyen formában előkerül.

A további részek is túlvilági irányultságú, üdvösségre készítő vitákból, párbeszédéből állnak, nagyrészt ugyanazon szimbólumokkal élve. Az emberi természet dualitása, az üdvösséget veszélyeztető-illetve az azt elősegítő tényezők kiemelt helyet kapnak bennük. További érdekességnek számít Isten külön szereplőként való jelenléte a drámában, amely szintén számos kutatásra érdemes kérdést vethet fel (például, milyen jelmezt kaphatott a színpadi megjelenítéskor, milyen hatást kelthetett, mennyire gyakori ez a korabeli misztériumdrámákban stb.)

A szöveget kísérő tanulmány a dramatikusság jellegű kézirat filológiai háttérét részletezi a régi irodalom iránt érdeklődők örömeire. A mű alapjául szolgáló könyv Musophilus szerzői néven jelent meg, *Novissima Tuba* címmel, az eredeti szerzője valószínűleg Richard Brathwait. (65) Ezen a korban akkor már kuriózumnak számító mű fordításához a tanulmány szerint a fordító felhasználhatta a *Novissima Tuba* egy 17. századi felső-magyarországi előzményét, ifj. Darholcz Kristóf fordítását. (uo.) Az utószóban felmerül a műfajiság, a szerzői intenció, valamint a nyelvhasználat kérdése is. A szöveg műfaját tekintve Egyed Emese elsősorban amellettt érvel, hogy ez egy színpadra szánt mű: „Nem pusztán dialogizált

erkölcsoteológiai oktatásnak, hanem drámai műnek tekintjük a Végső vagy Utolsó Trombita Szót; az egyes részek tökéletesen megfelelnek annak, amit ma felvonásoknak nevezünk.” (68) Ugyanakkor fontosnak tartja kiemelni a kötet műfajának sokrétűségét: „Moralityként is értelmezhető, sőt vitadráma és devóciós dráma ötvözeteként is.” (70) A szerzői intenció egy másik nagyon izgalmas kérdés, amely felmerül ezzel a kötetrel kapcsolatban. A tanulmány a szerző gyász munkáját, elhunyt szeretteivel kapcsolatos büntudatát említi meg lehetséges szerzői szándékként, hozzátéve azt a tényt is, hogy a magyar nemes könyvekhez kötődő tevékenységéből tudjuk, hogy kedvelte a ritka kiadványokat. (74)

A nyelvhasználat és az olvasóközönség kérdése e kötet esetében szorosan összefügg: a kiadó a kézirat átirásánál, sajtó alá rendezésénél igyekezett olvasóbarát maradni anélkül, hogy teljesen elveszítené a 18. századi szöveg nyelvének ízét.

A *Végső vagy Utolsó Trombita Szó* jelentős és egyben érdekes olvasmány lehet a 18. századi irodalmat kutatók számára, hiszen Székely László fordítása művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, de akár fordítástörténeti szempontból is értékes alkotás. De hasonló lelkesedéssel és érdeklődéssel olvashatják az irodalom iránt csupán érdeklődő olvasók is. Témájában és üzenetében ma is szólni tud olvasóihoz.

NAGY EMESE INGRID

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
emese.nagy@ubbcluj.ro

LIPTHAY ENDRE – SOMOGYI GRÉTA, *Édes Imrém! Lelkem, Márikóm! Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből*. Országos Széchényi Könyvtár – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Erdélyi Múzeum-Egyesület. Budapest – Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, 2021. 344 l.

A keménytáblás kötet két szerkesztője Somogyi Gréta (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) és Lipthay Endre (Országos Széchényi Könyvtár) adja közre gróf Mikó Imre és felesége Rhédey Mária grófnő levelezését. 1945-ig könyvespolcokon az utódok számára is elérhetőek voltak az elegánsan bekötött levelek, csak ezután kerültek levéltárba a család dokumentumai, majd a múzeumba. A leveleskönyv azonban „lappangott” és csak a 2000-es évek elején került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába. A szerzőpáros egyike erdélyi arisztokrácia meghatározó alakja: gróf hídvégi Mikó Imre, akit a kortársai Erdély Széchenyijének is neveztek, mert a 19. század gazdasági, kulturális és társadalmi életének fellendítésében is szerepet játszott (mint Széchenyi István Magyarországon). Felesége kisleány Rhédey Mária grófnő – Rhédey Ádám volt kincstárnokának, kolozsvári Református Kollégium főgondnokának leánya –, három kis „szikra” (Mária Ádám, Ferenc) édesanyja volt. Magyar nyelvű levelezésük bepillantást enged egy viharos történelmi korbá: az 1848-as márciusi események kolozsvári fogadtatásába és az utolsó erdélyi országgyűlés összehívásának körülményeibe is.

A 157 levelből álló mű egy évet ölel fel, az első beszámoló 1848. január 13-án íródott, az utolsó 1849. január 30-án. A gróf 1848 januárjától Nagyszebenből az erdélyi kincstartóság székhelyéről, küldte a kincses városba leveleit. Az új hivatali állomáshelyére érkező férj részletes aprósággal számolt be mindennapjairól Rhédey Máriának, akit „*Éltem boldogítója! Szívemet, lelkemet bétöltő drága, édes Feleségem!*” – nek nevezett. Rhédey

Mária mind a 77 levelét Kolozsvárról küldi, egy kivételével (az 1848. február 11-én keltezett, 24. levél) , amelyet Szerdahelyen keltezett. Akkor, a farsangi időszakban meglepi férjét és együtt adnak bált Nagyszébenben. Mikó Imre, akit felesége „*A távolban is minden jóban Vezérem, Támaszom, szeretett, kedves, jó Férjem!*” – ként szólít meg leveleiben, hivatali útja különböző állomáshelyeiről is küld beszámolókat az otthon maradottaknak.

A levelek által bepillantást nyerhetünk egy arisztokrata család életébe, hétköznapjaiba (a gyereknevelési kérdéstől a pénzügyi gazdálkodásig), a szenvedélyes szerelemtől átítatott sorok erős érzelmi kötődésről, vallásos meggyőződésről árulkodnak.

A költözés által lényeges életmódbeli változás állt be a család életébe, szó van arról, hogy hamarosan mind együtt élnek majd Szebenben („[...] *és most igen örömet laknám mind ott, szívem minden vágya most Szeben.*” – hangzik el 1848 február 22-én, a kötet 36. levelében) és már tervezik a cselédek, a szakács dolgát, sőt a nagyapa, gróf Rhédey Ádám elszállásolását is. Ezek azonban mind ftervek maradnak, a történelem közbeszól. A grófnő otthon marad három kisgyermekkel, de támaszként ott van még „öexcellenciája” (Rhédey gróf), aki fiaként gondol a szolgálatot teljesítő Mikó Imrere és gyakori szereplője mindkét házaspár levelének. „*Édesapám szívesen csókol. Mind nemigen jól van és kedvetlen, kivált tegnap délutántól fogva, mert akkor a sarkantyúja megakadván leesett, s ez igen nagyon alterálta (csak ugyan ezt ne mondd senkinek). Pedig igazi baja nincs semmi is, mert igen jól eszik, és jól alszik.*” – meséli Rhédey Mária január 17-én. A személyes együttlét pótlásának érdekében gyakran írnak egymásnak, sőt a feleség számtalanszor kisebb-nagyobb csomagokkal kedveskedik távollévő férjének, az egyik ilyen küldeményben egy hímezett díszpárnát küld neki, amelyre a saját képmása van hímezve. A férj ezt úgy hálálja meg, hogy mindenről tudósít, sőt egy alkalommal, 1848. április 3-án három levelet is küld hitvesének. Az érdeklődés kétirányú: a levelek arról vallanak, hogy kíváncsisággal és érdeklődéssel olvassák egymás sorait. Rhédey Mária könnyed, csevegő hangnemben ír a gyerekek civódásairól, a látogatókról, a környéken való szekerezésről, de komoly témákat is érint: a városban dúló skarlátról, a pénzügyekről, lóvásárlásról, a költözés előkészületeiről. Az egyik legszomorúbb hangvétélű a 70. levél „*kimondhatatalan fájdalommal írok néked, hogy kis Ferencünk elmént anyáinkhoz, s benne többet nem gyönyörködünk.*” A család harmadik gyermeke komoly műtéten esett át, majd a kezdeti felépülés után hirtelen elhunyt. A megrázó esemény során a házaspár mély istenhitről tesz tanúbizonyságot. Az érzelmi rezdülések kivételése, a sallangmentes kitérülések a lelki egészség megőrzésének eszköze is. A kötetben férj és feleség magánjellegű megnyilatkozásait olvashatják az érdeklődők, akik egymás támaszai voltak, s akik számára a napi levélváltás a személyes találkozás pótlására szolgált. A két kisgyerek is szenvedett az édesapa távolléte miatt, ezért ők is írtak neki néhány sort (ezek a szövegek nem kerültek be a kötetbe) vagy apró figyelmességeket küldtek apjuknak.

A család az utolsó erdélyi országgyűlés kihirdetésének időpontjától tette függővé az elindulás napját, ám mivel Mikó Imrét 1848 májusában erdélyi udvari kancellárrá nevezték ki, Pestre utazott, hogy István nádorral is tárgyaljon, majd Bécsben töltött hosszabb időt, ahol elhárította a kinevezést. Sürgető leveleket írt hazabocsájtásával kapcsolatosan, de a lázongó légkörre való tekintettel a válasz késett, sőt az uralkodó el is hagyta Bécsset, Innsbruckba távozott, ahová a gróf is követte. Mikó Imre folyamatosan küldte hitvesének a hosszabbnál hosszabb beszámolókat Münchenből, Augsburgból és Regensburgból is. Visszatért Bécsbe, de mivel ellentmondásos utasításokat kapott, nem utazott Kolozsvárra, ahol pedig már nagyon várták: „*Remélem három-négy nap ott elvégzendjük teendőinket, és akkor visszajövet itt egy-két napot mulatva azonnal sietni fogok a lelkem, kedves angyal Márikóm karjai közé, melyek tudom, kiterjesztve fognak várni, s remélem úgy át fognak ölelni, hogy mostanság ki nem*

bontakozhatom azok közül.” – írta 1848 június 5-én. A bécsi udvar azonban kihasználta a robbanékony helyzetet és teret engedett a polgárháborúnak. Mikó Imre elvállalta 1848 októberében az agyagfalvi Székely Nemzetgyűlés elnöki tisztét, de párbeszédre ekkor már nem nyílt alkalom. Felmentették ugyan kormányzói állásából, de házi őrizetbe helyezték Bécsben, ahonnan csak 1849 októberében térhetett haza. Ilyen körülmények között tudta meg negyedik gyermeke (Anna) születése előtt – ez a jelen a kötet utolsó levele, január 30-án datálódott –, hogy apósa meghalt. „*Mily tiszta és szép volt lelke – olyan volt kimúlása. Áldás, áldás poraira! [...] Hogy mit éreztem ezen reám nézve oly rémítő, véletlen csapáson, azt csak te tudhatod, de azért ne féltés és ne aggódj érettem semmit is, mert erőt adott az Isten. [...]* Az Istennek minden áldását kéri rád Máriskód” – zárta sorait odaadó hitvese.

A levelek kötetbe rendezése sem véletlen. Az írásokból kiderül, hogy Rhédey Mária maga is foglalkozott könyvkötéssel, és amint írta férjének: „*Nem tudtam, mit csináljak, valamit kedvedre, drága lelkem. Egyszer említetted volt, hogy szeretnéd, ha leveleidet békötém, azért most azt elévettem, s abban mesterkedem, bár kedvet találnék véle!*” (1845. május 25-én keltezett, 127. levél). Mikó Imre 1855-től kezdve iratainak egy részét bekötette, hogy feleségének méltó emléket állítson.

A 344 oldalas tartalomzó kiadvány magába foglalja a tartalomjegyzéket, a bevezetést, majd a szövegközlés következik 272 oldalon keresztül, a függelék Rhédey Mária írásait tartalmazza (*Hagyatkozó búcsúlevél; Könyörgés férjemért*), ezt követi a képmelléklet (a grófi család tagjairól és a korabeli levelekből) és a szómagyarázat. A kötetet névmutató zárja, amely azért is hasznos, mert a nők leánykori neve mellett férjezett nevükre is kiterjedt a szerkesztők figyelme, az uralkodókat az uralkodóházuk nevével együtt jelölik. Az eredeti kis leveleskönyvbe 126 levél volt bekötve, ezek 1848 januárja és 1849 januárja között keletkeztek. A könnyen olvasható sorok által képet kapunk a házastársak közti meghitt viszonyról, amelyet olykor mély bánattól, máskor tréfálkozó, játékos humortól áthatott megnyilatkozások tanúsítanak.

A könyvet nemcsak a magyar történelem iránt rajongók táborának ajánlom, hanem a szépirodalom kedvelőinek is, akik most bepillantást nyerhetnek egy erdélyi arisztokrata család leveleskönyvébe.

JAKAB IMOLA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
imola.jakab@ubbcluj.ro

NAGY ANNA, **Dupla expó. Fotográfia a kortárs magyar irodalomban.** Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2021. 352 l.

Nagy Anna *Dupla expó* című, önálló kötetként megjelent doktori disszertációját az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki 2021-ben. A könyv 352 oldalba gyűjti és foglalja össze azokat a kortárs magyar irodalmi műveket, amelyek a fotográfia vagy a kép valamilyen formájára utalnak, ahhoz kapcsolódnak. A cím olyan, akár egy kép a könyv tartalmáról, ami akkor válik leginkább dekódolhatóvá, ha elolvastuk a könyvet. A *Dupla expó* az irodalom és a fotográfia egymásra „exponálásait” mutatja be, és ahogy az alcím is jelöli: a kortárs magyar irodalomra helyezi a fókuszot.

A bevezetőből kiderül, hogy a kortárs magyar irodalom és a fotográfia intermedialis kapcsolatait 2012-ben kezdte kutatni a szerző. A kutatás elején a forrásfeltárás nehézkes volt, mert a könyvtári katalógusokban nem létezett kimondottan az irodalom és a fotográfia kapcsolatát jelölő kategória. Idővel az intermedialitásról szóló szakirodalom egyre gyarapodott, valamint a szerző a Magyar Fotóirodalmi Adatbázist (amelyet Pál Gyöngyi hozott létre) használta a kutatásához. A bevezetőben két célt fogalmaz meg a szerző: az 1990 utáni magyar fotóirodalom, fotóirodalomban való tájékozódás; illetve didaktikai jellegű feladatot is vállalt: „fiatal kutatók, az irodalom intermedialitásának vizsgálatában érdekelt egyetemi hallgatók számára próbál áttekinthető, tömörített alapvetést nyújtani a fotográfia meghatározó elméleteit, technika-, irodalom- és kultúrtörténeti összefüggéseit illetően.” A munka azoknak szól, akik érdeklődésüket a kortárs magyar fotóirodalomban szeretnék elmélyíteni.

A könyv első fejezete *A kép–szöveg viszonyokról, a képi fordulat után* címet viseli. A szerző ebben a fejezetben W. J. Thomas Mitchell képi fordulat elméletét mutatja be, amely az 1990-es évek elején észlelt elméleti paradigmaváltásról és a kulturális átalakulásról szól. A szerző továbbá Irina O. Rajewsky intermedialitáselméletére és közelítésmódjára is támaszkodik. A fotográfia és az irodalom mint a kép és a nyelv egy-egy specifikus létmódja, e két médium viszonya sokféleségének áttekintése és értelmezése a cél.

A második fejezetnek *Intermedialitás* a címe. A szerző az irodalom és fotográfia különféle kapcsolatainak leírásához az intermedialitás fogalmkörét tartja a legmegfelelőbbnek. Bemutatja a kifejezés eredetét: először Amerikában tette közkeletűvé Dick Higgins, aki arról írt, hogy korának számos műalkotása tulajdonképpen egyetlen közeghez sem sorolható. Ilyen például a ready-made és a happening. Ezek a művek egyetlen „konceptuális fúziót” alkotnak. A médiumok közti határok átlépését kategorizálva ismerteti a szerző: mediális áthelyezés (az egyik médium lefordítása a másikra, például: könyv filmes adaptációja), médiumkombináció (két médium egyszerű egymás mellé helyezése, pl. illusztráció egy könyvben a szöveg mellett) és intermedialis utalás (médiumspecifikus technikák, eljárások imitációját, felidézését vagy tematizálását jelenti egy másik médium által, például az ekphraszisz szöveg). Az ekphraszisz kép és szó közös alakzata „egy vizuális reprezentáció verbális reprezentációja”.

A harmadik fejezetnek a célja a fotóirodalom fogalmának bevezetése. Három alfejezetből épül fel ez a rész: *A fotóirodalom-kutatás hagyománya; Tájékozódási lehetőségek a kortárs magyar fotóirodalomban; A két médium találkozásának jellemző színterei*. Ebben a fejezetben az olvasó szakirodalmi áttekintést kap arról, hogy a fotóirodalmi együttműködések mely tudományterületek elméleti munkáiban kaptak reflexiót, összegzést. A fejezet második felében a kortárs magyar fotóirodalom területeit, irányait, az utolsó alfejezetben pedig azokat a műveket mutatja be a szerző, amelyek a fotográfia és az irodalom kölcsönhatásának eredményeként születtek. Néhány példát kiemelve: Máté Angi *Mamója* (2009) Miklósi Dénes grafikus illusztrálta családi fotók negatívjainak feldolgozásával (a képek a Fortepanról származnak); Nadas Péter *Saját halál* (2004) című könyve, amelyben a szerző híres vadkörtefa-sorozata kíséri a klinikai halál állapotának megtapasztalásáról, a meghalás kognitív tapasztalatairól beszámoló írásművet. „A kép és a szöveg itt egymástól függetlenül is létező alkotások. A fényképekből többek között a Mai Manó Házban nyílt kiállítás 2003-ban, a szöveg az *Élet és Irodalomban* jelent meg 2001-ben (Nadas 2003, 2001b).” A szerző rámutat arra is, hogy az egyszerű illusztrációs viszonyon túl a fotó és az irodalmi szöveg kombinációja „olyan új művészeti formákat, műfajokat is képes létrehozni, mint a fotós képregény vagy a fotónapló”.

A fotográfia mibenlétéről című fejezetben a fotó- és képelméleteket gyűjti össze a szerző. Olvashatunk itt a fotográfia feltalálásáról, a képkészítés technikai fejlődéséről és elterjedéséről, valamint a fotográfia kulturális jelentőségeiről. *A Meghatározó fotográ-*

**fiaelméletek a 20. században* alfejezetben a fotográfia klasszikusainak, mint Walter Benjamin, Roland Barthes, Susan Sontag és Vilém Flusser, elméleteit tekinthetjük át. Ebben a fejezetben a fotók helye is fókuszba kerül, többek között a kötet alapvető kutatási tárgya: a könyv. „A tematikus vagy szerzői fotóalbumoknak, az úgynevezett művészkönyveknek a hagyománya mellett a fényképek a legkülönbözőbb célból kerülnek a könyvek lapjaira, ahol kivétel nélkül valamilyen viszonyba kerülnek az írott szöveggel. A könyvet mint formátum meghatározza az olvasásnak, a képek nézegetésének a gyakorlatát. A könyvet nagyfokú mobilitás jellemzi, mégis, kötött formája révén a kép–szöveg viszonyok, a szerkezet állandósága révén meghatároz egy alapvető értelmezési keretet.”

A *fotográfia irodalmi felfedezései* című fejezetben a szerző végighalad a fotográfia történetén, és bemutatja azokat a fontosabb eseményeket, publikációkat, amelyekben az irodalmárok valamilyen formában viszonyulnak a fotográfiához, néhány példa: a dagerrotípia megjelenését 1840-ben Edgar Allan Poe lelkes esszével üdvözölte, Adré Breton *Nadja* (1928) című regénye, amelyben a folyó szövegbe fotókat, újságkivágásokat, képzőművészeti reprodukciókat, rajzokat illeszt a szerző.

A hatodik fejezet a médiumkombináció és az intermediális referencia, ezekre hoz két példát a világirodalomból a szerző, W. G. Sebald: *Austerlitz* és Dubravka Ugrešić: *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című műveket bemutatva és vizsgálva. Mindkét műben a fénykép az emlékezést, a múlt rekonstrukcióját segíti, valamint személyesebbé teszi az elbeszélte élményeket. Sok esetben a fényképek és a szöveg „szétválaszthatatlan, ugyanakkor feszültségteli egységet alkotnak”. Ez pedig kérdéssé teszi a valóság és fikció viszonyának vizsgálatát.

A hetedik fejezetben magyar műveket elemez a szerző. A város tematikára fűzi össze a fejezet első részében elemzett műveket: Klösz György, Bruno Bourel – Parti Nagy Lajos, Erdős Virág, Térey János egy-egy művét. Závada Pál *Természetes fény* című regényét is tárgyalja a következő alfejezetben, valamint egy újabb mediális közeget is bevető művet, amelyet 2014-ben kezdtek, az InstaVerset projektet.

Az utolsó fejezetben a kép vagy fotográfia csak írott formában jelenik meg az elemzett művekben. Az elemzett művek, mint Márton László *Árnyas fűtca* és Schein Gábor (*retus*) című művei érintik az ekphraszisz jellemzőit. Tóth Krisztina *Pixel* című novellafüzére a képkészítés írott formája és poétikai jellemvonásai miatt kerülhetett ebbe a fejezetbe. Simon Márton *Polaroidok* című verseskötete a haiku és a polaroid „dupla expója”. A haiku jellemzője, hogy a hétköznapit, a banálisat képeken keresztül ragadja meg vers formában, egyszavastól a három-négysorosig. A polaroid kép készítése rövid idő alatt történik, „a képeket egyszerűség és illékonyág is jellemzi, hiszen a felvételeket nem lehet sokszorosítani, minőségük pedig gyorsan romlik, a fotópapír hamar kifakul, tönkremegy”. Simon Márton versei írott polaroidok.

A szerző munkáját kézikönyvként ajánlja, amelyben a fotográfia és az irodalom kapcsolatát tárgyalja kimerítően. Ez a kézikönyv beteljesíti célját: akár fél- vagy egyéves tananyagot is össze lehet állítani egyetemisták számára e könyv tartalmából. Nagy Anna *Dupla expó* című könyve kiváló tájékozódást nyújt a kutatók, hallgatók számára, akik szeretnének elmélyülni azon kortárs magyar irodalmi művek nem is olyan kicsi világában, amelyben a fényképezés aktusa, a fotográfia megjelenik írott vagy kép formájában.

MIRON-VILIDÁR VIVIEN

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
vivienmironvilidar@gmail.com

AKTUÁLIS

MURÁDIN LÁSZLÓ

(1930. november 29 – 2022. február 9)¹

Mint a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények munkatársa, Murádin László szerkesztői munkáját folytató filológus szólnék az elhunyt munkásságáról, de nehéz a határt megvonni tevékenysége területei között – azokat pályája vége felé komoly intézményi kitüntetések, elismerések értékelték.

Inkább pályája kései szakaszának tanújaként, egy másik nemzedék tagjaként olvasom, értelmezem, amit reánk hagyott.

Harasztos szülötte, a nyelvföldrajz szakembere, akadémiai kutató, hazai és külföldi nyelvészeti projektumok elkötelezett résztvevője, a Szabadság, a Romániai magyar irodalmi lexikon magyar nyelvismereti munkatársa, erdélyi nagycsaládja szeretett tagja, Murádin László fizikai valóságában nincs immár közöttünk. De azt közölte velünk jelenlétével, valamennyi írásával, hogy a magyar nyelv eleven és hogy változatait és változásait tanúsítani kell. Munkásságát értékelve erről az elevenségről gondolkozzunk a továbbiakban.

Középiskolai tanulmányait a gyulafehérvári Majláth Gimnáziumban, a kolozsvári Piarista Főgimnáziumban és a marosvásárhelyi Bolyai Liceumban végezte. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet. Másodéves egyetemi hallgató korában, Szabó T. Attila nyelvtörténet, Gálffy Mózes úgynevezett eszközfonetika és leíró nyelvtan óráin kedvelte meg a nyelvészetet. Fiatal végzősként nevezték ki gyakornoknak az egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékére Bura Lászlóval együtt. Két év múltán ugyanott tanársegédként folytatta szemináriumvezetői munkáját (1954–1958).

Az 1950-es évek Romániájában kezdte pályáját és a korszak politikája a magyar közösség életét – ezen belül az egyes értelmiségi életutakat is kiszolgáltatottá tette. Koncepciós perek, káderváltogatások, intézményrombolás és emberi tragédiák közepette kellett élnie és dolgoznia.

Rövid egyetemi oktatói pályaszakasza után tudományos kutató, 1964-től főkutató lett a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézetében – itt kezdődött szerkesztői munkássága is. A kutatócsoport, amelybe meghívták, 1957 végén a Szabó T. Attila vezetésével alakult, a professzor, továbbá Gazda Ferenc és Nagy Jenő által összeállított kérdőívek alapján gyűjtött Murádin László is helynévanyagot Gazda Ferenc helyébe lépve, miután koholt politikai vádak alapján Gazda börtönbe került. Amikor kutatótársát, Nagy Jenőt (szintén politikai vádak alapján) eltávolították az intézetből,

¹ Elhangzott Murádin László temetésén a kolozsvári Házsongárdi Temetőben 2022 február 12-én.

Szabó T. Attila itteni kutatói félállását megszüntették (1959), az Intézet magyar nyelvjárás-tudományi részlegén egyedül maradt. Önállóan dolgozott. – de felelősségtudattal. Ezt is jelenti későbbi kijelentése, hogy „Én csökönyös vagyok a tudományos munkában”. Munkatársainak emléket állított: Szabó T. Attiláról az *Erdélyi Pantheon* III kötetébe írt pályaképet, Nagy Jenőről a Szabadság napilapba nekrológot.

1959-ben Benkő Lorándot és Lőrincze Lajost kísérhette el erdélyi kutatóútjára.

Nyelvművelésünk új lendülete címmel 1971. októberében közölt programadó cikket a Korunkban, amelyből tudósi krédója is megfogalmazódik – az összefüggés keresése a tanulás és a nyelvhasználat változatai között).^{2,3} Kérdésfelvetése valóságos tudományszervezési javaslat: „Hol vannak azok a nyelvészociológiai tanulmányok, művek, amelyek felméri a hazai magyarság társadalmi rétegeinek nyelvállapotát, nyelvismeretét?”

Hadd vezessük le ebből munkásságának két határozott irányát: a tudományos anyaggyűjtést és -értelmezést (nyelv földrajzi kutatás, nyelvjárási atlaszok, névtani közlemények), ezzel kapcsolatban a szerkesztői munkát és az igényes tudománynépszerűsítést, nyelvhasználati közírást.

Műveinek kronologikus jegyzéke egyébként Kádár Edit szerkesztésében, a Péntek János által megírt szakmai pályaképpel jelent meg 2016-ban a *Romániai magyar nyelvészek* sorozat első darabjaként a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság közös kiadásában.

Életútinterjút Tanczos Vilmos készített vele, ezt a Székelyföld közölte 2019 őszén.

1. A tájnyelv módszeres kutatója volt

Hízen a gyűjtés már maga is része az értelmezésnek. „A tájnyelvi gyűjtés az olyan, hogy mint nyelvésznek értened kell a falusi szokásokhoz, ismerned kell azt a kultúrát.” – mondotta. „A legjobb gyűjtés mindig az, ha valaki a saját falujában gyűjt. Mert azt mégiscsak ismeri.” (MJ 2018). A néprajzosok is számítottak a tudására.

137 falu nyelvjárását gyűjtötte össze 3200–3400 kérdéses kérdőív alapján.

„Az, hogy ott milyen helynevek vannak, az nagyon érdekes.” – állította 89 éves korában is a helynévgyűjtéséből kimaradt háromszéki településekre utalva. Szavaiból sugárzik a szenvedélyes kutató lankadatlan érdeklődése. Munkatársa volt az Európai Nyelvatlasznak (*Atlas linguarum Europae*), gyűjtője az atlasz romániai magyar kutatópontjai anyagának, és tagja a román akadémiai nagyszótár (*Dicționarul Limbii Române*) etimológiai bizottságának.

Az induló *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* kiadásába munkatársként 1957-től bekapcsolódott, főszerkesztőként ügyszeretet, pontosság jellemezte és törekvés az egyetem oktatóival, doktorandusz hallgatóival való szakmai együttműködésre, a nyelvészeti, irodalomtudományi, néprajzi (főleg folklorisztikai) témájú színvonalas írások összegyűjtésére, a lap folytonos megjelenésére.

2. A nyelvi ismereteket eredeti módon népszerűsítette.

A Kriterion Könyvkiadó Téka sorozatában *Gondolatok a nyelvről. Kosztolányi Dezső nyelvművelő írásai* címmel tett közzé egy válogatást (1977). Ő maga az Igazság (1989 decemberétől Szabadság), de más romániai magyar lapok hasábjain is rendszeresen

² Korunk 1971/10.

³ Úgy gondolta, van sajátos feladata a romániai magyar nyelvművelésnek: elsőrendű tennivaló lenne annak megvizsgálása, „ami felső szinten: az értelmiségi réteg igényesebb beszélt és írott nyelve, és alant: a sajátos színeket őrző családi társalgás nyelve között húzódik” (Éder Zoltán, *Az erdélyi magyar nyelvművelésről*. Magyar Nyelvőr 113. évfolyam, 1989. 2. szám. 14.).

közölt névtani-nyelvtörténeti jellegű, vagy a mai nyelvhasználatot illető, személyes hangú írásokat, ezeket aztán – ha jól számolom – tíz önálló kötetbe szerkesztve, rendre meg is jelentette: *Szavak títka* (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár. 1977); *Szavak színeváltozása* (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár. 1983); *A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között.* (Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely. 1998); *Egyházi településnevek Erdélyben.* (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely. 2000); *Utak és nevek. Településnevek erdélyi utakon.* (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest. 2003); *Erdélyi magyar családnevek.* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2005.); *Mitől szép egy szó?* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2006); *Utak és nevek. Településnevek partiumi utakon.* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2007); *Babér és borostyán: Kalandozások anyanyelvünk csodálatos világában.* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2012); *Hókuszpókusz. Nyelvművelő írások* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2014); *Az asszony nem ember? Nyelvművelő írások* (Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad. 2017).

A tudós világban neve bizonyára elsősorban *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza* nyelvföldrajzi adatainak gyűjtése, a mű szerkesztése révén marad fenn.

Ma még nehezen mérhető, de kétségtelenül nagy szolgálatot tett a magyar nyelv magyarok általi ismeretének, szeretetének sok szellemes című, rövid, tudós írása (mint-egy-egy borostyán, benne katicabogár vagy hókuszpókusz). Vagy mint erdőszélen nyári este a szentjánosbogarak fénye. Ezt a nyelvi leleményességet, humort, emberismeretet elegyítő írói vénáját fedezze fel ezután a kutatás.

Isten veled tisztelt és kedves Laci bácsi, Murádin László, nem középiskolás fokon tanítottál. Fényeskedjen Neked az örök világosság.

EGYED EMESE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea, 31
egyedemesek@yahoo.com

